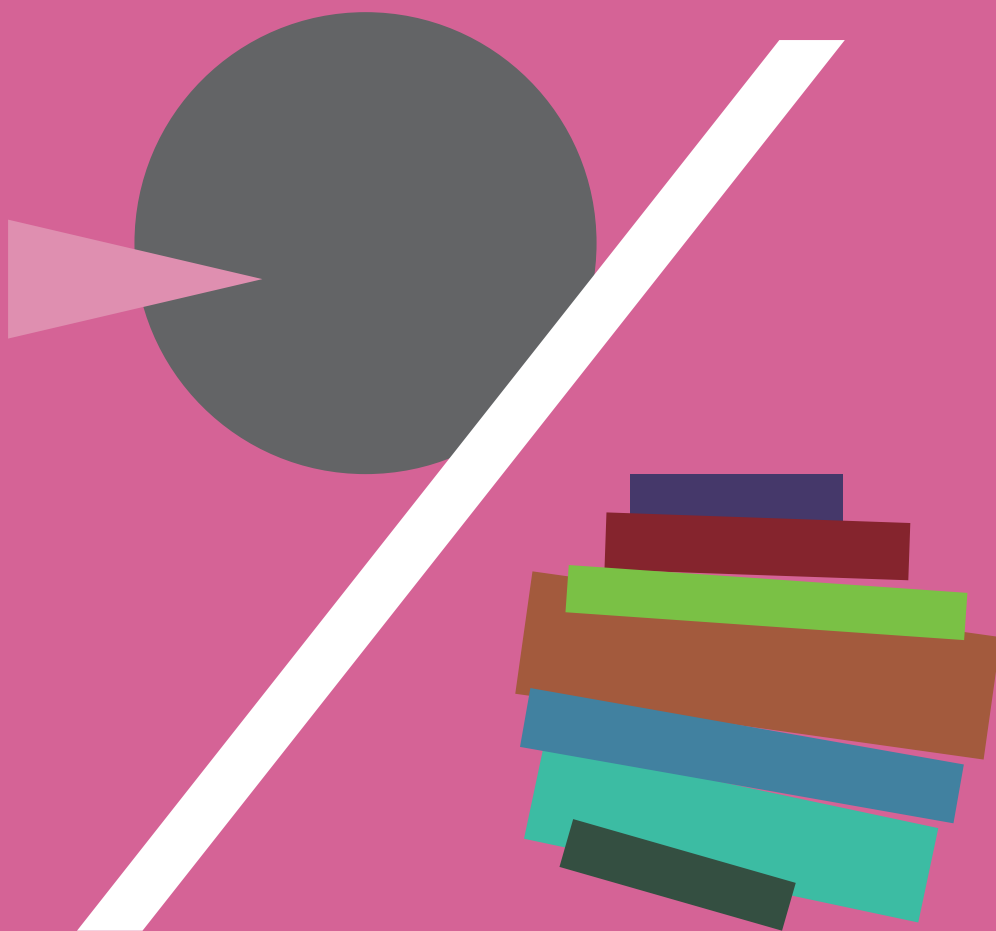

Za progresivno oporezivanje

Mogućnosti uvođenja progresivnog oporezivanja zarada

IMPRESUM

IZDAVAČ:

Centar za politike emancipacije
www.cpe.org.rs

UREDILI:

Bojana Tamindžija
Vladimir Simović

AUTORI I AUTORKE:

Bojana Tamindžija, Darko Ilinčić, Mario Reljanović, Nikolina Vujačić, Sabina Popović,
Sarita Bradaš, Toni Prug, Vladimir Simović

DIZAJN I PRELOM:

Miladin Miletić

LEKTURA:

Jovana Kapriš Stevanović

ŠTAMPA:

Pekograf, Beograd, 2023.

TIRAŽ:

500

Publikacija ili njeni delovi mogu biti besplatno korišćeni uz odgovarajuću referencu na originalnu publikaciju.

Publikaciju nije dozvoljeno prodavati.

Podržano od strane Brot für die Welt.

Podržano od strane Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe, sredstvima Ministarstva inostranih poslova SR Nemačke.

Podržano od strane transform! europe koji je delom finansiran od strane Evropskog parlamenta.

Sadržaj publikacije je isključivo odgovornost Centra za politike emancipacije i ne odražava nužno poziciju Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe, Brot für die Welt i transform! europe.

Brot
für die Welt

**ROSA
LUXEMBURG
STIFTUNG
SOUTHEAST
EUROPE**

 transform!
europe

Za progresivno oporezivanje

Mogućnosti uvođenja progresivnog oporezivanja zarada

SADRŽAJ

ZA PROGRESIVNO OPOREZIVANJE – MOGUĆI MEHANIZMI ZA SMANJENJE SIROMAŠTVA I NEJEDNAKOSTI U SRBIJI **7**

Bojana Tamindžija, Vladimir Simović

NEJEDNAKOSTI U SRBIJI **27**

Sarita Bradaš

ODLIKE I PERFORMANSE PORESKOG SISTEMA REPUBLIKE SRBIJE SA POSEBNIM OSVRTOM NA ULOGU POREZA NA DOHODAK GRAĐANA **41**

Nikolina Vujačić

JEDINCE LOKALNE SAMOUPRAVE I REFORMA POREZA NA DOHODAK **59**

Sabina Popović

PREDLOG MODELA PROGRESIVNOG OPOREZIVANJA ZARADA **71**

Darko Ilinčić, Sarita Bradaš, Vladimir Simović, Bojana Tamindžija

ZAKON O IZMENAMA I DOPUNAMA ZAKONA O POREZU NA DOHODAK GRAĐANA **86**

Mario Reljanović

DODATAK GLOBALNE STRUKTURALNE ZADATOSTI I PROIZVODNJA JEDNAKOSTI **91**

Toni Prug

ZA PROGRESIVNO OPOREZIVANJE – MOGUĆI MEHANIZMI ZA SMANJENJE SIROMAŠTVA I NEJEDNAKOSTI U SRBIJI

Bojana Tamindžija, Vladimir Simović

Motiv za izradu predloga modela progresivnog oporezivanja zarada proizilazi iz potrebe za rešavanjem problema siromaštva radnica i radnika u Srbiji, kao i potrebe da se interveniše u ogromne i rastuće nejednakosti u našem društvu. Naš dugogodišnji terenski i istraživački rad na polju radnih prava i svakodnevni kontakt sa sindikatima i radnicama i radnicima pokazuje da, bez obzira na mnogobrojna kršenja radnih prava sa kojima se radništvo suočava, najveći problem kontinuirano predstavljaju niske zarade. U prilog tome, duboko su uznemirujući podaci da se minimalna zarada u Srbiji, koju prima oko 250.000 radnica i radnika,¹ nalazi ispod praga siromaštva za tročlanu porodicu,² a da su prosečna i medijalna zarada u Srbiji među najnižima u Evropi.³

Na samom početku važno je naglasiti da uzrok opšteg siromaštva i lošeg životnog standarda vidimo u činjenici da se Srbija restauracijom kapitalizma i gubitkom sopstvene proizvodne baze pretvorila u ekonomski potpuno zavisnu državu, koja je strukturno primorana da se takmiči u privlačenju stranog kapitala sa ostalim zemljama jeftine radne snage, držeći zarade na izrazito niskom nivou. Međutim, evidentno je i da država kroz socijalne i poreske politike ne koristi postojeći manevarski prostor u nacionalnim okvirima kako bi poboljšala životni standard najširih slojeva stanovništva. Za pravedniju redistribuciju bogatstva neophodne su korenite socio-ekonomske promene na globalnom nivou. Ipak, postoje određene politike koje, uz ograničen domet, mogu da unaprede standard stanovništva i ublaže posledice strukturnog pritiska koji je posledica položaja Srbije u svetskom sistemu. Jedna od takvih politika jeste i uvođenje progresivnog oporezivanja, što vidimo kao izraz one državne strategije koja za prioritet uzima interes većine stanovništva, ma u kakvoj strukturnoj poziciji se država

1 Ovo je zvanični podatak, iako sindikati tvrde da je taj broj veći, posebno ako uzmemo u obzir broj ljudi koji radi „na crno“ i čiji nivo zarada ne znamo. Takođe, veliki je broj onih čija je zarada tek nešto veća od minimalne. Posebno je važno istaći da veliki broj ljudi u javnom sektoru prima zaradu nižu od minimalne, pre svega domari i čistačice u obrazovnom i zdravstvenom sistemu.

2 Prema Republičkom zavodu za statistiku prag rizika od siromaštva za domaćinstvo s dvoje odraslih i jednim detetom mlađim od 14 godina iznosio je 47.715 dinara u 2022. godini, minimalna zarada je iznosila u proseku oko 35.000 dinara.

3 Poslednji dostupni podaci na Eurostatu su podaci za 2018. godinu, kada su se iza Srbije po bruto medijalnoj zaradi nalazile samo Bugarska, Albanija, Severna Makedonija i Tuska. Dostupni podaci se odnose na bruto zarade sa uključenim troškovima prevoza, za određene sektore i preduzeća koja imaju više od 10 zaposlenih.

nalazila. Srbiji je neophodna temeljna reforma poreskog sistema, sistema socijalnih davanja i rekonfiguracija sistema javnih rashoda. Predlog progresivnog oporezivanja zarada vidimo kao sastavni deo nužne sveobuhvatne reforme.

Periferizacija

Istorijska uloga uvođenja minimalne zarade je zaštita radnica i radnika od nepravedno niske kompenzacije za uloženi rad. Prema Međunarodnoj organizaciji rada (MOR), određivanje minimalne cene rada trebalo bi da predstavlja jedan od elemenata državnih politika koji doprinosi smanjenju nejednakosti i prevazilaženju siromaštva, i služi kao garant socijalne zaštite i socijalne uključenosti radnica i radnika sa najnižim primanjima.⁴ Međutim, Srbija se poslednjih decenija našla na listi onih zemalja čija je minimalna zarada nesrazmerno niža od stvarnih troškova života, i kao takva, umesto da ih zaštititi, održava radnice i radnike u siromaštvu.⁵ Nisko postavljena minimalna zarada posledično utiče i na većinu ostalih zarada, pa je u oktobru 2022. godine, oko 40% ukupnog broja zaposlenih primalo zaradu koja se po kategoriji Eurostata smatra niskom zaradom (do 67% prosečne bruto zarade). Sa druge strane, činjenica da je više od 70% zaposlenih primilo zaradu nižu od prosečne govori o ogromnim i rastućim nejednakostima u zaradama.

Kako smo do toga došli? Prelazak sa socijalizma na kapitalizam praćen je nizom reformi koje su se odnosile na makroekonomsku stabilizaciju, liberalizaciju cena i tržišta, čvrsta budžetska ograničenja bankama i preduzećima, privatizaciju, reformu pravosudnog i poreskog sistema i reformu institucija javnog sektora. Posledice ovih reformi bile su slabljenje regulatorne uloge države i podešavanja zakonodavstva u korist kapitala, pretežno stranog. Već urušenu i nezaštićenu domaću proizvodnju samlela je konkurencija, a kompletna privreda postala je gotovo preko noći u potpunosti zavisna od stranih investicija. Ispostavilo se da je jedini ulog zemalja bivšeg Istočnog bloka u integraciji u globalno svetsko tržište prodaja radne snage i prirodnih resursa.

U isto vreme, za globalno tržište ogroman kontigent novih radnica i radnika značio je i porast globalne rezervne armije rada, i posledično snižavanje cene rada na

4 O definiciji i ulozi minimalne zarade kako je određuje MOR vidi ovde: https://www.ilo.org/global/topics/wages/minimum-wages/definition/WCMS_439072/lang--en/index.htm

5 Podaci mreže Clean Clothes Campaign govore da minimalna zarada u Srbiji pokriva manje od 30% iznosa plate za život, odnosno, tek jednu trećinu troškova koji bi radnicima i radnicama i njihovim porodicama obezbedili dostojanstvene uslove života. Vidi više na: <https://cpe.org.rs/vesti/poslednji-podaci-plata-za-zivot-u-srbiji-114-752-dinara/>

globalnom nivou.⁶ Sa druge strane, od sedamdesetih godina dvadesetog veka razlike u ceni rada između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju postaju glavni motiv izmeštanju kapitala iz centra ka periferiji. Zamena skuplje radne snage Globalnog severa jeftinijom radnom snagom Globalnog juga kao „taktike preživljavanja“ pod pritiskom smanjivanja troškova proizvodnje – kroz globalne lance snabdevanja – postaje dominantan oblik organizacije svetskog tržišta. Sofisticiraniji delovi proizvodnje ostaju u centru, radno intenzivna proizvodnja se seli na periferiju. Ukidanje barijera za neometano ukрупnjavanje kapitala dovodi do enormnog rasta moći multinacionalnih kompanija koje u potpunosti diriguju svetske finansije i oblikuju strukturu svetske proizvodnje. U situaciji u kojoj mali broj kompanija drži monopol nad svetskim tržištem dobara i usluga, i gde se ogroman broj zemalja i privatnih proizvodnih pogona nudi istim naručiocima posla, zarada ostaje politički ispregovarana kategorija koja nema dodirnih tačaka sa realnim troškovima života u određenoj zemlji. Prioritet je naći računicu koja će omogućiti da troškovi proizvodnje u kompaniji budu što niži, i u to ukalkulisati najnižu moguću zaradu koju bi radnice i radnici jedne zemlje bili spremni da prihvate.

A koliko je to u stvari? Ako imamo u vidu podatak da se u Srbiji u periodu od 2002. do 2015. godine broj zaposlenih u industriji smanjio za više od 66%,⁷ i ako imamo u vidu da su godinama u kojima su ljudi ostajali bez posla prethodile godine rata, inflacije i decenijskog sunovrata životnog standarda pod sankcijama, jasno je da je najniža zarada za koju se pristaje raditi relativna kategorija. To je kategorija čija je ras-tegljivost u direktnoj vezi sa nedostatkom izbora, pa će radnice i radnici koji su godinama bili bez primanja prihvatiti da rade i za tek nešto malo više od ničega. Međutim, čini se da ni zarade ispod nivoa siromaštva nisu dovoljno dobar mamac za investicije. Iako je radna snaga u Srbiji u proseku za 79% jeftinija od radne snage u Evropskoj uniji, da bi se pobedila konkurencija okolnih zemalja regiona, Srbija nudi dodatne povoljnosti.⁸ U zavisnosti od visine investicija, kompanijama se nudi desetogodišnje oslobađanje od poreza na dobit, delimično oslobađanje od carinskih troškova, poreza na dodatu vrednost i dobrog dela poreza na zarade. Zatim, jeftina ili u nekim slučajevima besplatna infrastruktura, i čuvane subvencije – direktne novčane injekcije koje se kreću i do nekoliko desetina hiljada evra po novootvorenom radnom mestu. Fabrike koje se na ovaj način otvaraju podrazumevaju isključivo radno intenzivne i

6 Prema autorki Intan Suvandi (Intan Suwandi) pored deagrarizacije, jedan od uzroka rasta globalne rezervne armije rada u poslednjih nekoliko decenija predstavlja upravo integracija radnica i radnika bivših zemalja Istočnog bloka (uključujući i Kinu) u globalno tržište.

7 Radenković, 2016, str. 62.

8 Vidi: RAS, 2023.

nisko plaćene delove proizvodnje, u kojima se, pod pritiskom niske produktivnosti, postavljaju nerealne i nedostižne norme, a radno vreme produžava daleko preko zakonom dozvoljenog. Povećanje produktivnosti i povećanje profita ne utiču na rast zarada. Dešava se obrnuto – udeo radničkih zarada u novostvorenoj vrednosti opada.⁹ Servilni odnos naše države prema stranom kapitalu, prelama se preko leđa radnica i radnika. Na nivou države se potvrđuju i produbljuju nejednakosti koje proizvodi i perpetuira organizacija proizvodnje na globalnom nivou. Siromašni ostaju siromašni i sve su siromašniji.

Statistika periferije

Da bi na neki način opravdala nizak iznos minimalne zarade, Republika Srbija uvodi duboko problematične dve kategorije potrošačkih korpi, minimalnu i prosečnu. Minimalna potrošačka korpa, nasuprot uvreženom mišljenju, ne govori o minimalnoj vrednosti roba i usluga koja bi bila dovoljna tročlanjoj porodici da skromno živi mesec dana. Minimalna potrošačka korpa, u skladu sa decilnom analizom, meri potrošnju tri najsiromašnija sloja stanovništva, u koja se ubrajaju, između ostalog, i staračka i samačka domaćinstva, kao i domaćinstva koja preživljavaju hraneći se u narodnoj kuhinji.¹⁰ Tako određena, minimalna potrošačka korpa koristi se u Zakonu o radu kao parametar za utvrđivanje minimalne zarade, što se može smatrati direktnom legalizacijom siromaštva. Minimalna zarada u oktobru 2022. godine pokrivala je tek 70% ovako definisane minimalne potrošačke korpe, što je situacija koja se nije značajno promenila ni do danas.

Pored toga, u Srbiji se minimalna zarada ne usklađuje sa inflacijom, pa je kupovna moć stanovništva, uz ogroman rast cena kojem svedočimo prethodne dve godine, srazmerno manja. Za najsiromašnije slojeve stanovništva rast cena hrane ima najrelevantniji uticaj na pad životnog standarda. Cene hrane u Srbiji su, i pre svetske krize izazvane pandemijom i ratom u Ukrajini, bile među najvišim u Evropi,¹¹ pa su hrana i bezalkoholna pića u Srbiji tek 15% jeftiniji od evropskog proseka, dok taj procenat za

⁹ Vidi više u: Suwandi, 2023.

¹⁰ Prosečna potrošačka korpa meri prosečnu potrošnju domaćinstava koja se nalaze od trećeg do osmog decila. Ono što je važno podvući za obe kategorije potrošačkih korpi jeste to da polaze od realnih mogućnosti domaćinstava da zadovolje svoje potrebe i u tom smislu nisu objektivni parametri koji pokazuju koliko je novca zaista potrebno za dostojanstven život.

¹¹ UNICEF, 2023, str. 9.

Rumuniju i Poljsku ide i do 30%.¹² Dodatno poskupljenje hrane posebno je pogodilo najsiromašnije slojeve stanovništva. Poređenja radi, u oktobru 2022. godine hrana je bila skuplja čak 23,9% u odnosu na oktobar prethodne godine, dok je povećanje minimalne zarade iznosilo svega 9,4% u odnosu na oktobar 2021. godine.¹³ Najnoviji redovni izveštaj Svetske banke za Zapadni Balkan upozorava da je inflacija u Srbiji i u 2023. godini neumorno visoka.¹⁴ U martu 2023. godine inflacija je iznosila 16,1%, što je najveća zabeležena inflacija od početka merenja indeksa potrošačkih cena (od januara 2007. godine). Posebno je zabrinjavajući podatak iz izveštaja da je stopa rasta cena u Srbiji i dalje među najvišima u Evropi, i da je u julu 2023. godine višu stopu imala samo Mađarska. Cene hrane i dalje su glavni generator ovog trenda, uz rast od 21,1% u julu ove godine. Jasno je i da najavljeno "rekordno" povećanje minimalne zarade od 17,9% za 2024. godinu neće biti dovoljno da sustigne akumulirani rast cena hrane u prethodnih par godina, čak i uz pad stope inflacije.

Međutim, pad životnog standarda nije pogodilo sve slojeve stanovništva jednako. Srbija godinama unazad spada u grupu zemalja sa najvećim i izrazito rastućim nejednakostima u Evropi. Prema podacima Ankete o prihodima i uslovima života (SILC), od 2013. godine, kada je počelo da se sprovodi ovo istraživanje u našoj zemlji, Srbija se nalazi u samom vrhu liste zemalja sa najvećim dohodnim nejednakostima.¹⁵ Za poslednje četiri decenije prosečni dohodak 50% najsiromašnijih smanjen je za 14%, dok je 10% stanovništva sa najvišim prihodima povećalo prosečan dohodak za 44,3%.¹⁶ O ulozi države u proizvodnji i perpetuiranju nejednakosti govori i reforma penzionog sistema iz 2003. godine. Tada su više penzije povećane srazmerno više od nižih penzija. Istovremeno su minimalne penzije značajno smanjene. Nesrazmerno povećanje viših penzija uticalo je na rast udela budžetskih sredstava koja se uplaćuju Fondu za penzijsko i invalidsko osiguranje. Ovo je rezultovalo rastom budžetskog deficita, bez uticaja na smanjenje siromaštva penzionisanih lica.¹⁷ Trenutno je najviša penzija više od deset puta veća od najniže, a o rasponu dohodnih nejednakosti ilustrativno govori i podatak da je najniža penzija na godišnjem nivou u 2022. godini iznosila mizernih

12 Vidi više na: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Comparative_price_levels_for_food,_beverages_and_tobacco

13 Podaci dostupni na: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2022/HTML/G20221313.html>

14 World Bank Group, 2023, str. 3.

15 Aleksić, 2023, str. 23.

16 Vidi više u tekstu Sarite Bradaš u nastavku ove publikacije.

17 Arandarenko, 2023.

0,02% najvećeg prijavljenog godišnjeg dohotka, koji je, prema podacima Poreske uprave, iznosio 900 miliona dinara.¹⁸

Ipak, ako stavimo u zagradu krajnje vrednosti, zarade u Srbiji trenutno jesu relativno ujednačene i izrazito niske, pa gotovo 90% ljudi zarađuje manje od 110.000 dinara. Da su građani i građanke Srbije ujedinjeni u siromaštvu govori i činjenica da je prosečni mesečni prihod tročlanog domaćinstava, u novcu, za 2022. godinu, bio 75.987 dinara.¹⁹ Udeo prihoda iz redovnog radnog odnosa u ukupnim prosečnim prihodima domaćinstava bio je 50%, a odmah iza njega udeo penzija od 32%. Niski prihodi od osnovnih zarada dopunjuju se dodatnim poljoprivrednim aktivnostima, dodatnim poslovima na crno i drugim vrstama privremenih i povremenih snalaženja ne bi li se namakao još neki dinar. U radno intenzivnoj industriji, poput tekstilne ili automobilske industrije, osnovna zarada se kreće oko minimalne, pa je visina zarade koju će radnici i radnice primiti na kraju definisana brojem prekovremenih radnih sati ili ostvarivanjem bonusa za "apsolutnu prisutnost", koji je uslovljen neodlaskom na bolovanje. Ovu trku za preživljavanjem prati začarani krug kredita, dugova, kamata i odricanja. Radnice i radnici i njihove porodice nisu u mogućnosti da priušte adekvatnu prehranu, kao ni adekvatno grejanje zimi. Niko od ispitanika u dva terenska istraživanja u ovim sektorima nema mogućnost štednje, nepredviđeni troškovi im predstavljaju ogromno opterećenje, dok jako mali broj radnika i radnica može sebi da priušti odlazak na odmor van mesta boravka, i to mahom zahvaljujući drugim primanjima u domaćinstvu. Ispitanici unisono smatraju da njihova zarada nije adekvatna.²⁰

Bez alternative?

Bez obzira na izrazito nepovoljnu opštu sliku zarada u Srbiji, teme životnog standarda i kvaliteta života nisu one koje dominiraju javnim diskursom. Ako izuzmemo poslednje dve godine, u kojima narativ o inflaciji nije zaobišao ni domaću javnost, o visini zarada govori se intenzivnije jedino u periodima kada se u okviru Socijalno-ekonomskog saveta pregovara iznos minimalne zarade za narednu godinu. Sa druge strane,

18 Podaci dostupni na sajtu Poreske uprave Republike Srbije: <https://www.purs.gov.rs/sr/biro-za-informisanje/Strana2/Strana6/9312/podneto-29810-prijava-za-utvrđivanje-godišnjeg-poreza-na-dohodak-gradjana-za-2022-godinu.html>

19 Republički zavod za statistiku, 2022, str. 21.

20 Podaci navedeni prema terenskim istraživanjima Centra za politike emancipacije. Istraživanje o uslovima rada u automobilskoj industriji biće objavljeno početkom 2024. godine, a istraživanje iz 2017. godine, o uslovima rada u tekstilnoj industriji, vidi ovde: <https://cpe.org.rs/publikacije/istrazivanje-o-uslovima-rada-u-tekstilnoj-industriji-u-srbiji/>

sem sporadičnih slučajeva,²¹ izostaje i neka vrsta opšteg socijalnog bunta, štrajkova i protesta koji bi u prvi plan stavljali loš životni standard. Iako se poslednjih godina sindikalna scena polako “budi”, pat pozicija sindikata ogleda se u potkapaciranosti, zakonskim ograničenjima sindikalnog delovanja i nedostatku borbene sindikalne baze, koja je iscrpljena svakodnevnom borbom za preživaljavanje i strahom od gubitka posla. U takvom pejzažu gotovo je nepostojeći narativ o socijalnoj ulozi države, trošenju javnog novca i devastirajućim konsekvencama koje neoliberalne politike imaju po većinsko stanovništvo u Srbiji.

Politički establišment ovu situaciju i proizvodi i koristi, pa su kontrastno stagnaciji i kontinuiranom siromaštvu, građanke i građani izloženi narativu o napretku, rastu BDP-a i dostizanju ovih ili onih makroekonomskih indikatora. Ako se prave budžetski rezovi, poput onog iz 2014. godine, njih plaćaju najširi i najsiromašniji slojevi stanovništva, a to se predstavlja kao nužno žrtvovanje, cena koju treba platiti za “bolje sutra”. Iza mistifikacija ekonomije i podmetanja parametara o uspehu, koji nisu u korelaciji sa stvarnim životnim standardom stanovništva, stoji navodno ekspertsko znanje i objektivni sud, kome bespogovorno moramo verovati. Međutim, u duboko raslojenom društvu, prožetom različitim strukturnim interesima društvenih grupa, teško je govoriti o vrednosno objektivnom sudu. Projekcije svetlije budućnosti koje se plasiraju nužna su igra štapa i šargarepe u održavanju iluzije da institucije zaista rade sve što je u njihovoj moći kako bi nam svima već sutra bilo bolje. A da li je to tako?

Nije ni na polju privlačenja stranih investicija, nije ni u pogledu poreskog sistema i raspolaganja budžetskim sredstvima. Ako uzmemo gore navedene podatke o subvencijama stranim kompanijama, jasno je da su domaći izdaci i ustupci nesrazmerni ulaganjima kompanija u domaću privredu, odnosno, da nas loši poslovi i nesigurna radna mesta, koja radnice i radnici u Srbiji na taj način dobijaju, puno koštaju. Strukturni pritisak i konkurencija zemalja u regionu, koje takođe pokušavaju da privuku strani kapital, nisu dovoljni da opravdaju izostanak aktivnosti države na tom polju, već su odlika nedostatka političke volje da se Srbija gradi u smeru drugačijem od društva razorenog siromaštvom i nejednakostima, u kome je jedino moguće biti jeftina radna snaga. Na polju poreskog sistema i raspolaganja javnim novcem, sajt Vlade Republike Srbije nas obaveštava da su porezi tu da bi obezbedili napredak zemlje i ulaganja u stvari od javnog interesa, te da neplaćanje poreza direktno utiče na smanjenje kvaliteta života.²² Opravdano je onda postaviti pitanje kako nam

21 Juna 2023. godine radnice i radnici Fabrike Falk Ist u Knjaževcu štrajkom su izborili povećanje zarada za 10%; novembar 2023. godine obeležio je štrajk poštara sa zahtevom za povećanjem zarada; gotovo redovno se za veće zarade bore prosvetni radnici i radnice itd.

22 Vidi: <https://www.srbija.gov.rs/tekst/329944/poreski-sistem.php>

plaćanje poreza utiče na povećanje kvaliteta života. Kao i pitanja ko plaća koliki porez i ko odlučuje o tome na šta će se budžetska sredstva koristiti. U javnom i opozicionom političkom polju postoji kritika javne potrošnje na nivou segmenata i pojedinačnih slučajeva,²³ ali čini se da izostaje šira debata o alternativama, dugoročnom strateškom pravcu i prioritetima razvoja društva. Progressivno oporezivanje još uvek nije tema kojom se šira javnost bavi, iako postoje predlozi od strane određenih ekonomista, kao i predlog Fiskalnog saveta Srbije.

Regresivna poreska politika

Nekoliko godina unazad ukupni prihodi u budžetu Republike Srbije rastu. Ipak, ono što je uočljivo, kao konstanta, jeste činjenica da 70% budžetskih prihoda čine zbirno porez na dohodak građana, porez na dodatu vrednost (PDV) i akcize. Gotovo dve trećine budžeta praktično se puni iz poreza na potrošnju – PDV-a i akciza – koji u većoj meri opterećuju one najsiromašnije. Ovde se posebno može izdvojiti PDV, koji čini gotovo polovinu ukupnih budžetskih prihoda. U suštini, PDV iskazuje i regresivni karakter jer bogatija domaćinstva, sa rastom prihoda, manju proporciju svojih primanja koriste direktno na potrošnju. Bogatija domaćinstva imaju mogućnost štednje, dok siromašniji slojevi sve svoje prihode odmah troše, pa čak moraju da posežu i za pozajmicom kako bi obezbedili sebi zadovoljenje osnovnih potreba.

To ne znači da PDV treba ukinuti. Potrebni su drugi mehanizmi koji bi mogli da iznivelišu regresivni karakter ovog poreza, poput snižavanja poreske stope za osnovne životne namirnice i povećanje stope za luksuzna dobra. Takođe, neophodno je racionalno i transparentno trošenje budžetskih sredstava na način koji će ljudima sa najnižim primanjima omogućiti kvalitetniji život, izlazak iz siromaštva i socijalnu podršku. Sasvim suprotno, javni novac se često ulaže u projekte koji nisu od opšteg društvenog značaja.²⁴

23 Npr. izgradnja stadiona u nekoliko gradova u Srbiji suprotstavljena je malim ulaganjima u zdravstvene ustanove i škole. Dugo je u javnosti postojala i istrajna kritika projekta Beograd na vodi.

24 Globalno gledano Srbija se nalazi u grupi 20 zemalja sa najvećim učešćem javne potrošnje u bruto domaćem proizvodu, što bi trebalo da znači da je država u mogućnosti da sprovodi određeni set mera kojim bi ublažila velike nejednakosti i sveprisutno siromaštvo. Ipak, konfiguracija ove potrošnje je takva sa prioritet daje odbrani, policiji i javnim investicijama, dok delovi sistema koji poseduju veći redistributivni potencijal, poput zdravstva, obrazovanja i socijalne zaštite, ostaju podfinansirani. Stanovništvo je prinuđeno da se oslanja na sopstvena sredstva kako bi priuštilo i nominalno besplatne servise, što ponovo predstavlja srazmerno veće opterećenje za populaciju sa niskim i najnižim primanjima. Vidi više u: Arandarenko, 2023.

Porezi na potrošnju nisu jedini koji imaju regresivni karakter. Zakonom o doprinosima za obavezno socijalno osiguranje u članu 42 regulisano je da najvišu mesečnu osnovicu doprinosa čini petostruki iznos prosečne mesečne bruto zarade. To u praksi znači da u 2023. godini svi oni koji su ostvarili bruto zaradu veću od 500.360 dinara mesečno, ne plaćaju doprinose preko tog iznosa. To opet znači da oni sa većim zaradama izdvajaju za doprinose manje novca, proporcionalno svojim primanjima, u odnosu na one sa niskim zaradama, odnosno, možemo reći da postoji regresivnost fiskalnih nameta kod najviših zarada. Tako radnici i radnice koji rade za minimalnu zaradu za doprinose izdvajaju 20% svoje bruto zarade,²⁵ dok neko ko prima neto zaradu u vrednosti od 500.000 dinara, za doprinose izdvaja manje od 15% svoje ukupne, bruto zarade.²⁶ Donekle je i razumljivo zašto postoji gornja granica za plaćanje doprinosa za obavezno penzijsko i invalidsko osiguranje (PIO). Upitno je da li bi Fond za PIO bio u mogućnosti da isplaćuje srazmerno visoke penzije, iako treba imati na umu da Fond ni sada za većinu penzionera ne isplaćuje ni približno srazmerne penzije onome što su uložili. Sa druge strane, ono što je svakako problematično jeste postojanje gornje granice za plaćanje doprinosa za zdravstveno osiguranje i osiguranje za slučaj nezaposlenosti.

Za razliku od doprinosa, porez na zarade izražava blagu dozu progresivnosti usled postojanja neoporezivog dela zarade koji je više puta, kroz godine, menjan. Tako je neoporezivi deo zarade u 2022. godini iznosio 19.300 dinara, u 2023. godini 21.712 dinara, dok je za 2024. godinu povećan na 25.000 dinara. Poreska stopa od 10% primenjuje se na poresku osnovicu koju čini razlika između bruto ostvarenog dohotka i neoporezivog iznosa. Ipak, kada se zbirno gledaju porez i doprinosi koji su obračunati na teret radnika i radnica, ostaje uočljiva regresivnost. Tako radnik koji prima 100.000 neto izdvaja više od 28% svoje bruto zarade za poreze i doprinose, dok kod izrazito visokih zarada, usled postojanja najviše mesečne osnovice za obračun doprinosa, ovaj procenat ima tendenciju pada, pa oni čija neto zarada iznosi milion dinara za poreze i doprinose plaćaju oko 20%. Onima čija neto primanja dosežu 2 miliona dinara ovaj procenat pada na ispod 14%, što je manje od stope poreza na prihode od kapitala koja iznosi 15%. Sveukupno, sistem poreza i doprinosa u Srbiji je kreiran na način da zaustavi redistribuciju bogatstva od bogatih ka siromašnima ili je učini minimalnom, omogućavajući time kontinuiranu reprodukciju dohodne nejednakosti.

²⁵ Bruto zarada ovde podrazumeva takozvani bruto 1, odnosno isključuje troškove koje poslodavac ima u vezi sa zaradom zaposlenog.

²⁶ Dodatno, utvrđena je i najniža mesečna osnovica za doprinose, pa tako radnice i radnice koji rade nepuno radno vreme i zarađuju iznos niži od iznosa ekvivalentnog minimalnoj osnovici, plaćaju srazmerno veće doprinose.

Međunarodna praksa

Kako je u drugim zemljama? Stanje varira, ali je prosek ukupnog poreskog opterećenja zarada za zemlje OECD 24,7%, ukoliko gledamo poreze i doprinose koji su obračunati na račun radnika i radnica. Najveće opterećenje je u Belgiji, 40,3% bruto zarade. Danska, Nemačka i Litvanija nalaze se na preko 35%, dok su na dnu ove liste Kolumbija sa 0%, Čile sa 7%, Kostarika sa 10,5% i Meksiko sa 11,3%.²⁷

Nedavno objavljeno istraživanje koje je publikovala Svetska banka, pokazalo je da su poreski obveznici spremniji da plaćaju poreze ukoliko je njihov karakter progresivan.²⁸ Poreske reforme koje poboljšavaju progresivnost, stoga, mogle bi imati dodatnu korist povećanjem spremnosti ljudi da plate porez, ali i obrnuto. Progresivno oporezivanje zarada nije nikakva novina, iako način implementacije varira od zemlje do zemlje. Tako u Austriji postoji sedam poreskih razreda. Granica neoporezivog dela nalazi se na 11.000 evra na godišnjem nivou, a zatim poreske stope progresivno rastu. Tako se stopa od 20% primenjuje na zarade od 11.000 do 18.000 evra, stopa od 32,5% na deo zarade do 31.000 evra, 42% na deo zarade do 60.000 evra, 48% na deo zarade do 90.000 evra, 50% na deo zarade do milion evra i 55% na svaki evro preko jednog miliona. U Francuskoj je granica neoporezivog dela 10.777 evra na godišnjem nivou, a zatim stopa poreza progresivno raste od 11% do 45% za sve koji zarađuju više od 168.994 evra na godišnjem nivou. U Sloveniji je neoporezovano 44,4% prosečne zarada, a potom se plaća 16% poreza na zarade do 8.755 evra godišnje. Poreske stope dalje progresivno rastu od 26% pa do 45% za sve koji zarađuju više od 74.160 evra.²⁹ Ovaj pregled nije potpun, a sistem poreza i doprinosa je mnogo kompleksniji – često se pri obračunu uzima u obzir i vaš bračni status, da li imate izdržavane članove domaćinstva, ili je dopunjen progresivnom stopom doprinosa za zdravstvo kao što je slučaj u Slovačkoj.

Moguće opcije progresivnog oporezivanja zarada u Srbiji

Ukoliko želimo da kao društvo intervenišemo i utičemo na smanjenje nejednakosti i eliminaciju siromaštva, jedan od važnih koraka koji moramo preduzeti jeste i korenita reforma poreskog sistema, sistema socijalnih davanja i rekonfiguracija sistema javnih rashoda. U sklopu te reforme, jedan od aspekata jeste i promena načina na koji se oporezuju zarade, čime je moguće direktnije raditi na preraspodeli bogatstva

²⁷ OECD, 2023, str. 14.

²⁸ Vidi više u: Hoy, 2022.

²⁹ Vidi više na: https://stats.oecd.org/index.aspx?DataSetCode=Table_16

i poboljšanju životnog standarda siromašnijih slojeva. Imajući to u vidu radili smo na predlogu mogućih modela progresivnog oporezivanja zarada, intervenišući u deo zarade koje poslodavac isplaćuje na ime zaposlenog. Time bi ukupan trošak zarade koju isplaćuje poslodavac ostao rashodno neutralan. Progresivnost poreza stvorila bi prostor za potpuno ili delimično oslobođenje poreskih izdataka za velike većine zarada i automatsko povećanje neto iznosa za taj procenat zaposlenih. Veće poresko opterećenje viših i najviših zarada značilo bi proporcionalno smanjenje njihovih neto iznosa. Važno je naglasiti da su dosadašnja povećanja neoporezivog dela zarade, bila ustupak poslodavcima, kao svojevrsna kompenzacija za povećanje minimalne zarade. Takođe, periodično smanjenje doprinosa išlo je uvek iz dela doprinosa koji idu na teret poslodavca. Naš predlog je usmeren na direktno povećanje neto prihoda radnika i radnica, koji vidimo kao relativno jednostavno rešenje čija implementacija ne bi morala da čeka ostatak nužnih reformi poreskog sistema.

U predlogu modela progresivnog oporezivanja, obrazložili smo dve opcije. Pri izradi smo u obzir uzeli kategorizaciju Eurostata koja sve zarade do visine 67% prosečne bruto zarade definiše kao niske zarade. Vezivanjem za prosečnu bruto zaradu omogućena je i dinamičnost poreskog modela koji se prilagođava opštem kretanju zarada na nivou države. U obe opcije uveli smo četiri stope poreza - od 10%, 16%, 32% i 42% - koje se gradacijom zarada povećavaju iznad visine neoporezivog dela zarade. Četiri poreske stope su nam omogućile veću socijalnu osetljivost za niže i srednje slojeve.

Činjenica je da u Srbiji veliki broj ljudi ima izrazito niska primanja, te bi oslobođanje svih niskih zarada do 67% prosečne mesečne bruto zarade vodilo značajnijem umanjenu budžetskih prihoda od poreza na zarade. U prvoj opciji modela progresivnog oporezivanja smo graničnu vrednost zarada koje su oslobođene poreskog opterećenja definisali na 50% prosečne bruto zarade. Time se ukupno poresko opterećenje kretalo od 0% za bruto zarade niže od 52.020 dinara, pa naviše - bruto zarade od 300.000 dinara oporezovane su sa manje od 10%, od 500.000 dinara sa oko 18%, da bi zaposlen koji primaju izrazito visoke zarade u visini od 2.000.000 dinara ukupno platili 36% poreza.³⁰ Sa druge strane, povećanje najnižih (ne samo minimalnih) zarada dobijeno na ovaj način je srazmerno malo.

30 Obračun je rađen prema podacima Republičkog zavoda za statistiku za oktobar 2022. godine. Prosečna mesečna bruto zarada u tom trenutku iznosila je 104.039 dinara.

Tabela 1. Promena u neto zaradama nakon implementacije Opcije 1 modela progresivnog oporezivanja, prema podacima RZS za oktobar 2022. godine.

Iznos mesečne neto zarade prema postojećem poreskom sistemu	Iznos mesečne neto zarade prema modelu progresivnog oporezivanja Opcija 1	Razlika	Ukupno poresko opterećenje
30.000	32.074	+2.074	0%
45.000	48.272	+3.272	1,5%
60.000	63.272	+3.272	3,7%
90.000	93.272	+3.272	5,9%
140.000	143.272	+3.272	7,4%
200.000	198.803	-1.197	9,7%
300.000	272.150	-27.850	16,1%
500.000	409.410	-90.590	23,6%
1.150.000	828.299	-321.701	33,3%
1.800.000	1.247.188	-552.812	36,3%

U drugoj opciji smo se ipak prihvatili Eurostatove kategorizacije, i kao graničnu vrednost za neoporezivi deo zarade uzeli 67% prosečne mesečne bruto zarade. U ovoj opciji su niske zarade u većem obimu rasterećene poreza, pa je samim tim i neto iznos niskih zarada značajnije povećan.

Tabela 2. Promena u neto zaradama nakon implementacije Opcije 2 modela progresivnog oporezivanja, prema podacima RZS za oktobar 2022. godine.

Iznos mesečne neto zarade prema postojećem poreskom sistemu	Iznos mesečne neto zarade prema modelu progresivnog oporezivanja Opcija 2	Razlika	Ukupno poresko opterećenje
30.000	32.074	+2.074	0%
45.000	49.214	+4.214	0%
60.000	65.041	+5.041	1,6%
90.000	95.041	+5.041	4,5%
140.000	145.041	+5.041	6,5%
200.000	200.572	+572	9,1%
300.000	273.919	-26.081	15,7%
500.000	411.179	-88.821	23,3%
1.150.000	830.068	-319.932	33,2%
1.800.000	1.248.957	-551.043	36,2%

Prva opcija je, kada su u pitanju budžetski prihodi, neutralna, odnosno, obezbeđuje približno jednak priliv novca u budžet na osnovu naplate poreza na zaradu. Ipak, ova opcija, ne obezbeđuje značajniji rast najnižih zarada. Naime, prema podacima za oktobar 2022. godine, svega 12,3% ukupno zaposlenih u Srbiji prima platu koja je veća od 110.000 dinara neto. Gledajući podatke za 2020. i 2021. godinu, ovaj klaster raste. U 2020. godini je bilo 7,6% onih čije su plate bile veće od 110.000 dinara, a u 2021. ovaj procenat je iznosio 9,4%. I uz ovaj blagi rast, kontigent ljudi sa niskim zaradama ostaje ogroman. To znači da bi, ukoliko želimo da veći broj ljudi sa niskim zaradama oslobodimo poreskog opterećenja i omogućimo osetljiviji rast njihovih plata, morali bismo ili da više opteretimo one sa visokim zaradama, kojih nema mnogo, ili da uskratimo državni budžet dela prihoda.

U drugoj opciji modela progresivnog oporezivanja opredelili smo se za potonje rešenje. U skladu sa tim, budžetski prihodi su umanjeni za 16% na mesečnom nivou, odnosno za 2,8 milijardi dinara. Ovo umanjjenje nije beznačajno, ukoliko gledamo prihodovanje budžeta na osnovu poreza na zarade. Ipak, ukoliko gledamo ukupne poreske prihode, ono postaje manje značajno, imajući u vidu da čini tek oko 1,28% ukupnih poreskih prihoda na mesečnom nivou. Naša namera nije da uskraćujemo javni budžet prihoda. Država mora biti solventna na način koji će joj omogućiti da finansira sve svoje funkcije, a posebno one koje se tiču socijalnih aspekata. Odakle onda novac? Kako kompenzovati nastali manjak?

Odgovor na ova pitanja nije mnogo komplikovan. Kako navodi Mihail Arandarenko - imamo para. U 2022. godini je učešće javne potrošnje u BDP-u Srbije bilo 46,9%, što je približno nivou proseka za EU koji iznosi 49,8%. Isti autor navodi da je udeo javne potrošnje u BDP-u Srbije veći nego u Sloveniji (45,5%), Češkoj (44,6%) i Slovačkoj (42,3%). U pitanju su tri zemlje sa najmanjim koeficijentom nejednakosti u EU i izrazito niskim siromaštvom, što je u dijametralnoj suprotnosti sa socijalnom slikom Srbije. Postavlja se, dakle, pitanje - kako se usmerava javni novac.³¹

Javni budžet se često koristi za neselektivno davanje građanima i građankama Republike Srbije. Ova mera koštala je više od 100 milijardi dinara samo u 2020. i 2021. godini. Problem sa neselektivnim davanjima je u tome što ona široko zahvataju populaciju, uključujući i one delove stanovništva kojima, zbog boljeg imovinskog stanja, mera pomoći nije potrebna. Tokom 2023. godine vršena su jednokratna davanja za decu mlađu od 16 godina, takođe bez ikakvih socijalnih kriterijuma - i deca iz najbogatijih porodica i ona iz najsiromašnijih dobila su novac i to istu svotu novca. Ova mera koštala je javni budžet oko 11 milijardi dinara.³²

31 Vidi: Arandarenko, 2023.

32 O neselektivnim novčanim isplatama građanima i građankama, vidi više u: Fiskalni savet, 2023; Fiskalni savet, 2021.

Pored ove mere, koja je inače popularno nazvana “novac iz helikoptera”, postoji još mesta na kojima je moguće vršiti uštede ili selektivnije koristiti javni novac. Kada pogledamo Zakon o budžetu Republike Srbije za 2024. godinu primetna je tendencija velikih ulaganja u sektore države koje možemo nazvati represivnim. Tako za kapitalna ulaganja u Bezbednosno-informativnu agenciju (BIA) Vlada Republike Srbije obezbeđuje 416 miliona dinara. Nasuprot tome, indikativno je da opredeljena sredstva za kapitalne investicije Ministarstva zdravlja iznose tek 175 miliona dinara. Za Ministarstvo unutrašnjih poslova opredeljeno je 6 milijardi dinara, a za Ministarstvo odbrane više od 10 milijardi. Istovremeno, Ministarstvo prosvete za kapitalne investicije dobija manje od 1,5 milijardi dinara budžetskih sredstava, Ministarstvo zaštite životne sredine 687 miliona, a Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede manje od 2 milijarde dinara. Posebno je važno naglasiti činjenicu da su u budžetu za 2024. godinu planirani troškovi izgradnje nacionalnog stadiona u visini od 13 milijardi dinara, kao i izdvajanja za međunarodnu izložbu EXPO 2027 od čak 22,6 milijardi. Isti nivo izdataka za stadion i EXPO planiran je i za 2025. i 2026. godinu. Ova raspodela budžetskih sredstava pokazuje prioritete Vlade. Ona takođe pokazuje i mogućnost uštede i preraspodele postojećeg budžeta ka sektorima koji imaju veći redistributivni potencijal.

Ukoliko nastavimo da tražimo mesta gde su moguće budžetske uštede njih neće manjkati. Tako je, u svom Izveštaju o radu za 2022. godinu, Državna revizorska institucija iznela podatak da je kod čak 19% revidiranih javnih nabavki, čija je ukupna vrednost 28,2 milijarde dinara, utvrđena neka vrsta nepravilnosti.³³ Takođe, spisak najvećih poreskih dužnika, koji objavljuje Poreska uprava, pokazuje da postoji čak 3.600 preduzetnika koji su, zaključno sa februarom 2023. godine, imali poreski dug između 5 i 445 miliona dinara, dok su među pravnim licima popisani i oni entiteti koji na ime poreza duguju i više od milijardu dinara.³⁴

U svakom slučaju, da bi poreski sistem imao veći redistributivni karakter, neophodno je deo poreskih prihoda nadoknaditi ili većim oporezivanjem bogatih ili određenim uštedama u okviru javnog budžeta. Kao što smo naveli, ljudi koji imaju izrazito velike zarade u Srbiji nema mnogo. Sa druge strane, povećanja zarada dobijena kroz obe predložene opcije, iako imaju veliki značaj za zaposlene sa niskim primanjima, ne podižu niske zarade do zadovoljavajućeg nivoa. Zato je neophodna i dalja reforma

³³ Vidi više: <https://dri.rs/godisnji-izvestaji-o-raduzgodina=2022>

³⁴ Vidi više: https://www.purs.gov.rs/sw4i/download/files/box/_id_43768/Najveci%20duznici%20na%20dan%2028022023_pravna_lica_aktivni.pdf;

https://www.purs.gov.rs/sw4i/download/files/box/_id_43777/Najve%C4%87i%20du%C5%BEnici%20na%20dan%2028022023_preduzetnici.pdf

poreskog sistema kako bi se zahvatilo bogatstvo koje se nalazi izvan samih zarada čime bi se stvorili uslovi da poreski sistem i sistem socijalnih davanja u celini vrše svoju regulatornu i zaštitnu ulogu.

U sklopu ovog predloga može se postaviti i pitanje šta raditi sa godišnjim porezom na dohodak koji plaćaju svi građani i građanke koji su u kalendarskoj godini ostvarili dohodak veći od trostrukog iznosa prosečne godišnje bruto zarade, odnosno, prema podacima za 2022. godinu, više od 3.719.376 dinara. Prema podacima Poreske uprave ovaj porez na godišnjem nivou plati oko 30.000 građana i građanki, od kojih 90% čine muškarci. Godišnjem porezu na dohodak građana ne podležu samo zarade, već i prihodi od samostalne delatnosti, prihodi od autorskih prava, prava srodnih autorskom pravu i prava industrijske svojine, prihodi od kapitala, prihodi od nepokretnosti, kapitalni dobiti, kao i drugi prihodi. Ukupan fiskalni značaj ovog poreza nije veliki, tako da se njime nismo posebno bavili. Ipak, imajući u vidu koja sve primanja obuhvata ovaj porez, ima smisla zadržati ga uz eventualno restrukturiranje i nivelisanje izdatka koje on nosi, a u skladu sa izloženim predlogom preogresivnog oporezivanja zarada. Ono što je indikativno kod ovog poreza jeste to što su, prema postojećem zakonskom rešenju, u njegovoj primeni omogućene brojne olakšice među kojima su odbici za izdržavane članove porodice.³⁵ Godišnji porez na dohodak ima i progresivnu stopu poreza - 10% na iznos do šestostruke prosečne godišnje zarade i 15% na iznos preko šestostruke prosečne godišnje zarade. To nam pokazuje da je, kada postoji volja, moguće obezbediti veću socijalnu osetljivost poreskog sistema. Nažalost, ona postoji samo za ljude koji imaju najviša primanja.

Poreze moramo razumeti kao deo onoga što smo proizveli zajedno, kao društvo, i odlučili da investiramo u sistem javnih institucija koje pomažu održavanju samog društva, a bez kojih ne bi bio moguć razvoj pojedinaca i pojedinačnih bogatstava. Jedna od glavnih funkcija poreskog sistema jeste redistribucija. Startne pozicije siromaštva i nejednakosti su posledica kompleksnog društvenog konteksta koji nadilazi individualno odgovornost. U društvu koje ne radi na redistribuciji bogatstva i ne ulaže dovoljno u socijalne servise, klasni položaj u velikoj meri zavisi od startne pozicije. Društvena pokretljivost u takvim društvima je izrazito niska, odnosno, ukoliko ste rođeni u siromašnoj porodici gotovo da nemate nikakve šanse da iz siromaštva iskoračite, jer su vam sve poluge međugeneracijske i unutargeneracijske mobilnosti u najvećoj meri uskraćene. Bez redistribucije, rast nejednakosti bi vodio beskrajnom gomilanju

35 Kao izdržavane članove porodice Zakon o porezu na dohodak građana definiše sledeća lica koja obveznik izdržava: maloletna deca, odnosno usvojenici; deca, odnosno usvojenici na redovnom školovanju ili za vreme nezaposlenosti, ako sa obveznikom žive u domaćinstvu; unuci, ako ih roditelji ne izdržavaju i ako žive u domaćinstvu sa obveznikom; braćni drug; roditelji, odnosno usvojioci.

bogatstva sa jedne strane, dok bi siromašni građani i građanke bili sve siromašnij i sa sve manje mogućnosti stvarnog uključivanja u društveni život. Redistribucija služi amortizaciji nejednakosti izazvanih brutalnošću tržišnih odnosa i ekonomskog sistema. Imajući u vidu tendenciju da bogatiji slojevi stanovništva u većoj meri koriste javne resurse, i prema čisto ekonomskoj logici opravdano je da oni plaćaju veće poreze. Istorijski gledano, uvođenje progresivnog oporezivanja dovelo je do smanjenja nejednakosti pre oporezivanja, jer već u sledećoj generaciji smanjuje nejednakosti u bogatstvu, što je naročito očigledno na primeru uvođenja progresivnog poreza na nasleđe.³⁶

Uvođenje progresivnog poreza na zarade nije dovoljna mera niti može biti jedina ukoliko za cilj imamo izgradnju društva socijalne pravde, kako je, uostalom, Republika Srbija i definisana Ustavom. Imajući u vidu stanje u kojem se naše društvo nalazi, reforme koje treba preduzeti u tom pravcu moraju biti obimne i podrazumevati uvođenje progresivnosti i u ostale elemente poreskog sistema kako za privatna tako i za pravna lica. Promenu poreskog sistema treba da prati i promena sistema javnih davanja i strateško restrukturiranje sistema javnih rashoda. Ipak, sa neke tačke se mora krenuti kako bismo obezbedili da svako ima pravo na dostojanstvo, slobodan razvoj i pravičnu naknadu za rad, što takođe piše u Ustavu.

Do pravične naknade za rad čeka nas dugačak put, ako imamo u vidu da je minimalna zarada u Srbiji tri puta manja od iznosa plate za život, plate koja je dovoljna da pokrije troškove hrane, stanovanja, zdravstva, obrazovanja, odevanja, telekomunikacija, kulture i rekreacije, uz skromnu mogućnost odvajanja novca sa strane, za nepredviđene troškove sa kojima se svi susrećemo.³⁷

U nastavku ove publikacije možete čitati dalju elaboraciju, kako samih opcija modela progresivnog oporezivanja, tako i tekstove koji govore o istoriji poreskog sistema u Srbiji, nejednakostima u našem društvu, kako reforma poreza na zarade može uticati na finansiranje jedinica lokalne samouprave, ali i kako se odnositi prema problemu nejednakosti u globalnom kontekstu.

Publikacija sadrži i predlog izmena postojećeg zakona o porezu na dohodak građana. On predstavlja okvirni model koji bi po potrebi bio doveden u tehnički oblik

³⁶ Piketi, 2023, str. 154-164.

³⁷ Plata koja pokriva sve troškove života osnovno je ljudsko pravo koje se garantuje Univerzalnom deklaracijom Ujedinjenih nacija, Međunarodnim paktom o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Evropskom socijalnom poveljom Saveta Evrope. Domaći Ustav garantuje „pravičnu naknadu za rad“, ali prepušta Zakonu o radu da definiše šta to znači. Međunarodna mreža organizacija i sindikata Clean Clothes Campaign izašla je 2021. godine sa proračunom plate za život za 15 zemalja Centralne, Istočne i Jugoistočne Evrope uključujući i Srbiju. Taj proračun za sada predstavlja jedini proračun stvarnih troškova života koji nije vezan za trenutne mogućnosti potrošnje.

koji sadrži sve potrebne elemente predloga zakona (kao što su pravni osnov izmena, obrazloženje, harmonigram, i drugi elementi).

Zahvaljujemo se svim autorima i autorkama koji su dali svoj doprinos u izradi ove publikacije.

LITERATURA

Aleksić D. 2023, "Nejednakost zarada u Srbiji", u: *Ekonomске ideje i prakse*, br. 50, Beograd: Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu, 21-38. http://www.ekof.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2014/04/Ekonomске-ideje-i-praksa-50_web.pdf

Arandarenko M. 2023, "Ideologija neoliberalizma, fiskalna politika, siromaštvo i nejednakost u Srbiji", u: *MONS*, br. 18, Beograd: SeCons i FREN, <http://mons.rs/ideologija-neoliberalizma-fiskalna-politika-siromastvo-i-nejednakost-u-srbiji>

Fiskalni savet, 2023, "Napomene uz mišljenje na Nacrt fiskalne strategije za 2024. sa projekcijama za 2025. i 2026. godinu", Beograd: Fiskalni savet. https://www.fiskalnisavet.rs/doc/FS_%20Napomene_uz_Misljenje_na_Nacrt_FS_2024-2026_090623.pdf

Fiskalni savet, 2021, "Fiskalna i ekonomska analiza neselektivnih novčanih isplata građanima", Beograd: Fiskalni savet,

https://www.fiskalnisavet.rs/doc/analize-stavovi-predlozi/2021/FS_Analiza_neselektivnih_isplata_gradjanima_maj_2021.pdf

Hoy C. 2022, "How does the Progressivity of Taxes and Government Transfers Impact People'S Willingness to pay Tax? Experimental Evidence across Developing Countries", World Bank.

Piketi T. 2023, "*Kratka istorija jednakosti*", Novi sad: Akademska knjiga

Radenković I. 2016, "*Foreign Direct Investments in Serbia*". Research Paper, Rosa Luxemburg Stiftung SEE. <https://www.rosalux.rs/en/foreign-direct-investments-serbia>

Razvojna agencija Srbije (RAS), 2023, *Why invest in Serbia?*, Beograd: Razvojna agencija Srbije, <https://ras.gov.rs/uploads/2023/08/why-invest-in-serbia-2.pdf>

Republički zavod za statistiku, 2022, "*Bilten, Anketa o potrošnji domaćinstava*", Beograd: Republički zavod za statistiku

Suwandi I. 2019, "*Value Chains: The New Economic Imperialism*". New York: Monthly Review Press.

Tamindžija B., Aleksić S. i Musiolek B., 2018, "*Profil zemlje: Srbija*", Rosa Luxemburg Stiftung SEE.

UNICEF, 2023, *"Izrada projekcija siromaštva na osnovu potencijalnog uticaja sukoba u Ukrajini"*, Beograd: UNICEF u Srbiji

World Bank Group, 2023, *"Ka održivom rastu, Redovni ekonomski izveštaj za Zapadni Balkan"* br. 24, World Bank Group.

NEJEDNAKOSTI U SRBIJI

Sarita Bradaš

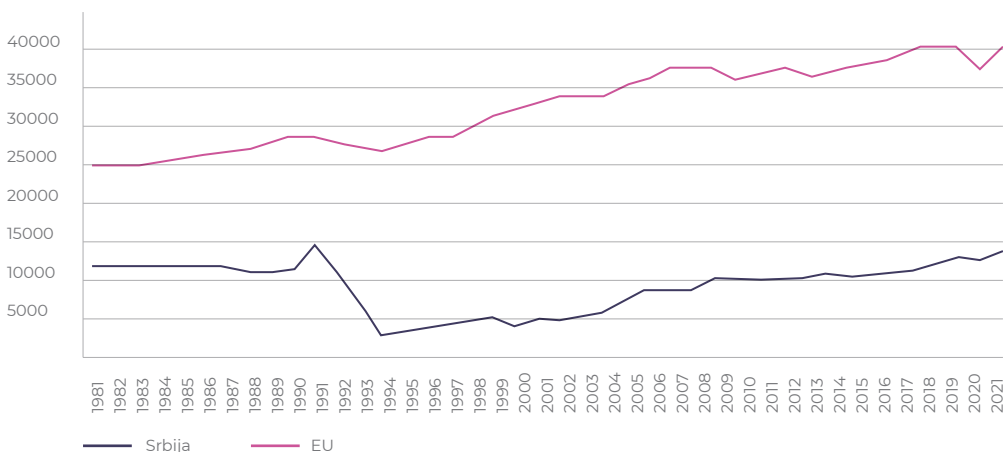
U analizi nejednakosti korišćeni su podaci World Inequality Database¹ (u daljem tekstu WID). WID predstavlja najobimniju dostupnu bazu podataka o evoluciji raspodele dohotka i bogatstva u svetu kroz istoriju, kako unutar zemalja tako i između zemalja. WDI koristi metodologiju kojom kombinuje podatke iz anketa, poreza i nacionalnih računa.²

Kretanje prosečnog nacionalnog dohotka po odraslom u Srbiji i Evropskoj uniji (u daljem tekstu EU) od 1980. do 2021. godine prikazano je na slici 1. Kretanje nacionalnog dohotka u EU imalo je u posmatranom periodu uzlazni trend, sa blagim padom u postkriznoj 2009. i pandemijskoj 2020. godini. U Srbiji je, nakon decenije stagnacije (1980-1989) i godišnjeg rasta u 1990. godini od 16,4%, za samo tri godine došlo do pada prosečnog nacionalnog dohotka od 61,1% (sa 15.144 EUR u 1990. godini na 5.892 EUR u 1993. godini). Uprkos rastu prosečnog nacionalnog dohotka od 1994. godine, nakon gotovo tri decenije nije dostignut nivo prosečnog dohotka iz 1990. godine. Navedeni trendovi su doveli do toga da se životni standard građana i građanki Srbije udaljava od standarda EU: u 1980. godini prosečan dohodak u Srbiji bio je za 44,5% niži od prosečnog dohotka u EU, a u 2021. godini jaz je povećan na 59,2%. Sa prosečnim nacionalnim dohotkom po odraslom u 2021. godini od 14.721 EUR Srbija se nalazi iza svih zemalja EU. U poređenju sa zemljama regiona veći prosečan nacionalni dohodak ima Crna Gora (19.334), a manji prosečan dohodak od Srbije imaju Albanija (12.919), Severna Makedonija (13.053) te Bosna i Hercegovina (13.823).

1 Dostupno na <https://wid.world/wid-world/>.

2 Više o izvorima podataka i metodologiji videti u Theresa Neef, Alice Sodano, and Marc Morgan, 2022;

Slika 1. Kretanje prosečnog nacionalnog dohotka (u PPP, EUR 2022) po odraslom (20 godina i više), Srbija i EU, 1980-2021. godina.

Izvor: WDI, prikaz autora.

Kako se promenio životni standard pojedinih grupa stanovništva prikazuju podaci u tabeli 1. Za četiri decenije prosečni dohodak 50% najsiromašnijih smanjen je za 14%, dok je 10% stanovnika sa najvišim prihodima povećao prosečan dohodak za 44,3%. Najveći pad životnog standarda beleži se kod 20% najsiromašnijih, a najveći rast u okviru 1% najbogatijih koji su udvostručili svoje prihode. Siromašni su postali još siromašniji, a bogati još bogatiji što je dovelo do rasta nejednakosti u posmatranom periodu. Ovo pokazuju oba indikatora: prosečan dohodak i učešće u ukupnom dohotku. Ekonomska kriza uzrokovana uvođenjem sankcija SR Jugoslaviji devedesetih godina prošlog veka više je uticala na prihode 50% najsiromašnijih, nego 10% najbogatijih: prosečan dohodak najsiromašnijih u 2000. godini u odnosu na 1990. godinu bio je niži za 55,1%, dok je pad kod najbogatijih iznosio 31,9%. U narednoj deceniji (2001-2010) rast prosečnog dohotka 10% najbogatijih bio je tri puta veći od rasta prosečnog dohotka 50% najsiromašnijih (66,8% i 22,8%, respektivno). U periodu 2011. do 2021. godine ukupna stopa rasta prosečnog dohotka gornjih 10% bila je 27,6%, a donjih 50% stanovništva 44,3%, što nije doprinelo osetnom padu nejednakosti jer je 2011. godine 10% stanovnika sa najvećim dohotkom prihodovalo 12,9 puta više sredstava od 50% stanovnika sa najmanjim dohotkom, a 2021. godine ovaj odnos je bio 11,4. Nesrazmeran uticaj krize i oporavka na ove dve dohodovne grupe rezultirao je rastom prosečnog dohotka najbogatijih (21,6%) i padom prosečnog dohotka najsiromašnijih (22%) u 2021. godini u odnosu na 1990. godinu.

Tabela 1. Prosečan godišnji dohodak, učešće u ukupnom dohotku i ukupna stopa rasta prosečnog dohotka, Srbija, 1980. i 2021. godina.

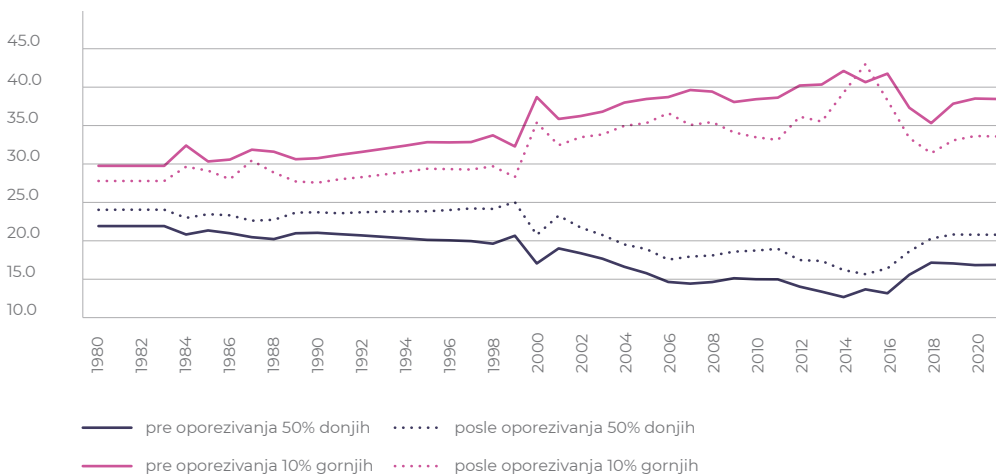
	prosečan godišnji dohodak po odraslom (PPP, EUR 2022)		učešće u ukupnom dohotku (%)		ukupna stopa rasta prosečnog dohotka (1980-2021), %
	1980	2021	1980	2021	
stanovništvo	13.172,5	14.721,0	100	100	11,8
donjih 50%	5.781,2	4.970,4	21,94	16,88	-14,0
donjih 20%	1.916,6	1.192,4	2,91	1,62	-37,8
sledećih 30%	8.166,9	7.350,7	18,6	14,98	-10,0
gornjih 10%	39.229,4	56.627,5	29,78	38,47	44,3
gornjih 1%	121.202,5	228.741,4	9,2	15,54	88,7
gornjih 0.1%	450.207,2	1.077.061,8	3,42	7,32	139,2
gornjih 0.01%	1.770.691,7	5.258.288,8	1,34	3,57	197,0
gornjih 0.001%	7.070.553,3	25.866.846,7	0,54	1,76	265,8

Izvor: WDI, proračun autora.

Napomena: Podaci se odnose na dohodak pre oporezivanja, a koji uključuje penzije i naknade za slučaj nezaposlenosti.

Kako se razvijala nejednakost u Srbiji od 1980. godine prikazano je na slici 2. Nakon blagog rasta nejednakosti tokom devedesetih godina, od 2000. do 2016. godine, dolazi do značajnog rasta. Učešće u ukupnom dohotku pre oporezivanja 50% najsiromašnijih smanjeno je sa 20,7% u 1999. godini na 13,2% u 2016. godini, dok je raslo učešće 10% najbogatijih sa 32,3% na 41,8%. Najveći jaz u učešću u ukupnom dohotku navedenih grupa u 2016. verovatno je posledica uvođenja mera fiskalne konsolidacije koje su najviše pogodile penzionere i zaposlene u javnom sektoru. Nakon toga dolazi do smanjenja nejednakosti kao rezultata blagog pada učešća u ukupnom dohotku najbogatijih i blagog rasta učešća najsiromašnijih, tako da je jaz u 2021. godini iznosio 21,5 procentnih poena.

Slika 2. Učešće u ukupnom dohotku gornjih 10% i donjih 50% stanovnika pre i nakon oporezivanja (u %), Srbija, 1980-2021. godina.

Izvor: WDI, proračun autora.

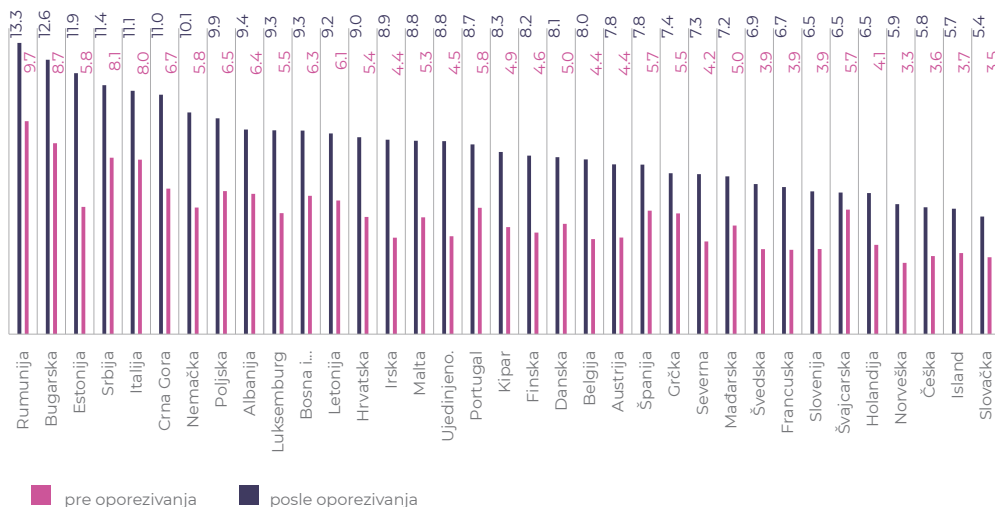
Napomena: Dohodak posle oporezivanja se dobija kada se oduzmu porezi (porez na dohodak građana, porez na dobit, porez na ostale prihode građana, doprinosi za obavezno socijalno osiguranje, godišnji porez na dohodak građana, porez na imovinu, indirektni porezi (porezi na potrošnju - PDV, akcize i porez na premije neživotnog osiguranja)) i dodaju transferi.

Rast nejednakosti tokom devedesetih bio je praćen većim nivoom redistribucije: nakon oporezivanja nejednakost merena učešćem u dohotku je smanjivana za oko 60%. Od 2000. godine, kada dolazi do snažnog rasta nejednakosti, nivo redistribucije se smanjuje. U periodu od 2000. do 2016. godine nejednakosti se smanjuju u proseku za svega 28,4%, što dovodi do rasta nejednakosti nakon oporezivanja: u 2000. godini razlika u učešću u dohotku 10% najbogatijih i 50% najsiromašnijih posle oporezivanja iznosila je 14,6 procentnih poena, a u 2016. godini 21,9 procentnih poena. Uticaj poreza i transfera na smanjenje nejednakosti je veoma skroman. U 2021. godini razlika između učešća 10% najbogatijih i 50% najsiromašnijih iznosila je pre oporezivanja 21,5 procentnih poena, a nakon oporezivanja 12,8 procentnih poena. Poređenja radi, na nivou EU redistribucijom dohotka od bogatijih ka siromašnijima ova razlika je smanjena sa 16,9 na 4 procentna poena.

U 2021. godini u Srbiji je prosečan dohodak pre oporezivanja 10% najbogatijih bio 11,4 puta veći od dohotka 50% najsiromašnijih, a nakon poreza i transfera ovaj odnos je smanjen na 8,1. Pored toga što je Srbija po ovom indikatoru zemlja sa najvećim

nejednakostima, ona ima i veoma nizak nivo redistribucije. U poređenju sa drugim zemljama u Evropi (slika 3) veća nejednakost pre oporezivanja i transfera se beleži u Rumuniji (13,3), Bugarskoj (12,6) i Estoniji (11,9). Estonija, sa odnosom dohotka najbogatijih i najsiromašnijih od 11,9, smanjuje nejednakost na 5,8 nakon oporezivanja i transfera, odnosno, za 51,2%. U Srbiji, nakon oporezivanja i transfera, nejednakosti u prosečnom dohotku se smanjuju za 29%, što znači da 10% najbogatijih ima prosečan dohodak koji je osam puta veći od prosečnog dohotka 50% najsiromašnijih stanovnika. Među zemljama koje imaju manje tržišne nejednakosti (nejednakosti pre oporezivanja) postoji tendencija ka većoj redistribuciji, što je slučaj u Norveškoj, Švedskoj, Francuskoj i Sloveniji. Uz Estoniju, Irska i Ujedinjeno Kraljevstvo su zemlje sa najvećim stepenom redistribucije, gde se nejednakosti nakon oporezivanja smanjuju na polovinu.

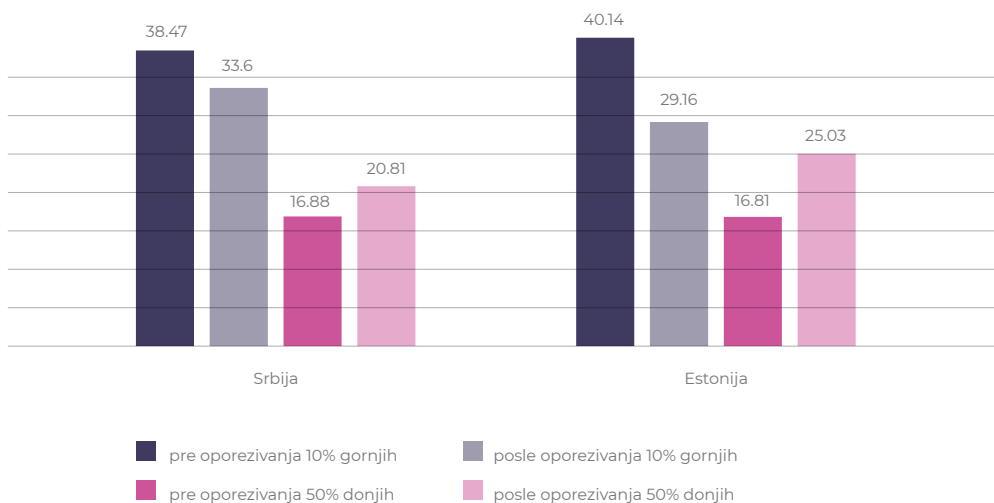
Slika 3. Odnos prosečnog dohotka gornjih 10% i donjih 50% odraslih stanovnika pre i posle oporezivanja, 2021. godina.

Izvor: WDI, proračun autora.

U kojoj meri porezi i transferi mogu uticati na značajno smanjenje nejednakosti pokazuje primer Estonije. Srbija i Estonija su slične po nivou nejednakosti pre oporezivanja: najbogatiji učestvuju u ukupnom dohotku sa 38,5% u Srbiji i 40,1% u Estoniji, dok je učešće u dohotku 50% najsiromašnijih stanovnika u Estoniji i Srbiji jednako, i iznosi 16,8% (slika 4). Nakon oporezivanja i transfera, nejednakost između ove dve grupe u Estoniji se smanjuje sa 23,3 na 4,3 procentna poena (za 82,3%), a u Srbiji sa 21,6 na 12,8 procentnih poena (za 40,8%).

Slika 4. Učešće u ukupnom dohotku gornjih 10% i donjih 50% stanovnika pre i nakon oporezivanja (u %), Srbija i Estonija, 2021. godina.

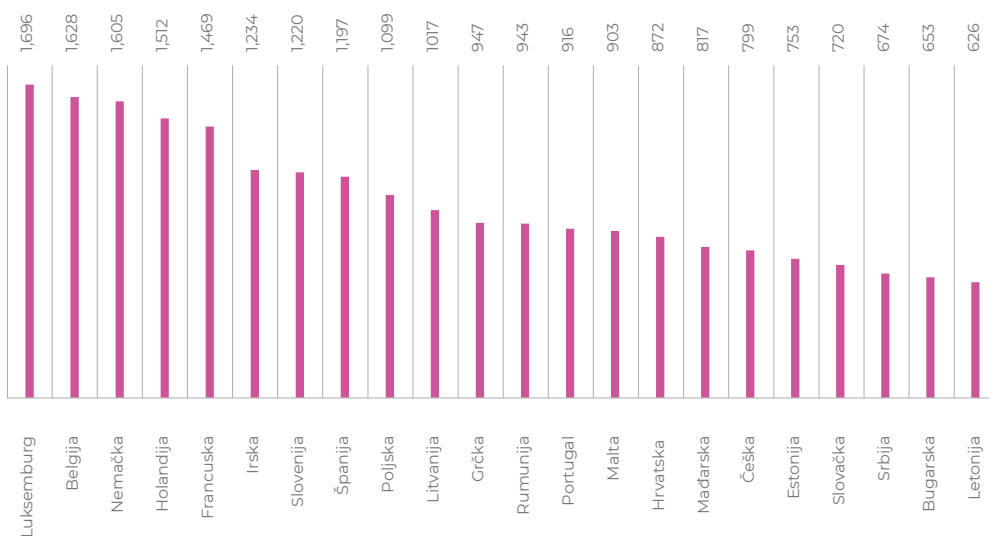
Izvor: WDI, proračun autora.

Poreske i socijalne politike u Srbiji veoma malo doprinose smanjenju tržišnih nejednakosti u dohotku, što nameće zaključak da su nužne promene u ovim oblastima. Međutim, one nisu dovoljne, već je potrebno unaprediti politike pre-distribucije, koje će smanjiti nejednakosti u dohotku pre oporezivanja. Politike pre-distribucije, kako navode neki autori,³ uključuju: regulisanje minimalne zarade; besplatno i dostupno obrazovanje koje će deci iz siromašnih porodica omogućiti kvalitetno obrazovanje, a time i mogućnost da kao odrasli imaju dobre zarade; kontrola zakupa stanova kojom se reguliše visina zakupa koju vlasnici mogu da naplate; antimonopolski zakoni kojima se ograničava moć i profit monopola.

PORESKI TRETMAN ZARADA U SRBIJI I EU

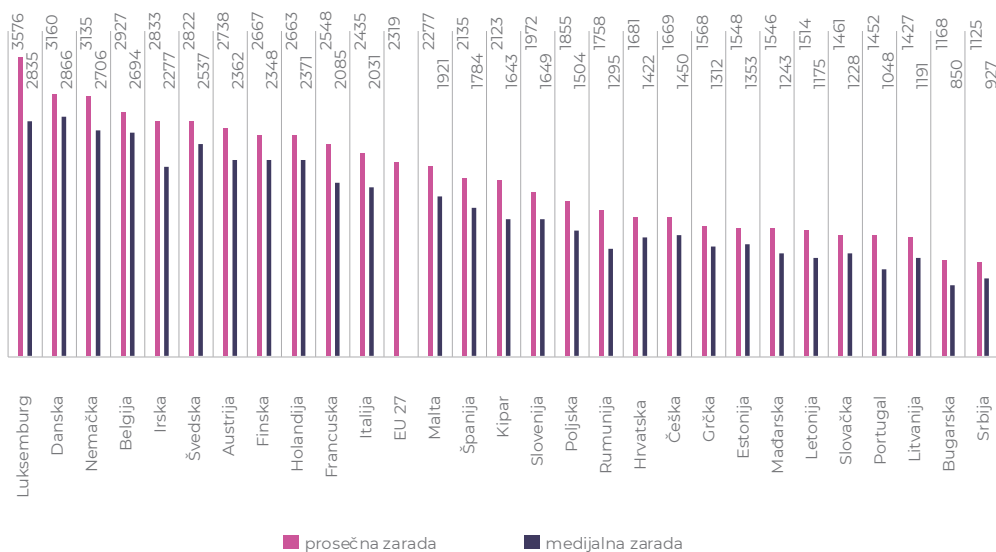
Pre upoređivanja poreza na zarade, treba imati u vidu da su bruto zarade u Srbiji, kako minimalne, tako i medijalne i prosečne, u poređenju sa državama EU najniže (slike 5 i 6). Drugim rečima, radnici i radnice u Srbiji su u nepovoljnijem položaju pre oporezivanja nego radnici i radnice u većini država EU. Nižu minimalnu zaradu primaju radnici/ce u Bugarskoj i Letoniji, nižu medijalnu zaradu primaju zaposleni u Bugarskoj, a prosečna zarada zaposlenih u svim zemljama EU je veća od prosečne zarade u Srbiji.

Slika 5. Minimalne bruto zarade u standardima kupovne moći (PPP), 2022. godina.

Izvor: Eurostat, Minimum wages database.

Slika 6. Medijalne i prosečne bruto zarade, 2018. godina.

Izvor: Eurostat, Structure of earnings survey database.

Napomena: Podaci se odnose na zarade zaposlenih u preduzećima koja zapošljavaju 10 i više zaposlenih u industriji, građevinarstvu i uslugama (nisu uključeni zaposleni u javnoj upravi, odbrani i obaveznom socijalnom osiguranju).

U poređenju sa zemljama EU (tabela 2), Srbija je među zemljama koje imaju najviše poreske stope na niske zarade (one zarade koje iznose do 50% i 67% prosečne zarade). Poreska stopa na najniže zarade (50% prosečne) kreće se u rasponu od 6,9% u Španiji do 36,2% u Rumuniji, pri čemu 23 države EU imaju poresku stopu na najniže zarade manju od Srbije (26,2%). Zarade koje su iznad prosečnih manje su oporezovane u Srbiji nego u većini EU članica: poreske stope na zarade koje iznose 125% prosečne, veće su u 16 zemalja, a veću stopu poreza na zarade u iznosu od 167% prosečne, ima 20 država.

Tabela 2. Poreske stope na zarade samca/kinje bez izdržavane dece (% bruto zarade), 2022. godina.

	50% prosečne zarade	67% prosečne zarade	80% prosečne zarade	100% prosečne zarade	125% prosečne zarade	167% prosečne zarade	razlika u stopama poreza na 167% i 50% prosečne zarade (u procentnim poenima)
Belgija	20,7	32,5	36,2	40,4	44,3	48,1	27,4
Italija	14,1	21,2	24,7	28,8	34,7	39,3	25,2
Irska	13,5	17,3	22,3	27,5	31,7	36,7	23,3
Luksemburg	16,5	22,8	27,2	32,1	36,1	39,7	23,2
Holandija	12,9	19,2	23,4	27,7	31,2	36,1	23,2
Austrija	15,5	25,7	28,3	32,0	35,2	37,7	22,2
Finska	18,2	23,4	27,2	31,1	34,8	38,8	20,5
Španija	6,9	16,9	18,8	21,4	23,6	27,2	20,4
Švedska	17,9	20,5	22,0	24,3	27,9	34,7	16,8
Portugal	20,0	23,3	25,5	28,1	31,2	35,3	15,3
Grčka	14,0	17,3	20,1	23,0	25,7	29,2	15,2
EU 27	20,3	24,9	27,0	29,6	32,2	35,1	14,8
Nemačka	28,7	32,5	34,7	37,4	39,4	42,1	13,5
Hrvatska	20,0	24,2	26,6	29,1	31,0	33,0	13,0
Slovenija	24,4	30,0	31,4	33,6	35,3	37,1	12,7
Francuska	20,9	23,5	25,0	27,7	30,6	33,5	12,6
Estonija	9,3	12,3	14,9	18,4	21,2	21,3	12,0
Litvanija	28,0	32,6	34,9	37,1	38,3	39,5	11,5
Letonija	18,1	22,4	24,4	26,5	28,3	29,3	11,2
Malta	13,9	17,8	21,1	23,9	24,5	24,6	10,8
Danska	30,8	32,9	33,9	35,5	36,8	41,2	10,4
Kipar	8,3	8,3	8,3	10,6	13,8	18,3	10,0
Češka	13,0	16,3	17,9	19,5	20,8	22,1	9,1
Slovačka	18,7	21,5	22,9	24,3	25,4	26,9	8,3
Poljska	17,8	20,1	21,4	22,8	23,8	24,9	7,1
Srbija	26,2	27,1	27,6	28,0	28,4	28,8	2,6
Rumunija	36,2	36,9	36,9	36,9	36,9	36,9	0,7
Bugarska	22,4	22,4	22,4	22,4	22,4	22,4	0,0
Mađarska	33,5	33,5	33,5	33,5	33,5	33,5	0,0

Izvor: Za države EU – Eurostat Earnings database, za Srbiju proračun autora na osnovu podataka RZS o prosečnim zaradama za oktobar 2022. godine.

Napomena: Eurostat definiše poresku stopu kao porez na dohodak na bruto zaradu uvećan za doprinose za socijalno osiguranje zaposlenog, umanjen za univerzalne novčane naknade. Poreska stopa je izražena kao procenat bruto zarade.

Razlika u poreskim stopama između najviših i najnižih zarada indikator je progresivnosti oporezivanja, odnosno mera redistribucije. U Rumuniji, Bugarskoj i Mađarskoj sistem oporezivanja zarada je proporcionalan, a u svim ostalim državama je progresivan, pri čemu je razlika u stopama poreza između 50% i 167% prosečne zarade najveća u Belgiji i Italiji (27,4 i 25,2 procentna poena, respektivno). Sa razlikom od 2,6 procentnih poena Srbija se može uvrstiti u zemlje sa proporcionalnim sistemom oporezivanja. Međutim, ako uzmemo u obzir i čitav raspon zarada, poreski sistem u Srbiji je regresivan jer su poreske stope na zarade iznad pet prosečnih zarada niže od poreskih stopa na najniže zarade. Primera radi, za šest prosečnih zarada poreska stopa iznosi 23,8%, a za deset prosečnih zarada svega 21,7%. Razlog za to je maksimalna osnovica na doprinose za socijalno osiguranje, ograničena na pet prosečnih zarada.

Za razliku od svih zemalja EU, u Srbiji ne postoje olakšice za izdržavane članove porodice, bez obzira na porodičnu situaciju. Kakav je poreski tretman osoba koje imaju prosečne zarade, pri čemu jedna osoba živi sama, a druga izdržava supružnika i dvoje dece, prikazano je na slici 7. Razlike u poreskim stopama samaca i osobe koja jedina radi u porodici kreću se od 2,1 procentni poen u Italiji, do 25,3 u Poljskoj. Poreske stope za zaposlenog koji izdržava supružnika i dvoje dece u Češkoj i Poljskoj su negativne, što znači da novčane naknade koje dobijaju zaposleni nadmašuju njihove poreske obaveze.

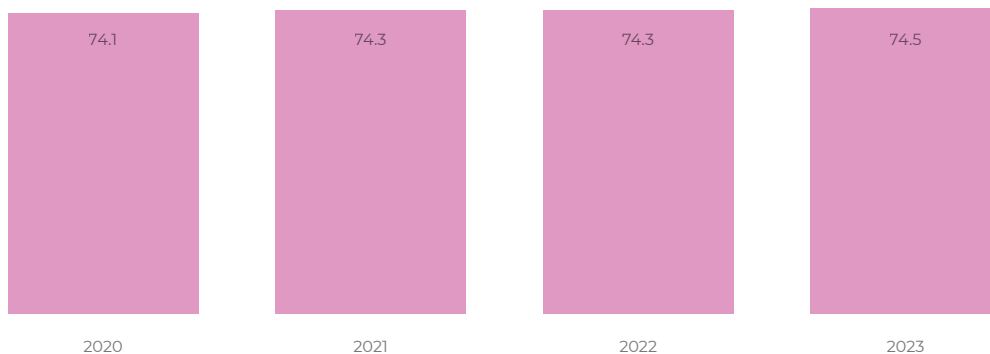
Slika 7. Stope poreza na prosečnu zaradu zaposlenog s obzirom na porodičnu situaciju.

Izvor: Za države EU – Eurostat Earnings database, za Srbiju proračun autora na osnovu podataka RZS o prosečnim zaradama za oktobar 2022. godine.

Godinama unazad, prilikom pregovora o minimalnoj ceni rada, država i poslodavci u fokusu imaju trošak, a ne da li je minimalna zarada adekvatna zarada. Poslodavci se žale da su im poreska opterećenja velika, na šta predstavnici Vlade odgovaraju da će se odreći budžetskih prihoda u korist poslodavaca povećanjem neoporezivog iznosa zarade i smanjenjem doprinosa na teret poslodavca. Ovo je rezultiralo time da su od 1. 8. 2014. do danas doprinosi iz socijalnog osiguranja koje plaćaju poslodavci smanjeni sa 17,9% na 15,5%. I to ne samo poslodavcima koji isplaćuju minimalnu zaradu, nego svim poslodavcima. Dakle, korist od povećanja neoporezivog iznosa zarade imali su svi poslodavci. Šta su povećanjem neoporezivog dela dobili radnici/ce koje primaju minimalac? Ništa, sudeći po poreskoj stopi⁴ na minimalnu zaradu, koja se od aprila 2020. do aprila 2023. smanjila sa 25,9% na 25,5%, što znači da je podizanje neoporezivog iznosa bilo bez uticaja na povećanje minimalne zarade. Navedeno potvrđuju i podaci o odnosu neto i bruto minimalne zarade, koji se nije menjao u posmatranom periodu, tako da su radnici raspolagali sa oko 74% bruto zarade (slika 8). U 2022. godini radnici i radnice koji su primili minimalnu zaradu u Belgiji, Estoniji, Francuskoj, Irskoj, Malti, Holandiji i Španiji, zadržali su 90% i više bruto minimalne zarade. Na Malti, zaposleni sa minimalnom zaradom, raspoložu sa 97% bruto zarade jer se, zahvaljujući socijalnim naknadama, neto zarada sa 90% uvećava za sedam procentnih poena.⁵

Slika 8. Odnos neto i bruto minimalne zarade za mesec april (% bruto zarade).

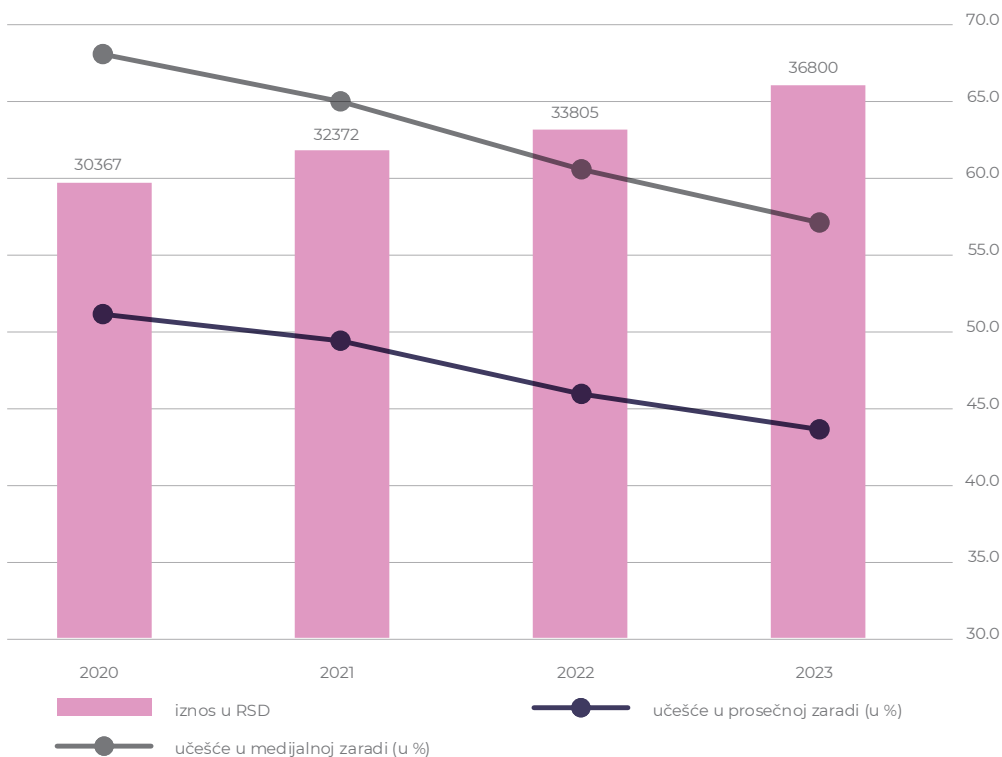
Izvor: Paragraf za minimalne zarade u aprilu, proračun autora.

⁴ U skladu sa definicijom Eurostata poresku stopa predstavlja porez na dohodak na bruto zaradu uvećan za doprinose za socijalno osiguranje zaposlenog, umanjen za univerzalne novčane naknade. Poreska stopa je izražena kao procenat bruto zarade.

⁵ Eurofound, 2023, str. 21

Položaj radnika/ca koji primaju minimalnu zaradu pogoršan je od 2020. godine, kako u odnosu na one koji su primali medijalnu, tako i u odnosu na radnike/ce koji su primali prosečnu zaradu. U navedenom periodu učešće minimalne zarade u medijalnoj zaradi palo je sa 68,8% na 57,5%, dok je učešće u prosečnoj zaradi smanjeno sa 52% na 44%. Razlog za to je dvostruko veći nominalni rast medijalnih i prosečnih u odnosu na minimalne zarade: medijalne zarade su rasle po prosečnoj godišnjoj stopi od 11,2%, prosečne po stopi od 10,6%, a minimalne po stopi od 5,3%.

Slika 9. Minimalna neto zarada i učešće u medijalnoj i prosečnoj neto zaradi za mesec april

Izvor: RZS za medijalne i prosečne zarade, Paragraf za minimalne zarade, proračun autora

LITERATURA

Chancel, L., Piketty, T., Saez, E., Zucman, G. et al., 2022; *World Inequality Report 2022*, World Inequality Lab

Eurofound, 2023; *Minimum wages in 2023: Annual review*, Minimum wages in the EU series, Luxembourg: Publications Office of the European Union

Neef, T., Sodano, A., and Morgan, M., 2022; *2022 DINA Regional Update for Europe*, World Inequality Lab – Technical Note N° 2022/02. Dostupno na: <https://wid.world/wp-content/uploads/2022/10/Europe-tech-note.pdf>

ODLIKE I PERFORMANSE PORESKOG SISTEMA REPUBLIKE SRBIJE SA POSEBNIM OSVRTOM NA ULOGU POREZA NA DOHODAK GRAĐANA

Nikolina Vujačić

1.1. Karakteristike i struktura poreskog sistema Republike Srbije

Definisanje poreskog sistema, a nadasve efikasnog i adekvatno postavljenog, može se sa slobodom uzeti za jedno složeno pitanje. Uopšteno govoreći, poreski sistem je skup poreskih propisa, instituta i normi, povezanih u jedinstveni mehanizam za potrebe ostvarivanja određene poreske politike.

Prvi naučni model poreskog sistema razvio je Adam Smit davne 1776. godine. U svom poznatom delu "Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda" predstavio je četiri pravila (tzv. maksime) „u pogledu poreza uopšte“, koja se, u kombinaciji sa predlozima o poreskom sistemu, mogu posmatrati kao prvi naučni model poreskog sistema. Navedena pravila su pravičnost, izvesnost, pogodnost i ekonomičnost. Prema Adamu Smitu, pravičnost znači da oporezivanje ljudi ili preduzeća treba da bude u skladu sa njihovim prihodom. Princip koji stoji iza ovog pravila je da ljudi koji mogu da priušte da plate više poreza (tj. da snose veći teret) treba i da plate više od onih koji ne mogu da priušte da plate toliko. Maksimalna izvesnosti se odnosi na ideju da oporezivanje treba da bude jasno i transparentno. To znači da svi treba da znaju, ili brzo saznaju, koliko, kada i kakomoražu da plate porez. Treća maksima kaže da poreze treba naplaćivati i prikupljati na takav način da to pruža najveću pogodnost, ne samo poreskom obvezniku, već i vladi. Maksimalna ekonomičnosti se odnosi na princip da troškove naplate poreza treba minimizirati. To znači da nadležni državni organ mora da obezbedi da naplata poreza iziskuje samo najmanje moguće troškove.

Od tada je prošlo puno vremena, te su se do danas rađale i brojne nove definicije i modeli, a kao zaključak se nametao koncept da ne postoji univerzalni najadekvatniji poreski sistem. Razlozi za to su brojni, pre svega zbog toga što se, kada govorimo o poreskom sistemu, uvek mora uzeti u obzir stvarnost u kojoj se on primenjuje. S jedne strane, postoji ograničenje u pogledu prostora, jer se odnosi na određenu zemlju, dok sa druge strane postoji i ograničenje u pogledu vremena, jer je na snazi u određenom vremenskom periodu, odnosno, prati tekuće vreme. Reč sistem, na takav način shvaćena, podrazumeva harmoniju između poreza, i između fiskalnih (ciljevi dostizanja pune zaposlenosti, ciljevi inflacije i ekonomskog rasta merenog BDP-om) i vanfiskalnih (ujednačavanje uslova poslovanja, redistribucija dohotka, ulaganje u zdravstvo, obrazovanje i infrastrukturu, i sl) ciljeva države.

Iako je tranzicija privrednog sistema Republike Srbije, u cilju uspostavljanja tržišne privrede u punom obimu, krenula ranije, proces transformacije ušao je u poslednju fazu početkom 2000-ih godina. Jedna od ključnih reformi koja ju je na tom putu sačekala, bila je reforma poreskog sistema, koja je u tom trenutku i bila od suštinskog značaja, imajući u vidu činjenicu da je tokom prethodne decenije došlo do promena poreskog sistema Srbije nagore.

Poreski sistem je do 2001. godine bio nepravičan, netransparentan, neekonomičan, destimulativan za privrednu aktivnost, birokratizovan i preterano centralizovan.

Među svim izvorima javnih prihoda najveći značaj i ulogu imaju poreski prihodi, koji ujedno čine i najveći deo javnih prihoda. Karakteristika poreza da generiše sredstva za potrebe država predstavlja ispunjenje fiskalnih funkcija poreza. Pored uticaja na visinu raspoloživog javnog budžeta, za poreze možemo reći da utiču na odluke koje će donositi poreski obveznici, kao što su odluke vezane za rad, štednju, obrazovanje, investicije, preduzetništvo itd. Upravo kroz poreske propise (niže stope poreza ili poreske olakšice) država ima mogućnost da podstakne konstruktivno, društveno svrsishodno ponašanje poreskih obveznika, a koje će kao svoj krajnji cilj imati podsticanje privrednog rasta i društvenog razvoja. Ovako postavljeno, govorimo o socijalno-ekonomskim ciljevima poreza. Danas brojni autori napuštaju upotrebu fiskalne funkcije poreza, već koriste isključivo socijalno-ekonomsku funkciju, koja, pored obuhvatanja fiskalnih efekata, sadrži i opisane uticaje poreza.

Pored pomenutih socijalno-ekonomskih ciljeva, porezi imaju i značajnu, redistributivnu funkciju. Imajući u vidu da privredni rast ne vodi nužno i socijalnom blagostanju, upotrebom poreza moguće je i da se koriguje primarna raspodela dohotka u privredi. Tačnije, moguće je obezbediti raspodelu dohotka i blagostanja od bogatijih ka siromašnijima, što u modernim društvima, koje karakteriše rastuća ekonomska nejednakost i posledična socijalna nestabilnost, ima sve veći značaj. Država uvodi i posebne vrste nameta, akcize, na sva dobra koja proizvode negativne eksternalije, tačnije, čije postojanje i delovanje narušava zdravlje ljudi, javna dobra ili zagađuje životni prostor. Ova funkcija poreza naziva se regulatorna.

Na opisani način i u skladu sa osnovnim principima oporezivanja, optimalni dizajn poreskog sistema formira se u skladu sa ekonomskom snagom, potrebama i prioritetima države. Ekonomija Republike Srbije je 2001. i 2002. godine bila izrazito ranjiva, a to su upravo godine kada se pristupilo donošenju niza novih zakona i pravnih akata, od kojih su najznačajniji Zakon o budžetskom sistemu i Zakon o poreskom postupku i poreskoj administraciji, koji bliže uređuju opšti institucionalni okvir na polju javnih finansija, kao i dve najvažnije funkcije – kontrolu i naplatu poreza.

Pored pomenutih zakona, koji određuju opšti okvir funkcionisanja, usvojeni su i zakoni kojima se uređuju osnovni poreski oblici u novopostavljenoj strukturi poreskog

sistema Republike Srbije. Naime, prethodno, u periodu socijalizma, a pre svega posle uspostavljanja sistema samoupravljanja, zbog tadašnjeg društveno-ekonomskog i političkog uređenja, upotreba instituta koji su postojali u kapitalističkim sistemima nije mogla biti ostvarena. Usled navedenog dolazilo se do novih, originalnih poreskih rešenja, čija upotreba je rezultirala razvojem poreskog sistema u drugačijem pravcu od ostatka evropskih država. Iz tog razloga, u periodu tranzicije, kako bi poreska reforma rezultirala uporedivošću srpskog poreskog sistema sa poreskim sistemima drugih savremenih država, moralo se pristupiti i restrukturiranju obuhvata poreskih oblika. Ovde se pre svega misli na pojednostavljenje i udruživanje do tada postojećih brojnih poreza u jedinstvene oblike. Tako su tadašnji porezi i doprinosi iz dohotka organizacija udruženog rada, iz ličnog dohotka iz radnog odnosa, iz ličnog dohotka iz poljoprivrede, iz ulaganja u domaće organizacije udruženog rada za svrhe zajedničkog poslovanja, kao i brojni drugi porezi, postali jedinstveni porez na dohodak građana. Time se i njihov značaj i udeo u ukupnim poreskim prihodima promenio. Tri glavna predmeta oporezivanja u novom poreskom sistemu su potrošnja, dohodak i imovina, što odgovara tržišno orijentisanoj privredi, čijim oporezivanjem je zamenjen sistem društvenih prihoda pređašnjeg sistema, koji su služili da finansiraju opštedruštvene potrebe poput odbrane, obrazovanja, nauke, kulture i zdravstva.

Oporezivanje dohotka regulisano je uvođenjem pojedinačnih zakona, i to: Zakona o porezu na dohodak građana i Zakona o porezu na dobit pravnih lica, kao i kasnijim uvođenjem Zakona o doprinosima za obavezno socijalno osiguranje iz 2004. godine.

Oporezivanje potrošnje je regulisano putem opšteg poreza na potrošnju, pre svega kroz Zakon o porezu na dodatu vrednost iz 2004. godine, kao i kroz selektivne poreze na potrošnju pojedinih dobara Zakonom o akcizama. Oporezivanje imovine reguliše pre svega Zakon o porezima na imovinu, za imovinu u statici, kao i Zakon o prometu nepokretnosti, za imovinu u dinamici.

Na osnovu ove reforme, srž našeg poreskog sistema sada čini pet poreskih oblika: doprinosi za socijalno osiguranje, PDV, akcize, porez na dohodak građana i porez na dobit preduzeća. Od navedenih oblika, najveći fiskalni značaj imaju doprinosi za socijalno osiguranje i PDV, sa učešćem preko 30% ponaosob.

Govoreći u periodu od tada pa do danas, značajnijih izmena poreskog sistema nije bilo. Kako Republika Srbija pretenduje da postane članica Evropske unije, vršena je harmonizacija određenih pravila sa Direktivama unutar zakonodavstva Evropske unije. Međutim, ta usklađivanja su mahom bila iz domena indirektnih poreza, pre svega poreza na dodatu vrednost i nešto manje akciza. Pored toga, Republika Srbija je 2017. godine u Parizu potpisala Multilateralnu konvenciju mera za sprečavanje erozije poreske osnovice i seljenja dobiti, tzv. Konvenciju BEPS (Base Erosion and Profit

Shifting). Iz obaveza koje ova Konvencija propisuje, Republici Srbiji predstoji značajno usklađivanje kada je u pitanju oporezivanje pravnih lica, iako su brojne obaveze pretežno ispunjene. Ovde se pre svega misli na sadržaj Zakona o dobiti pravnih lica, gde su uvedeni pojmovi IP box ili Patent Box,¹ u skladu sa Akcijom 5 Konvencije BEPS, kao i obaveze Country-by-country izveštavanja o transfernim cenama za najveća multinacionalna preduzeća, tamo gde su konsolidovani prihodi grupe veći od 750 miliona evra. Većih promena u oporezivanju dohotka građana nije bilo u navedenom periodu.

1.2. Ekonomske performanse poreskog sistema Republike Srbije

Svaka država teži da uspostavi poreski sistem koji obezbeđuje neophodna sredstva za finansiranje javnog budžeta i normalno funkcionisanje države, kako bi mogla efikasno i blagovremeno da ispunjava svoje zadatke i ciljeve. Ispunjenje ove težnje zavisi od dosta faktora – načina na koji se propisuju poreske stope, utvrđivanja poreske osnovice, kao i od propisanih poreskih olakšica. Drugim rečima, od poreskog opterećenja, kao i od širih procesa, pre svega od poreskog morala građana, od stepena poreske evazije, globalizacije i poreske konkurencije između zemalja.

Jedna od mera stepena do kojeg vlada kontroliše resurse privrede jeste odnos poreskih prihoda i bruto domaćeg proizvoda (BDP). Ovaj odnos predstavlja ukupni poreski prihod kao procenat BDP-a, koji ukazuje na udeo proizvodnje zemlje koji država prikuplja porezima. Ovaj pokazatelj na obuhvatan način daje interpretaciju ekonomskih i fiskalnih performansi jednog poreskog sistema, iako prilikom interpretacije istog treba imati na umu da, pored visine poreskih prihoda, na pokazatelj bitno utiče i sama struktura privrede. Veće vrednosti ovog odnosa označavaju i bolju finansijsku poziciju zemlje, te ovaj pokazatelj najobuhvatnije može predstaviti sposobnost države da finansira svoje rashode. Može se reći i da sposobnost države da finansira socioekonomske programe, odbranu, obrazovanje, zarade u javnom sektoru, penzije itd, zavisi od odnosa poreskih prihoda i BDP-a.

Krajem 2022. godine publikovani su novi podaci Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) u godišnjoj publikaciji *Revenue Statistics 2022*, gde je prikazano da su, u proseku, poreski prihodi kao procenat BDP-a iznosili 34,1% u 2021. godini, što je povećanje od 0,6 procentnih poena u odnosu na 2020. godinu. Povećanje prosečnog odnosa poreza i BDP-a u 2021. godini dogodilo se u pozadini snažnog ekonomskog oporavka nakon pada izazvanog pandemijom virusa korona u 2020. godini,

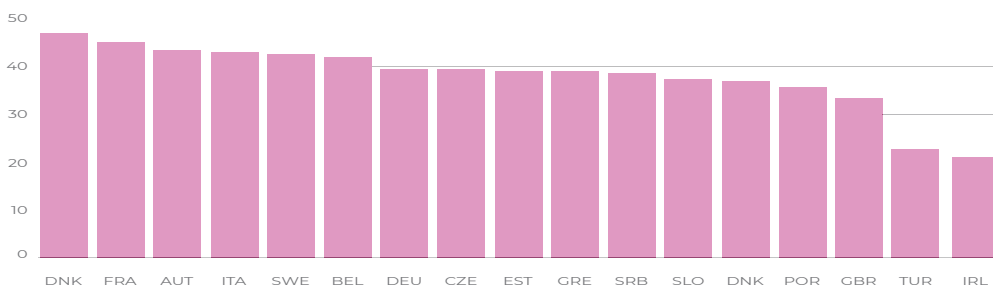
1 Poreski podsticaj koji omogućava da se poslovni prihodi od prodaje patentiranih proizvoda oporezuju nižom stopom od redovnih prihoda, a sa ciljem stimulišućeg efekta na istraživanje i razvoj.

koja je dovela do široko rasprostranjenih padova i nominalnih poreskih prihoda i nominalnog BDP-a.

Govoreći pojedinačno, Danska je imala najveći udeo poreza u BDP-u 2021. godini, čak 46,9%. Sa izuzetkom 2017. i 2018. godine, u kojima je Francuska bila na prvom mestu, imala je i najveći udeo poreza u BDP-u u kontinuitetu od 2002. godine. Francuska je imala drugi najveći odnos poreza i BDP-a u 2021. godini, 45,1%. Sa druge strane, Meksiko je zemlja sa najnižim odnosom ukupno naplaćenog poreza prema BDP-u, samo 16,7%. Između 2020. i 2021. godine najveći porast je bio u Norveškoj, za 3,4 procentna poena.

Vrednost ovog pokazatelja za Republiku Srbiju u 2021. godini iznosi 38,8% BDP-a. Prosečna vrednost odnosa poreskih prihoda i BDP-a za Srbiju, u periodu od marta 2005. godine do marta 2023. godine iznosi 35,5% BDP-a, a ovaj pokazatelj je svoj maksimum dostigao u junu 2022. godine, sa vrednošću od 41,8 % BDP-a. Rezultati su prikazani na Slici 1.

Slika 1. Poreski prihodi (u % BDP) za 2021. godinu.

Izvor: Obrada autora na osnovu podataka OECD-a i Eurostata

Na osnovu prikazanih podataka, zaključak je da sadašnji poreski sistem Srbije obezbeđuje stabilne i relativno visoke poreske prihode, koji su približni iznosima poreskih prihoda u evropskim državama, iako su poreske stope u Srbiji uglavnom umereno ili znatno niže od evropskog proseka. Najverovatniji razlog za to je činjenica da je Srbija, za razliku od razvijenijih država, neto uvoznica, što znači da je uvoz robe i usluga koje se nabavljaju od drugih zemalja veći od robe i usluga izvezenih i prodatih u inostranstvu, što utiče na smanjenje BDP-a.² Za ovu računicu važna je i činjenica da su akcizna dobra, pre svega cigarete, u širokoj upotrebi u Srbiji, što utiče na rast poreskih prihoda.

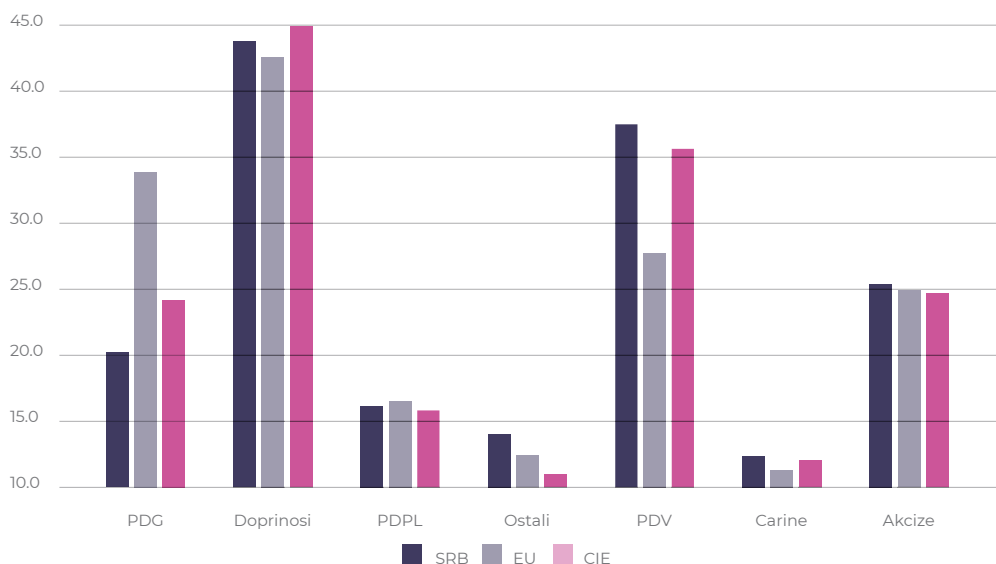
² Shodno formuli za izračunavanje vrednosti BDP-a: BDP = Privatna potrošnja + Investicije + Javna potrošnja + (Izvoz - Uvoz).

Pored toga, Republika Srbija ima nešto drugačiju strukturu poreskih prihoda u poređenju sa jednim delom evropskih zemalja, većinski starih članica EU. U strukturi poreskih prihoda Srbije dominiraju porezi na potrošnju, a jedan od razloga za to je jednostavnije administriranje i naplata nego što je slučaj kod poreza na dohodak građana ili dobiti preduzeća. Drugi razlog za ovako postavljanje sistema je daleko važniji, a to je stvaranje poreskog sistema čiji je cilj generisanje privrednog rasta, kroz favorizovanje fiskalne uloge poreza, odnosno, sposobnosti poreza da generišu sredstva potrebna državi.

Porezi na potrošnju obezbeđuju stabilne i sigurne prihode državi. Ipak, sa druge strane, ovi porezi više opterećuju slojeve stanovništva sa nižim dohotkom jer istim poreskim stopama opterećuju slojeve stanovništva sa različitim dohocima. Time dobijamo nepovoljne socijalne efekte, odnosno, porezi ispoljavaju regresivan karakter. Prilikom ubiranja poreza na potrošnju ne može se uvažavati ekonomska sposobnost poreskog obveznika, usled indirektno prirode ovih poreza, niti postoji šansa da se poresko opterećenje izbegne zato što je porez uračunat u cenu svih dobara i usluga. Kako je već naglašeno, poreski prihodi od poreza na potrošnju u Republici Srbiji imaju značajan udeo, te to daje pravo na sumnju u regresivnost poreskog sistema Republike Srbije.

Sa druge strane, porezi na faktore proizvodnje – rad i kapital – snažno utiču na rast privrede kroz uticaj na ponudu i produktivnost rada, izbor između rada i slobodnog vremena, te na intertemporalnu alokaciju potrošnje (kompromis između potrošnje i uštede). Takođe, utiču na izbor metoda proizvodnje, kao i na promenu zemlje poreskog rezidentstva, usled mogućnosti mobilnosti rada i kapitala.

Slika 2. Struktura poreskih prihoda u 2019. godini (u %).

Izvor: Ranđelović S. (2021), *Ekonomске performanse poreskog sistema Srbije*.

U skladu sa autorskom obradom podataka, mogu se doneti zaključci da je struktura poreskog sistema Republike Srbije sličnija poreskim sistemima zemalja Centralne i Istočne Evrope (CIE). Učešće prihoda od poreza na dohodak i poreza na dobit manje je u Srbiji nego u zemljama Evropske unije, a učešće prihoda od poreza na dohodak manje je i u odnosu na zemlje CIE. To nam govori da je poreski sistem Republike Srbije kreiran pre više od dve decenije sa idejom da podstakne rast privrede, što su željeni efekti koji su, gledano sa ove distance, izostali usled niza faktora. Sa druge strane, njegovo redistributivno delovanje je malo, pre svega usled niskih poreza na dohodak građana i poreza na nasleđe i poklon, kod koga su poreske stope diferencirane, ali i niske. One iznose 1,5% za obveznike u drugom naslednom redu ili, prilikom ugovora o poklonu, kada obveznici drugog naslednog reda dokažu da su živeli sa poklonodavcem u zajedničkom domaćinstvu, odnosno 2,5% za ostale naslednike. Međutim, poreski propisi definišu i potpuno oslobađanje od ovog poreskog oblika, i to za obveznike u prvom redu nasleđivanja i supružnike. Tako definisan, značaj i obuhvat ovog poreza krajnje je simboličan.

Uopšteni zaključak o poreskom sistemu Republike Srbije je da su ekonomske performanse sistema, pre svega merene kroz odnos poreskih prihoda i BDP-a, stabilne i relativno visoke, te da ispoljavaju tendencije rasta. Posmatrajući njegovu

strukturu, sa dominacijom poreza na potrošnju (pre svega PDV-a i akciza), uviđa se narušavanje principa ravnomernosti oporezivanja, koji podrazumeva da plaćeni porezi treba da budu srazmerni sa ekonomskom snagom obveznika. Takođe, inicijalna pretpostavka da se održavanjem niskih poreskih stopa stimuliše i privredni rast nije potvrdila svoje utemeljenje u praksi. Kada se na to doda činjenica da su poreske stope na dohodak građana i na nasleđe i poklon na niskom nivou, te da se redistributivna uloga poreza ne može značajno ostvariti, može se zaključiti da u poreskom sistemu Srbije ima dosta elemenata narušavanja principa pravičnosti.

1.3. Porez na dohodak fizičkih lica u Republici Srbiji

Porez na dohodak fizičkih lica prisutan je u skoro svim svetskim jurisdikcijama, izuzev poreskih rajeva. Prvi put se, u modernoj definiciji, pojavljuje u zakonodavstvu Velike Britanije 1798. godine, kao namet namenjen finansiranju rata. Karakter redovnog javnog prihoda dobija 1842. godine, i od tada se širi sa teritorije ove zemlje na jurisdikcije širom Evrope i sveta – u Austriji 1898, u Francuskoj 1914, u SAD-u 1913, u Nemačkoj 1920. godine. Oporezivanje dohotka fizičkih lica u Kraljevini Srbiji uvedeno je 1884. godine Zakonom o neposrednim porezima. Obuhvat poreza na dohodak je išao od zemljarine, poreza na zgrade, poreza na radnje, poreza na ličnost i poreza na obrt.

U Kraljevini Jugoslaviji, shodno Zakonu o neposrednim porezima iz 1928. godine, pored navedenih poreskih oblika, u porez na dohodak građana uvedeni su i porezi na rente, službenički porezi (porezi na dohodak iz radnog odnosa) i porez od samostalnog zanimanja.

Nakon završetka Drugog svetskog rata, Jugoslavija je, kao i ostale socijalističke zemlje tog vremena, započela formiranje poreskog sistema po ugledu na sovjetski poreski sistem, uzevši od njega, pre svega, filozofiju poreskog sistema, koja shodno stavu marksističke teorije tvrdi da u besklasnom društvu neće postojati upravljanje ljudima, već samo upravljanje stvarima. Usled takvog stava, stub sovjetskog poreskog sistema je bio porez na promet, za koji možemo reći da je uglavnom bio sličan porezu na dodatu vrednost, iako su njegove specifičnosti bile napravljene da služe različitim ciljevima sovjetskog ekonomskog planiranja. Porez na promet je bio glavni izvor državnih prihoda tokom prvih nekoliko decenija sovjetske planske ekonomije, i zvanično se smatrao delom viška vrednosti, u skladu sa zvaničnim čitanjem Marksove teorije. Drugi poreski oblici, kao npr. oporezivanje građana, imali su mali fiskalni značaj.

Međutim, nakon ideološkog razlaza sa SSSR-om 1948. godine, poreski sistem Jugoslavije gradio se po slobodnom i jedinstvenom modelu. Finansiranje opštedruštvenih i zajedničkih potreba, poput nauke, obrazovanja, socijalne zaštite, kulture, odbrane i sl, vršeno je preko sistema društvenih prihoda. Privredni subjekti i drugi

kolektiviteti svoje obaveze su plaćali u vidu doprinosa, koji predstavljaju višak rada koji radni kolektiv odvaja društvu za pokriće javnih rashoda, i time su potpomagali ostvarenje državnih i društvenih zadataka i ciljeva. Najvažniji doprinos je bio doprinos iz dohotka privrednih organizacija. Odluke u vezi sa uvođenjem i koordinisanjem doprinosa donosile su samoupravne interesne zajednice – SIZ-ovi. Po funkciji i definiciji, brojni doprinosi i takse su bili čisti poreski oblici, ali tako nisu bili nazivani, zbog ideoloških razloga. Sa druge strane, pojedinci, građani, plaćali su poreze, čiji je primat bio ostvarenje političkih i socijalnih ciljeva, pre svega onemogućiti eksploataciju i bogaćenje na račun drugog, bogaćenje koje se ne zasniva na sopstvenom radu i slično. Shodno tome da je u tadašnjem sistemu naročita pažnja bila posvećena problemu produktivnosti rada, tačnije tzv. pravilnom razmeštaju ljudi u radnom procesu, isplata zarada se vršila kroz uspostavljanje platnih fondova. Platni fond formira se na bazi postignutog finansijskog rezultata preduzeća, od ušteda režije, ušteda materijala itd. Na kraju godine radnički savet preduzeća ima pravo da nagradi naročito zaslužne radnike i radnice, stručno i pomoćno osoblje iz dela dobiti preko plana. Time je novi sistem direktnih poreza u SFRJ podrazumevao plaćanje poreza na platni fond, i bio je mešovite prirode. Poreski oblici poreza na dohodak obuhvatali su dohodak radnika i službenika, zemljoradnika, zadruga, društvenih organizacija i zanatlija, i bili su zasnovani na oporezivanju prihoda pojedinačno. Kao dopunski porez, u upotrebi je bio i porez na ukupan prihod građana, za građane čiji je čist prihod prelazio određeni zakonom propisani iznos. Krizu u oblasti oporezivanja dohotka fizičkih lica, ali i poreskog sistema uopšte, izazvale su odredbe Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) iz 1974. godine, koje su propisale veliku slobodu republikama i pokrajinama da autonomno donose propise kojima se regulišu skoro svi oblici poreza. Usled toga, fiskalni sistem je bio izrazito decentralizovan, sa brojnim sukobima nadležnosti i finansijskim prelivanjima.

Sa početkom tranzicije, 1991. godine, uveden je jedan od najmodernijih sistema oporezivanja u našoj poreskoj istoriji. Navedena poreska reforma imala je za cilj da prevaziđe nedostatke pređašnjih poreskih sistema, pre svega vidljivih u izuzetnoj fragmentaciji poreskih oblika, kompleksnosti i već pomenutom, visokom stepenu decentralizacije. Za poreske obveznike ovo je značilo i uvođenje poreske kulture, usled činjenice da su porezi do tada više označavali transfere između preduzeća u državnom vlasništvu i nadležnog poreskog organa. Izgradnja potpuno novog poreskog sistema izvršena je tako da isti bude potpuno kompatibilan sa poreskim sistemima zemalja razvijene tržišne privrede. Veoma značajna karakteriska ovog poreskog sistema je upravo u oporezivanju građana, gde je umesto nekadašnjeg oporezivanja prihoda građana nezavisno, pojedinačnim porezima, uveden jedinstven porez kojim se obuhvataju svi prihodi. Ovaj princip je omogućio da se u postupku oporezivanja

može uzeti u obzir i ukupna ekonomska snaga poreskog obveznika, ali i lične i porodične prilike obveznika. Na takav način poresko opterećenje je rasprostranjeno u skladu sa principom ravnomernosti, a i poreski sistem je mogao ostvariti i svoje socijalne funkcije. Oporezivanje se vršilo u toku godine, plaćanjem mesečnih akontacija, uz postojanje zakonske obaveze da po isteku kalendarske godine, najkasnije do 30. aprila naredne godine obveznici podnose godišnju poresku prijavu. Posebno, član 11. Zakona o porezu na dohodak građana iz 1991. godine propisao je standardne odbitke, na koje poreski obveznik ima pravo, i to:

- 1) lični odbitak u iznosu od 15% od prosečne godišnje zarade;
- 2) odbitak za izdržavane članove porodice:
 - za izdržavanje dece, zaključno sa trećim detetom, a u opštinama u kojima je prirodni priraštaj stanovništva nizak – zaključno sa četvrtim detetom, kao i po osnovu izdržavanja ostalih članova porodice u visini od 5% od prosečne godišnje zarade po izdržavanom članu;
 - za izdržavanje članova domaćinstva sa navršениh 65 godina života u visini od 10% prosečne godišnje zarade;
 - za izdržavanje dece i drugih članova porodice sa smetnjama u psihofizičkom razvoju koji su trajno nesposobni za privređivanje u visini od 30% prosečne godišnje zarade.³

Takođe, Zakon o porezu na dohodak građana iz 1991. godine sadržao je i propise o nestandardnim odbicima, uslovima i visini priznavanja, a neki od njih se odnose na nabavku lekova, zdravstvenih i ortopedskih pomagala, ulaganje u rešavanje stambenog pitanja, plaćanja školarina, sticanje visokog obrazovanja, magistrature, specijalizacije i slično.⁴

Nažalost, godine koje su sledile bile su godine izrazite duboke društveno-ekonomske krize, te nijedan sistem oporezivanja nije mogao zaživeti u punom obimu, a navedeni poreski sistem iz 1991. godine na snazi je bio manje od dve godine. Usled navedenog, glavna odlika ovog sistema oporezivanja dohotka bio je nesklad između teorije i prakse.

Poreski sistemi, i sa njima režimi oporezivanja dohotka, u narednom su periodu više puta menjani u kraćim vremenskim rokovima, usled nadolazećih ekonomskih izazova i kolapsa privrede – rastuća inflacija i hiperinflacija, uvođenje sankcija od strane međunarodne zajednice, političkih kriza itd. Sa druge strane, uvođenje ovakvog sistema oporezivanja dohotka zahteva stabilan razvoj privrede i visoke fiskalne

3 Zakon o porezu na dohodak građana iz 1991. godine. ("Sl. glasnik RS, br. 76/91, 9/92, 20/92, 76/92, 20/93, 48/93, 51/93, 67/93, 19/94, 20/94 i 28/94)

4 Za više informacija pogledati Zakon o porezu na dohodak građana iz 1991. godine.

kapacitete, odnosno mogućnosti za generisanjem poreskih prihoda, jednog poreškog sistema. Takođe, ovaj način oporezivanja dohotka građana je administrativno veoma složen i zahtevan, te podrazumeva postojanje obučenih i tehnički dobro opremljenih kadrova unutar poreske administracije, što u tadašnje vreme nije bio slučaj sa domaćim poreskim organima.

I ostale zemlje sukcesori SFRJ imale su za cilj da transformišu svoj poreski sistem i njemu pripadajući porez na dohodak građana. Republika Slovenija odlučila se za progresivno oporezivanje po poreskim stopama od 16%, 27% i 41%. Prema poslednjim izmenama poreskih propisa u ovoj zemlji, oporezivanje dohotka vrši se u pet tranši po poreskim stopama od 16%, 26%, 33%, 39% i 50%. Na prihode od kapitalnih dobitaka, kamata, dividendi i prihoda od zakupa porez se plaća po jedinstvenoj poreškoj stopi od 25%. Ovakav model oporezivanja naziva se dualni model oporezivanja. Dualni model oporezivanja uveden je u poresku praksu u skandinavskim zemljama, a podrazumeva različito oporezivanje prihoda od rada i prihoda od kapitala. Prihodi od rada se oporezuju progresivno, dok se prihodi od kapitala oporezuju po jedinstvenoj stopi. Prednost ovog sistema oporezivanja ogleda se u mobilizaciji domaćeg kapitala i mogućem privlačenju stranog kapitala, što je u uslovima velike mobilnosti kapitala značajno. Druga prednost je manji prostor za izbegavanje poreza, jer se porez na prihode od kapitala plaća po odbitku u momentu nastanka tog prihoda. Takođe, progresivno oporezivanje prihoda od rada utiče na ravnomernu raspodelu dohotka kroz adekvatnije korigovanje primarne raspodele dohotka nastale na tržištu. Sa druge strane, dualni model oporezivanja stvara teškoće u razgraničavanju prihoda od rada i prihoda od kapitala, posebno u slučajevima kada su vlasnici kapitala ujedno i zaposleni u svojim privrednim subjektima. Različit poreski tretman navodi poreske obveznike da pokušaju da prihode od rada prikazuju kao prihode od kapitala, čime vrše nelegitimno umanjene svoje poreske obaveze. Dualni model oporezivanja, u obliku najpribližijem teorijskom modelu, prisutan je u Norveškoj. Danska, Finska i Švedska su od modela odstupile najviše kroz uvođenje više stopa oporezivanja prihoda od kapitala. Bitno je napomenuti da su elementi dualnog modela oporezivanja prihoda građana prisutni u poreskim sistemima brojnih evropskih zemalja: Holandije, Italije, Nemačke, Mađarske, Belgije.

Sa druge strane, u sva tri poreska sistema na teritoriji Bosne i Hercegovine (Federacija BiH, Republika Srpska i Brčko Distrikta) primenjuje se jedinstvena ili proporcionalna poreska stopa (eng. flat tax) na oporezivanje dohotka građana. Ovaj model oporezivanja bio je i najpopularnija opcija za većinu zemalja u tranziciji. Prva zemlja koja ga je uvela bila je Estonija, a njen primer sledile su i Letonija, Litvanija, Rusija, Rumunija i druge. Postoji više varijanti ovog modela oporezivanja, ali neke glavne karakteristike jesu niska (po preporukama niža od 20%) i jedinstvena poreska stopa, te,

usled niske stope za oporezivanje, eliminisanje i pojednostavljenje poreskih podstica (izuzimanja, poreskih kredita), kao i smanjenje i pojednostavljenje prava na odbitke, najčešće kroz uvođenje jedinstvenog neoporezivog dela, čime se štiti egzistencijalni minimum. U velikoj meri ovaj model karakteriše izjednačavanje stope poreza na dobit korporacija i poreza na dohodak građana. Kao i prethodno pomenuti model oporezivanja, i ovaj model oporezivanja nije ni u jednoj jurisdikciji zaživeo u čistom, teorijskom obliku, već kroz dominantne elemente. Prednosti ovog modela oporezivanja su njegova jednostavnost i efikasnost. Ovakav poreski sistem je jednostavan za administriranje od strane poreskih vlasti, ali i od strane poreskih obveznika, jer je pregledan i jednostavan za razumevanje. Takođe, efikasan je jer podstiče investicije, štednju, zapošljavanje, smanjuje troškove poreske administracije ali i obveznika itd. Iz tog razloga je bio i široko upotrebljen u zemljama u tranziciji, jer iste nisu imale veliku poresku praksu pre toga, ni iz ugla poreskih organa, ni iz ugla poreskih obveznika. Glavni nedostatak ovog poreskog sistema je manjak pravične raspodele poreskog tereta, što se najviše uočava prilikom oporezivanja zarada srednjeg nivoa, jer je tada poresko opterećenje najveće. Takođe, u ovom modelu se prihodi od kapitala, nasleđe i poklon ne oporezuju, tako da se nejednakost u društvu povećava.

Bitno je napomenuti da u teoriji postoji i negativni model oporezivanja prihoda građana, čija je osnovna ideja spajanje sistema socijalne zaštite i sistema oporezivanja. Ideja ovog sistema je da prilikom podnošenja poreske prijave, poreski obveznici čiji nivo dohotka ne doseže egzistencijalni minimum, umesto plaćanja poreza, primaju od poreskih organa određeni iznos (negativni porez) kako bi sa tom pomoći ostvarili dohodak iznad egzistencijalnog minimuma. Za dohotke iznad egzistencijalnog minimuma predviđene bi bile proporcionalne stope oporezivanja. Ovaj model oporezivanja se ne primenjuje ni u jednoj jurisdikciji, verovatno usled složenosti administriranja poreskog sistema i sistema socijalne zaštite.

Godine 2001, kada je uveden novi Zakon o porezu na dohodak građana, za sistem oporezivanja dohotka odlučeno je da bude mešovite prirode, tačnije, uvedena je hibridna kombinacija cedularnog i sintetičkog poreza. Cedularna faza oporezivanja dohotka podrazumeva oporezivanje prihoda iz svih vrsta izvora, po zasebnim pravilima, i to u onom trenutku kada prihod nastane. Pored toga, po isteku kalendarske godine, u sintetičkoj fazi oporezivanja, zbirni iznosi prihoda koji prelaze određeni limit – konkretno, iznos veći od trostrukog iznosa prosečne godišnje zarade isplaćene u Republici Srbiji – biće oporezovani i dodatnim, godišnjim porezom na dohodak građana.

Zakon o porezu na dohodak građana utvrđuje da porezu na dohodak građana podležu sledeći oblici prihoda: zarade, prihodi od samostalne delatnosti, prihodi od autorskih prava, prava srodnih autorskom pravu i prava industrijske svojine, prihodi od kapitala, prihodi od nepokretnosti, kapitalni dobiti, kao i ostali prihodi. Poreski

obveznik je pojedinac, rezident Republike Srbije, ili nerezident, koji je u obavezi da plaća porez samo na dohodak ostvaren u Srbiji. Zakon o porezu na dohodak građana dalje propisuje poresku osnovicu kao razliku između bruto ostvarenog dohotka po nekom od navedenih oblika i zakonom propisanog neoporezivog iznosa, koji je više puta, kroz godine, manjan. U 2023. godini neoporezivi iznos je 21.712 dinara, dok je za 2024. godinu povećan na 25.000 dinara. Na obračunatu poresku osnovicu primenjuje se zakonski propisana poreska stopa u skladu sa vrstom prihoda.⁵ Najzastupljeniji oblik prihoda –zarada, oporezuje se po stopi od 10%. Ilustrovano na primeru, prilikom obračuna poreske obaveze polazi se od obračunate bruto zarade ili zarade ostvarene po nekom obliku opisanim Zakonom o porezu na dohodak građana (u nekoj literaturi označen i kao bruto 1 zarada), koja iznosi 87.484,79 RSD. Od ovog iznosa oduzima se iznos neoporezivog dela zarade, koji iznosi 21.712 dinara, i na taj način se dolazi do iznosa od 65.772,79 RSD. Taj iznos predstavlja poresku osnovicu, na koju se primenjuje stopa poreza od 10%. Porez na ovaj iznos zarade iznosi 6.577,28 RSD, i njega snosi zaposleni, kao poreski obveznik.

Plaćanje doprinosa za obavezno socijalno osiguranje uređeno je Zakonom o doprinosima za obavezno socijalno osiguranje, kojim se definiše obaveza namirenja penzijskog i invalidskog osiguranja (PIO), zdravstvenog osiguranja i osiguranja za slučaj nezaposlenosti. Obveznik doprinosa je osiguranik (npr. zaposleni) i poslodavac ili isplatilac prihoda, na čiji teret se plaća doprinos. Doprinosi na teret zaposlenog obračunavaju se na bruto prihod definisan Zakonom o porezu na dohodak građana za sve oblike prihoda (bruto 1), i to u sledećim stopama: za doprinose za penzijsko i invalidsko osiguranje 14%, za zdravstveno osiguranje 5,15% i za osiguranje za slučaj nezaposlenosti 0,75%. Sledeći naš primer, osnovica za obračun doprinosa na teret zaposlenog je 87.484,79 RSD, odnosno bruto 1 zarada zaposlenog. Na ime PIO primenjuje se stopa od 14% na iznos od 87.484,79, i iznos obaveze je 12.247,87 RSD. Na ime zdravstvenog osiguranja iznos obaveze je 4.505,47 RSD, u skladu sa primenom stope od 5,15% na iznos bruto 1 zarade. Zatim, iznos obaveze osiguranja za slučaj nezaposlenosti je 656,14 RSD, po primeni stope od 0,75% na osnovicu. Ukupni doprinosi na teret zaposlenog u ovom primeru iznose 17.409,48 RSD. Doprinosi se isplaćuju i na teret poslodavca ili isplatioca prihoda, i obračunavaju se po istim propisima, i to: za doprinose za penzijsko i invalidskog osiguranje 10% i zdravstveno osiguranje 5,15%. Kao i u pređašnjem primeru, osnovica za obračun doprinosa na teret poslodavca je bruto 1 zarada, odnosno 87.484,79 RSD. Za utvrđivanje PIO na teret poslodavca koristi se stopa od 10% na osnovicu od 87.484,79, te iznos obaveze poslodavca iznosi 8.748,48 RSD. Poslodavac namiruje i zdravstveno osiguranje u iznosu od 4.505,47 RSD u ovom primeru. Ukupni

5 Za više detalja videti Zakon o porezu na dohodak građana ("Sl. glasnik RS", br. 24/2001....138/2022)

doprinosi na teret poslodavca iznose 13.253,95 RSD. Kada se na vrednost bruto prihoda definisanog Zakonom o porezu na dohodak građana (bruto 1) doda iznos obaveze na teret poslodavca ili isplatioca prihoda, dobije se vrednost ukupnog troška poslodavca ili isplatioca prihoda (u nekoj literaturi označen kao bruto 2). U našem primeru, poslodavac je dužan da zaposlenom isplati bruto 1 zaradu od 87.484,79 RSD, kao i da namiri doprinose u ukupnom iznosu od 13.253,95 RSD. To znači da je za ovog zaposlenog ukupni trošak poslodavca zbir ove dve vrednosti, odnosno 100.738,74 RSD.

Iznos zarade nakon poreza i doprinosa, koji se isplaćuje imaocu prihoda, naziva se neto zarada ili neto prihod. Do neto zarade se dolazi oduzimanjem poreza na teret zaposlenog i doprinosa na teret zaposlenog od iznosa bruto 1 zarade. U primeru, do neto zarade dolazimo kada od iznosa od 87.484,79 RSD oduzmemo iznos poreza 6.577,28 RSD i ukupne doprinose na teret zaposlenog, u iznosu od 17.409, 48 RSD, tako da neto zarada zaposlenog bude 63.498,03 RSD.

U nastavku teksta, tabelarnim prikazom je predstavljen opisani postupak obračuna poreza i doprinosa na zarade.

Tabela 1. Obračun poreza i doprinosa na zarade

Neto zarada	iznos zarade isplaćen zaposlenom
Porez na zaradu	$(\text{bruto 1} - 21.712) \times 10\%$
Doprinosi na teret zaposlenog	PIO na teret zaposlenog: $14\% \times \text{bruto 1}$ ZO na teret zaposlenog: $5,15\% \times \text{bruto 1}$ Osiganje za nezaposlenost na teret zaposlenog: $0,75\% \times \text{bruto 1}$
Bruto zarada (bruto 1)	neto zarada + porez na zaradu + doprinosi na teret zaposlenog
Doprinosi na teret poslodavca	PIO na teret poslodavca: $10\% \times \text{bruto 1}$ ZO na teret poslodavca: $5,15\% \times \text{bruto 1}$
Ukupan trošak poslodavca (bruto 2)	bruto zarada (bruto 1) + doprinosi na teret poslodavca

Od trenutka donošenja do danas, Zakon o porezu na dohodak građana prošao je kroz 17 izmena i dopuna. Izmene ovog zakona su mahom bile usmerene na umanjeње efektnog poreskog opterećenja, odnosno ukupnog iznosa poreza koji snose građani, a koji se može predstaviti odnosom neto zarade i zarade pre poreza i doprinosa (bruto 1), kao i na uvođenje novina u načinu na koji Poreska uprava vrši administriranje oporezivanja. Značajno je napomenuti odluku o smanjenju stope poreza na zarade sa inicijalnih 14% na sadašnjih 10% shodno izmenama Zakona iz 2013. godine. Imajući u vidu da porezi od zarada čine preko 80% registrovanog oporezivog dohotka, cilj je bio smanjenje ukupnog poreskog opterećenja, kao i pojeftinjenje radne snage, kako bi se povećala međunarodna konkurentnost. Slično tome, povećavan je neoporezivi iznos

kod obračuna poreza na zarade sa 19.300, koliko je iznosio u 2022. godini, na 21.712 dinara u 2023, pa na 25.000 za 2024. godinu. Istovremeno, došlo je i do višestrukih smanjenja stopa doprinosa za penzijsko i invalidsko osiguranje na teret poslodavca, sa 12% do 2020. godine na 10% od 2023. godine, a 2019. godine je ukinuto plaćanje doprinosa za obavezno socijalno osiguranje za nezaposlenost na teret poslodavca, koje se do tada obračunavalo po stopi od 0,75%.

Jedna od značajnih izmena ovog zakona, koja dovodi do regresivnosti u našem poreskom sistemu, jeste odluka da se obveznici godišnjeg poreza na dohodak građana, koji imaju manje od 40 godina života, oslobode plaćanja ovog poreza do iznosa od 7.438.752 dinara, odnosno, šestostruke prosečne godišnje zarade isplaćene u Republici Srbiji.

Promene Zakona o porezu na dohodak građana nastale su i na polju paušalnog oporezivanja, sistema oporezivanja pretpostavljenog prihoda, a koji je namenjen preduzetnicima čija je poslovna aktivnost takve prirode da nisu u mogućnosti da vode poslovne knjige. Problem preširoke definicije paušalnog oporezivanja, koje je često bilo zloupotrebavano od strane poreskih obveznika, pre svega visokoobrazovanih profesija, poput stomatologa, advokata ili radnika u IT sektoru, sa ciljem umanjavanja poreskih obaveza, 2013. godine delimično je umanjen povećanjem godišnjeg limita za paušalno oporezivanje na 6 miliona dinara. Time je onemogućeno značajnom delu visokoobrazovanih profesija, ili drugih profesija sa prometom većim od navedenog limita, da koriste paušalno oporezivanje. Istu svrhu imalo je i uvođenje testa samostalnosti 2019. godine, koji propisuje 9 kriterijuma utvrđenih pomenutim Zakonom. Ove promene su dovele do parcijalnog rešenja problematike zloupotreba u oblasti paušalnog oporezivanja.

Kao rezultat ovih procesa, sistem poreza na dohodak građana Srbije je prožet diferenciranim pravilima i poreskim opterećenjima, koja pre svega zavise od vrste poreskog oblika dohotka, pa samim tim i dalje značajno odstupa od principa pravičnosti oporezivanja, kao i od bitne redistributivne funkcije poreza.

Ekonomske prilike u Republici Srbiji jednim delom su promenjene u odnosu na period kada je Zakon o porezu na dohodak donet, pre svega vidljive u smanjenju stope nezaposlenosti, većoj stabilnosti i rastu poreskih prihoda, i stabilnijim javnim finansijama. Takve prilike ostavljaju prostor za postavljanje konceptualnih pitanja o problemima privrede Republike Srbije i uticaju i performansama njenog poreskog sistema. Trenutni poreski sistem u domenu oporezivanja građana ne uzima u obzir materijalne potrebe domaćinstva u kom obveznik živi. Naime, poreski obveznik poreza na dohodak je pojedinac, odnosno fizičko lice koje dohodak ostvaruje. Ipak, veći na ekonomskih odluka optimizuje se na nivou domaćinstva, npr. štednja, potrošnja, rad, ulaganja, itd. Trenutni sistem ne prepoznaje poresko opterećenje obveznika koji

izdržavaju dvoje, troje ili više članova domaćinstva i ne postoje olakšice za izdržavane članove domaćinstva usled nepostojanja olakšica za izdržavane članove. Time porezi ne ispoljavaju svoj socijalni karakter.

Kao posledica neispoljavanja socijalne i redistributivne uloge poreza, nejednakost dohotka u Republici Srbiji je, prema podacima Ankete o prihodima i uslovima života (SILC), veća nego u bilo kojoj drugoj državi članici Evropske unije. Ekonomska nejednakost i njoj prateća društvena nestabilnost imaju potencijal da ugroze i sam socijalno-ekonomski razvoj našeg društva. U takvim uslovima, prirodno se nameće pitanje koliko smo daleko od poreske (r)evolucije? Prve korake ka promenama zasigurno treba praviti u domenu reformisanja poreskih stopa i davanju olakšica za zarade na niskom nivou, u nastojanju da se stvori moderniji sistem oporezivanja dohotka.

LITERATURA

Dobos, P. i Takács-György, K., 2020; The impact of the relationship between the state, state institutions and tax payers on willingness to pay tax. *Serbian Journal of Management*, 15(1), 69–80.

Eurostat. (2023, 07 16). <https://ec.europa.eu/eurostat/>. Preuzeto sa https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Tax_revenue_statistics

Fiskalni savet Srbije, 2021; *Dve decenije zakona o porezu na dohodak građana: Mogućnosti i potrebe za sistemskom reformom*. Beograd: Fiskalni savet Srbije

Kaplow, L., 2011; An Optimal Tax System. *SSRN Electronic Journal*, 415-435.

Kovačević, M., Ilić, J., & Damjanović, R., 2017; Evolucija poreza na dohodak u Srbiji.7-20.

Nazarov, V. N., 2016; Tax System: The Concept and its Legal Content. *Plekhanov Russian University of Economics, Moscow, Russia*, 2195-2201.

OECD, 2023; *Revenue Statistics 2022*. Paris: OECD Publishing.

Ranđelović, S., 2021; Ekonomske performanse poreskog sistema Srbije. *Revija Kopaoničke škole prirod-nog prava br. 1/2021.*, 189-203.

Ranđelović, S., 2020; *Osnove poreskog planiranja*. Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta, Univerzitet u Beogradu.

Zakon o porezu na dohotku građana ("Sl. glasnik RS", br. 24/2001, 80/2002...138/2022)

JEDINICE LOKALNE SAMOUPRAVE I REFORMA POREZA NA DOHODAK

Sabina Popović

Porez na zarade predstavlja jedan od glavnih izvora finansiranja jedinica lokalne samouprave (u daljem tekstu JLS). Zbog toga, prilikom reforme sistema poreza na dohodak, neophodno je razmotriti kakvi su efekti datih reformi na JLS, kao i predložiti adekvatne mere koje bi obezbedile finansijska sredstva opštinama i gradovima radi nesmetanog i održivog funkcionisanja.

Pravna osnova

Zakonom o finansiranju lokalne samouprave propisana su četiri načina na osnovu kojih JLS u Srbiji obezbeđuju budžetska sredstva:

- 1) **izvorni prihodi** su prihodi čiju osnovicu, stopu, način i merila za utvrđivanje određuje jedinica lokalne samouprave;
- 2) **ustupljeni prihodi** su oni prihodi čija se osnovica i stopa utvrđuju zakonom na republičkom nivou, a prihod ostvaren na teritoriji JLS se ustupa u celini ili delimično toj jedinici;
- 3) **ukupan nenamenski transfer** je zbir transfera koji se daju na korišćenje JLS, a čiju namenu samostalno određuje lokalna samouprava;
- 4) **namenski transfer** je onaj koji se koristi za finansiranje određenih funkcija i izdataka.

- 1) **Izvorni prihodi** su oni čiju stopu i način obračuna utvrđuje JLS, pri čemu zakonom mogu da budu propisane najviše i najniže stope. Najznačajniji prihod iz ove grupe je **porez na imovinu** (izuzev poreza na prenos apsolutnih prava i poreza na nasleđe i poklon) koji utvrđuje JLS do visine najviše stope propisane Zakonom o porezima na imovinu. Maksimalna poreska stopa za nepokretnosti poreskog obveznika koji vodi poslovne knjige (pravna lica) u 2023. godini iznosila je 0,4%, a za poreske obveznike koji ne vode knjige (fizička lica i preduzetnici koji usled nižih prihoda nemaju obavezu da vode knjige) varira zavisno od visine osnovice, što je prikazano u tabeli 1.

Tabela 1. Poreska stopa za nepokretnosti poreskog obveznika koji ne vodi knjige.

Na poresku osnovicu	Plaća se na ime poreza
(1) do 10.000.000 dinara	Do 0,40%
(2) od 10.000.000 do 25.000.000 dinara	porez iz podtačke (1) + do 0,6% na iznos preko 10.000.000 dinara
(3) od 25.000.000 do 50.000.000 dinara	porez iz podtačke (2) + do 1,0% na iznos preko 25.000.000 dinara
(4) preko 50.000.000 dinara	porez iz podtačke (3) + do 2,0% na iznos preko 50.000.000 dinara

Izvor: Zakon o porezima na imovinu.

Pored poreza na imovinu, u izvorne prihode jedinice lokalne samouprave spadaju **lokalne administrativne takse**. One obuhvataju naknade za različite zahteve, rešenja, dozvole i isprave, koje izdaje JLS. Lokalna samouprava uređuje i **lokalne komunalne takse**, prevashodno za firmarine,¹ registraciju vozila i držanje sredstava za zabavne igre – slot mašine, bilijar stolove i slično. Drugi izvorni prihodi JLS-a su **boravišne takse, prihodi od zakupnine, prihodi od prodaje imovine, samodoprinosi i koncesijski prihodi**, koji kod većine opština i gradova čine mali udeo u ukupnim prihodima.

2) Ustupljeni prihodi su prihodi koji su definisani republičkim zakonom, a ustupaju se u celokupnom ili delimičnom iznosu jedinicima lokalne samouprave. Najznačajniji ustupljeni prihod je porez na dohodak, prevashodno **porez na zarade**.

Raspodela poreza na zarade je više puta menjana od prvobitnog donošenja zakona 2006. godine. Do oktobra 2011. godine raspodela poreza na zarade između republičkog budžeta i lokalnog nivoa vlasti vršena je u odnosu 60:40 u korist nivoa Republike. Od oktobra 2011. do 2017. godine taj odnos je bio 20:80 u korist JLS, odnosno 30:70 u slučaju Grada Beograda.

U skladu sa važećim zakonom, porez na zarade se od januara 2017. godine delimično ustupa JLS prema prebivalištu zaposlenog i to: opštinama 74% ukupno naplaćenog poreza, a gradovima 77%. Izuzetak je Grad Beograd, kojem se ustupa 66% prihoda, a zatim se gradskim opštinama na teritoriji Beograda transferiše

deo tih sredstava. Grad Beograd je u obavezi da uz svaki usvojeni budžet i re-balans budžeta donese odluku o utvrđivanju obima sredstava za vršenje poslova grada i gradskih opština i odredi nivo prihoda koji pripadaju gradu, odnosno gradskim opštinama.

Pored poreza na zarade, i **drugi oblici poreza na dohodak** se ustupaju JLS i to na prihode od poljoprivrede i šumarstva, samostalne delatnosti, davanja u zakup pokretnih stvari i osiguranja lica. Na kraju u ustupljene prihode spadaju i prihodi od **poreza na nasleđe i poklon**, kao i prihodi od **poreza na prenos apsolutnih prava** – prodaja nekretnina i sl.

3) Nenamenski transferi su transferi koji se raspodeljuju opštinama i gradovima, a čiju namenu JLS mogu samostalno da odrede. Ukupan iznos nenamenskih transfera definisan je Zakonom o finansiranju lokalne samouprave i iznosi 1,7% ostvarenog bruto domaćeg proizvoda prema poslednjem objavljenom podatku Republičkog zavoda za statistiku. Nenamenski transfer se sastoji od četiri različita transfera: transfer za ujednačavanje, kompenzacioni transfer, opšti transfer i transfer solidarnosti.

Transfer za ujednačavanje raspodeljuje se samo opštinama za koje se procenjuje da će, u godini koja sledi, imati nizak nivo ustupljenih prihoda po stanovniku. Prvo, Ministarstvo finansija procenjuje koliko će naredene godine prosečno iznositi ustupljeni prihodi po stanovniku za svaku opštinu pojedinačno, kao i koliko će biti prosek ustupljenih prihoda po stanovniku na nivou države. Iz obračuna državnog proseka izuzeti su gradovi. Zatim se svim opštinama čiji su procenjeni ustupljeni prihodi ispod 90% državnog proseka po stanovniku opredeljuje transfer za ujednačavanje. Iznos ovog transfera se računa tako da on u zbiru sa ustupljenim prihodima dostigne ukupno 90% prosečnog ustupljenog prihoda po stanovniku na nivou države. Gradovi ne dobiju sredstva po ovoj osnovi, a nisu ni uključeni u obračun samog proseka na nivou države, što dovodi do toga da je taj prosek značajno umanjen, kao i sam iznos opredeljenih sredstava za transfere po ovom osnovu.

Kompenzacioni transfer je transfer kojim se nadomešta deo izgubljenih prihoda JLS nastalih usled promene republičkih propisa, a koji nije već nadomešten drugim prihodima. Utvrđeni iznos kompenzacionog transfera je jednak iznosu izgubljenih sredstava, uvećan za planirani indeks rasta cena za narednu godinu iz Fiskalne strategije.

Opšti transfer se računa tako što se od ukupnog iznosa nenamenskih transfera, tj. od 1,7% bruto domaćeg proizvoda, oduzimaju transferi za ujednačavanje i kompenzacioni transferi. Zatim se, na bazi više kriterijuma (broja stanovnika, površine teritorije, broja odeljenja i objekata osnovnih i srednjih škola, kao i broja dece i objekata dečije zaštite), računa osnovica za svaku pojedinačnu JLS. Na kraju se dobijena osnovica ponderiše sa koeficijentima u zavisnosti od nivoa razvijenosti JLS – od koeficijenta 0,5 za najrazvijenije opštine i gradove, do koeficijenta 1 za najnerazvijenije – te se dobijena suma transferiše u budžete pojedinačnih JLS.

Izmenama Zakona o finansiranju lokalne samouprave iz 2011. godine, iznos nenamenskih transfera se ne isplaćuje Gradu Beogradu, već se celokupna sredstva, koja su opredeljena glavnom gradu, koriste za **transfer solidarnosti**. Ovaj transfer se vrši na osnovu stepena razvijenosti samih opština i gradova u odnosu na Beograd. Polovina ukupnih sredstva iz transfera solidarnosti je namenjena za JLS četvrte grupe razvijenosti tj. za najmanje razvijene opštine u Srbiji.²

4) Namenski transfer je transfer koji se koristi za finansiranje određenih funkcija i izdataka. Ovaj tip transfera često se koristi za investicije u kapitalne projekte, poput izgradnje metroa u Beogradu.

Pored osnovna četiri načina finansiranja lokalne samouprave, Vlada Republike Srbije može da iskoristi diskreciono pravo i da obezbedi dodatna sredstva opštinama i gradovima preko **tekuće budžetske rezerve**. Zakon o budžetskom sistemu omogućava Vladi da dodatna sredstva JLS transferiše van regularnog finansiranja, bez jasnih i transparentnih obrazloženja. Na primer, prema oceni Fiskalnog saveta, JLS je preko tekuće budžetske rezerve, tokom 2021. godine, zaključno sa 15. oktobrom, isplaćeno 3,3 milijarde dinara, sa generičkim objašnjenjem:

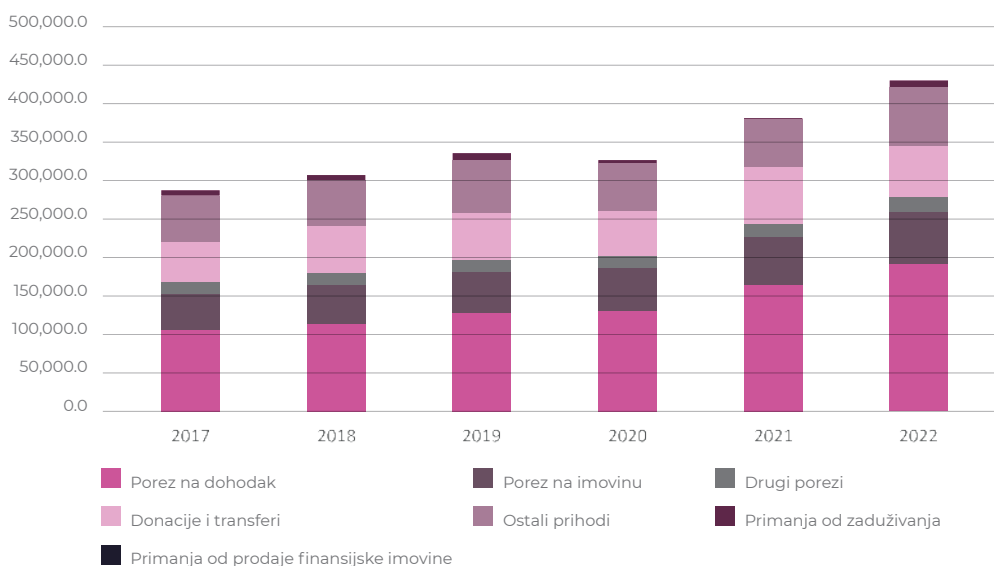
2 Stepen razvijenosti jedinica lokalne samouprave određuje se kao pokazatelj ekonomske razvijenosti JLS (u daljem tekstu: ERO). Osnovni pokazatelj za merenje stepena ERO je zbir mase zarada i penzija u jedinici lokalne samouprave, i prihoda budžeta jedinice lokalne samouprave po isključenju sredstava dobijenih od drugog organa na ime otklanjanja posledica vanrednih okolnosti, iskazan po glavi stanovnika. Osnovni pokazatelj se zatim koriguje različitim socijalnim faktorima, poput demografskog pada ili rasta, stope nezaposlenosti, stepena obrazovanja i kompenzancije za gradove. Na osnovu toga, u odnosu na republički prosek, JLS su klasifikovane u 4 grupe i jednu specijalnu grupu devastiranih područja. Zanimljivo je da je poslednja uredba kojom se vrši grupisanje JLS po stepenu razvijenosti usvojena za 2014. godinu, iako je obaveza Vlade da svake godine donese novu uredbu. Zbog toga se transfer solidarnosti od 2015. godine do danas dodeljuje na osnovu stepene razvijenosti iz 2014. godine.

iz razloga koje nije bilo moguće predvideti u postupku pripreme i donošenja budžeta, a koji mogu dovesti do ugrožavanja tekuće likvidnosti.

Prihodi jedinica lokalne samouprave

Na osnovnu dostupnih podataka u okviru mesečnog Biltena javnih finansija Ministarstva finansija (slika 1) vidi se da je iznos ukupnih prihoda JLS značajno porastao u periodu između 2017. i 2022. godine. Naime, ukupni prihodi opština i gradova u 2017. godini iznosili su 287 milijardi dinara, dok su 2022. godine iznosili 434 milijarde dinara.

Slika 1. Primanja budžeta opština i gradova (u milionima dinara).

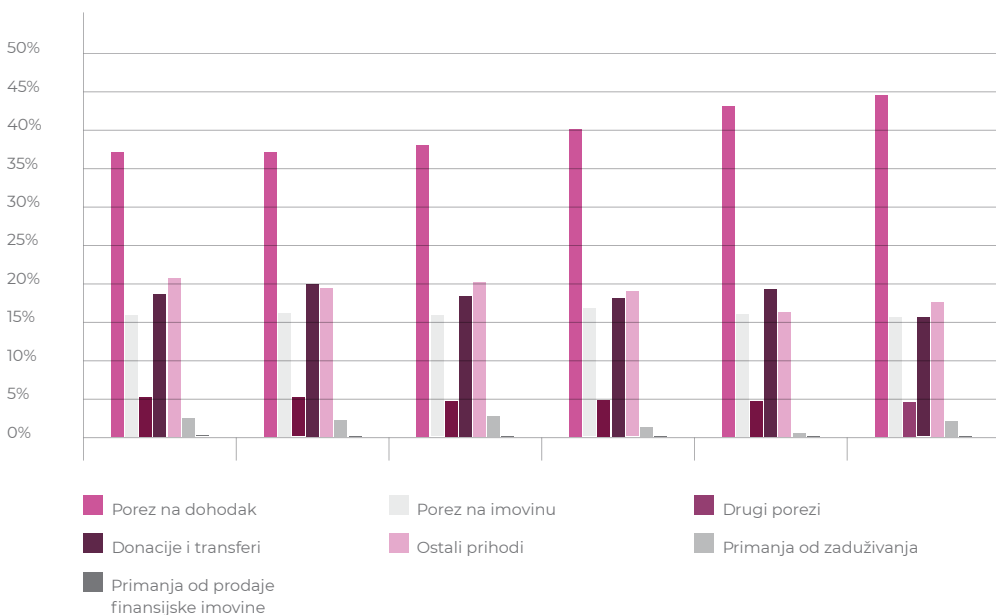
Izvor: Bilten javnih finansija za maj 2023. godine, Ministarstvo finansija.

Porez na dohodak je svakako najveći izvor prihoda JLS. Njegov udeo u ukupnim primanjima JLS je 2017. godine iznosio 37% ukupnih primanja, odnosno 106 milijardi dinara. U 2022. godini prihod od poreza na dohodak se skoro duplirao i iznosio je 192 milijarde dinara, odnosno, skoro 45% ukupnih primanja JLS. Ovaj rast je posledica rasta zaposlenosti, kao i rasta zarada. Bitno je napomenuti da u Biltenu javnih finansija nema izdvojenih podataka koji se odnose na porez na zarade, već su prikazani

u sklopu ukupnog iznosa poreza na dohodak koji su ostvarile JLS.³ Ipak, znamo da u budžetu Grada Beograda za 2023. godinu, 75% ukupnog poreza na dohodak čini porez na zarade. Možemo reći da porez na zarade svakako predstavlja najveći poreski prihod JLS, te je ovo validna aproksimacija.

U 2022. godini, u ukupnim prihodima budžeta JLS, sa relativno sličnim učešćem od po 15,5%, učestvovao je porez na imovinu (67 milijardi dinara), i transferi i donacije (66 milijardi dinara). Drugi porezi, poput poreza na poklon i prenos apsolutnih prava, u 2022. godini iznosili su oko 19 milijardi dinara, odnosno 4,5% ukupnih primanja JLS-a. Ostali prihodi, koje čini veliki broj heterogenih neporeskih prihoda manjih iznosa, iste su godine iznosili skoro 78 milijardi dinara, tj. 17,6% ukupnih primanja JLS.

Slika 2. Udeo pojedinačnih izvora finansiranja u ukupnim primanjima JLS.

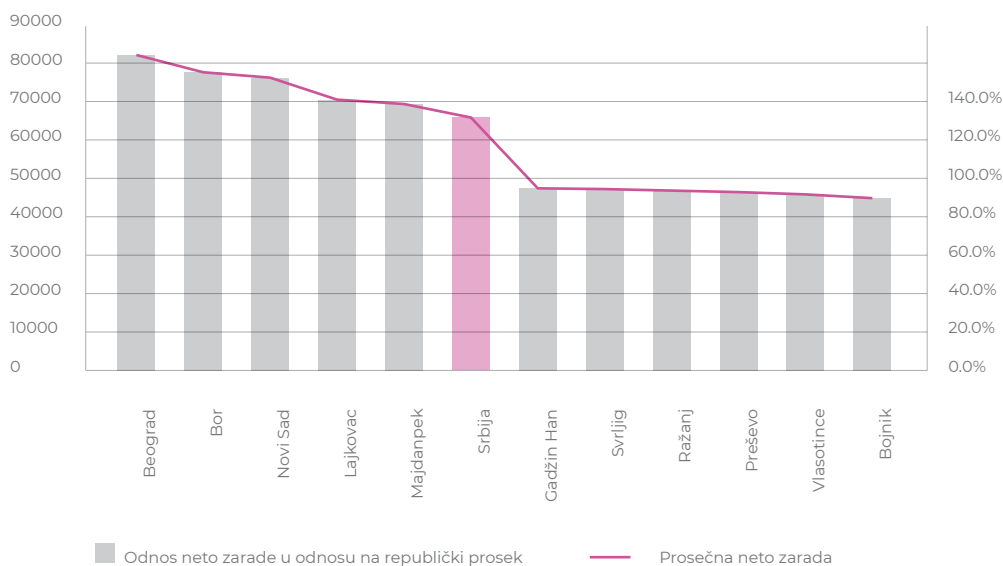
Izvor: Bilten javnih finansija za maj 2023. godine, Ministarstvo finansija.

3 Porez na dohodak građana uključuje porez na nekoliko vrsta prihoda: zarade, prihodi od samostalne delatnosti, prihodi od autorskih prava, prava srodnih autorskom pravu i prava industrijske svojine, prihodi od kapitala, prihodi od nepokretnosti, kapitalni dobiti i ostali prihodi.

Efekat progresivnog poreskog sistema na prihode JLS

Na slici 3 prikazane su JLS sa najvišom i najnižom prosečnom neto mesečnom zaradom (na slici nisu prikazane gradske opštine Beograda, jer nisu JLS, kao ni gradska opština Kostolac koja pripada grupi opština sa najvišom prosečnom neto mesečnom zaradom). U 2021. godini najveća mesečna prosečna neto zarada bila je na teritoriji Grada Beograda, i iznosila je 82.000 dinara, dok je najmanja prosečna neto zarada bila u opštinama Bojnik i Vlasotince, i iznosila je oko 45.000 dinara.

Slika 3. Prosečna mesečna neto zarada u 2021. godini u pojedinačnim opštinama i gradovima (u dinarima).

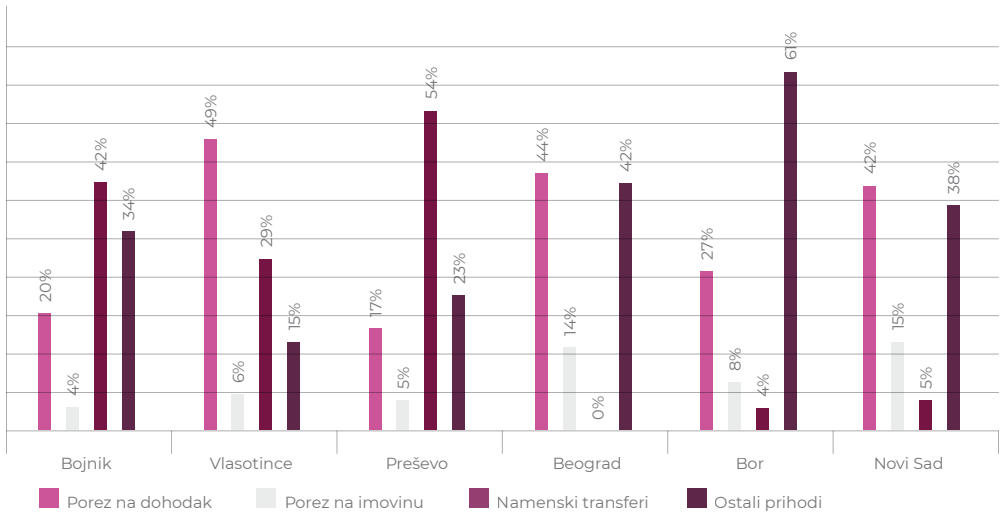

Izvor: Kalkulacija autora na osnovu podataka iz publikacije Opštine i regionu u Republici Srbiji 2022, Republički zavod za statistiku.

Na slici 4 prikazane su strukture prihoda za tri opštine koje spadaju u grupu JLS sa najmanjom prosečnom zaradom (Vlasotince, Preševo i Bojnik) i tri grada sa najvišom prosečnom zaradom u Srbiji (Beograd, Bor i Novi Sad). Kao što se vidi sa slike, porez na dohodak, kao i porez na imovinu, značajno su bitniji izvori primanja za gradove sa visokom prosečnom zaradom, dok su nenamenski transferi ispod 5% ukupnih primanja tih JLS. Visoki ostali prihodi u Boru su posledica rada rudnika i naplate naknade za korišćenje resursa i rezervi mineralnih sirovina, koja čini čak 50% ukupnog budžeta

ovog grada. S druge strane, opštine sa manjim prosečnim zaradama u velikoj meri se oslanjaju na nenamenske transfere iz republičkog budžeta.

Slika 4. Udeo različitih vidova prihoda u ukupnim primanjima JLS sa najvećom i najnižom neto prosečnom zaradom.

Izvor: Kalkulacija autora na osnovnu usvojenih Budžeta izabranih JLS za 2023. godinu.

Najveći deo prihoda od poreza na zarade ostvaruju gradovi i opštine sa većim prosečnim zaradama. Međutim, u slučaju reforme ka progresivnijem poreskom sistem, bez dodatnih zakonskih izmena, opštine sa nižim prosečnim zaradama izgubile bi veliki deo prihoda. Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, u 2021. godini čak 32 opštine su imale manju prosečnu neto zaradu od 50.000 dinara.⁴ Ako imamo u vidu da je neoporezivi deo zarade za 2024. godinu povećan na 25.000 dinara, uz uvođenje progresivnog poreskog sistema, ove opštine bi ostale bez značajnog dela svojih prihoda. Za egzaktnu računnicu koliko bi im bili smanjeni prihodi neophodno je imati raspodelu dohotka po opštinama, što ne spada u javno dostupne podatke.

Neto efekat povećanja neoporezivog dela zarade na JLS sa visokim prosečnim zaradama teže je predvideti. Sa jedne strane, usled povećanja neoporezivog iznosa došlo bi do pada prihoda od poreza na zarade, što bi dovelo do manjih prihoda. S druge strane, ako bi progresivna reforma poreskog sistema uključila povećanje poreskih stopa i/ili uvođenje dodatnih poreskih stopa za više iznose dohodaka, došlo bi do rasta

poreskih prihoda kod najrazvijenijih JLS. Neto efekat progresivnog sistema oporezivanja za ove opštine i gradove zavisio bi od toga za koji oblik progresivnog oporezivanja bi se opredelili donosioci odluka.

Imajući sve ovo u vidu, uvođenje sistema progresivnog oporezivanja zarada bi podrazumevalo i redefinisane načina finansiranja JLS.

Zašto i kako obezbediti dovoljno sredstava opštinama i gradovima

JLS u Srbiji, iako sa značajno ograničenim nadležnostima, obavljaju određene poslove koji su od vitalnog značaja za lokalne zajednice. Na primer, JLS su zadužene za različite kapitalne i investicione projekte. Opštine i gradovi u Srbiji su zaduženi za izgradnju lokalnih puteva, kao i za izgradnju i održavanje vrtića i škola na svojim teritorijama. Takođe, po važećim zakonima opštine i gradovi imaju velike nadležnosti u sprovođenju različitih mera socijalne politike. Naime, JLS je ostavljena mogućnost da uvede i sprovede poprilično heterogenu grupu politika iz ove oblasti – od jednokratnih pomoći porodicama, usluga brige o starima (kao što su geronto-domaćice), podrške stambeno ugroženim građanima i građankama i slično. Ideja decentralizacije socijalnih politika proizlazi iz uverenja da će opštine i gradovi samostalno najbolje doneti pojedinačne mere u skladu sa demografskom i ekonomskom strukturom lokalnog stanovništva. Dodatnim smanjivanjem prihoda JLS može da dođe do ukidanja određenih mera i potencijalnog dovođenja najugroženijih građana i građanki u još nepovoljniji položaj. Ukoliko bi progresivnim poreskim merama bili smanjeni prihodi siromašnijih JLS, potrebno je obezbediti sredstva kojim bi se nedostaci kompenzovali.

Takođe, kako bi JLS bile suštinski nezavisne, neophodno je da budu i finansijski nezavisne od centralnog nivoa vlasti. Kako bi jedna opština ili grad mogli da sprovede bilo koju politiku van osnovnih funkcija JLS, neophodno je da imaju adekvatna finansijska sredstva. Trenutno se dosta lokalnih samouprava oslanja na diskrecione transfere sa nivoa republike preko tekuće budžetske rezerve, što potencijalno upućuje na to da i pri aktuelnom pravnom sistemu JLS nemaju dovoljno sredstava. Bez adekvatnih kompenzacionih sredstava, zavisnost JLS od centralnog nivoa vlasti postala bi još veća.

Postoje brojni načini na koje je moguće obezbediti dodatna sredstava JLS kako bi se kompenzovalo smanjenje prihoda usled poreske reforme. Jedan od načina je povećanje kompenzacionih transfera kojima bi se nadomestila sredstva usled smanjenja prihoda poreza na zarade. Takođe, moguće je obezbediti nesmetani rad JLS kroz redistribuciju poreza na dohodak među opštinama. Ovakvo rešenje je primenjeno u Crnoj Gori, gde je osnovan Egalicioni fond. Naime, određeni porezi, kao što je 11% ukupnih sredstava prikupljenih od poreza na dohodak fizičkih lica, kao i 10% poreza

na promet nepokretnosti, preraspoređuju se u Egalicioni fond, iz koga se data sredstva transferišu JLS sa nižim stepenom razvijenosti po određenoj formuli. Za kakvu god meru da se opredelimo, važno je da JLS dobijaju sredstva na način koji će, u što je većoj meri moguće, umanjiti arbitrarnost centralnih vlasti pri raspodeli budžetskih sredstava, čime bi se dodatno obezbedila nezavisnost JLS.

Takođe, potrebno je razmisliti o mogućnosti da se samim opštinama i gradovima ostavi sloboda da uvedu dodatni porez na dohodak ili prirez⁵ za poreske obveznike koji su rezidenti na njenoj teritoriji. U zemljama regiona, poput Hrvatske i Crne Gore, ovakve mogućnosti su ostavljene opštinama i gradovima. Iako ovakva mere ne može da bude alternativa kompenzacionim merama usled smanjenja ustupljenih prihoda, ona omogućava opštinama i gradovima da obezbede dodatna sredstva za različite kapitalne investicije, kao i socijalne programe. Takođe, ovakva mogućnost smanjuje zavisnost lokalne samouprave od centralnog nivoa vlasti.

LITERATURA

Zakon o porezima na imovinu, *Službeni glasnik*, dostupno na linku: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_porezima_na_imovinu.html

Zakon o finansiranju lokalne samouprave, *Službeni glasnik*, dostupno na linku: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_finansiranju_lokalne_samouprave.html

Zakon o budžetskom sistemu, *Službeni glasnik*, dostupno na linku: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_budzetskom_sistemu.html

Zakon o republičkim administrativnim taksama, *Službeni glasnik*, dostupno na linku: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_republickim_administrativnim_taksama.html

Opštine i regioni u Republici Srbiji 2022, *Republički zavod za statistiku*, dostupno na linku: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2022/Pdf/G202213049.pdf>

Bilten javnih finansija za maj 2023. godine, *Ministarstvo finansija*, dostupno na linku: <https://www.mfin.gov.rs/aktivnosti/bilten-javnih-finansija-za-mesec-maj-2023>

Zakon o finansiranju lokalne samouprave Crne Gore, dostupno na linku <https://www.paragraf.me/propisi-crnegore/zakon-o-finansiranju-lokalne-samouprave.html>

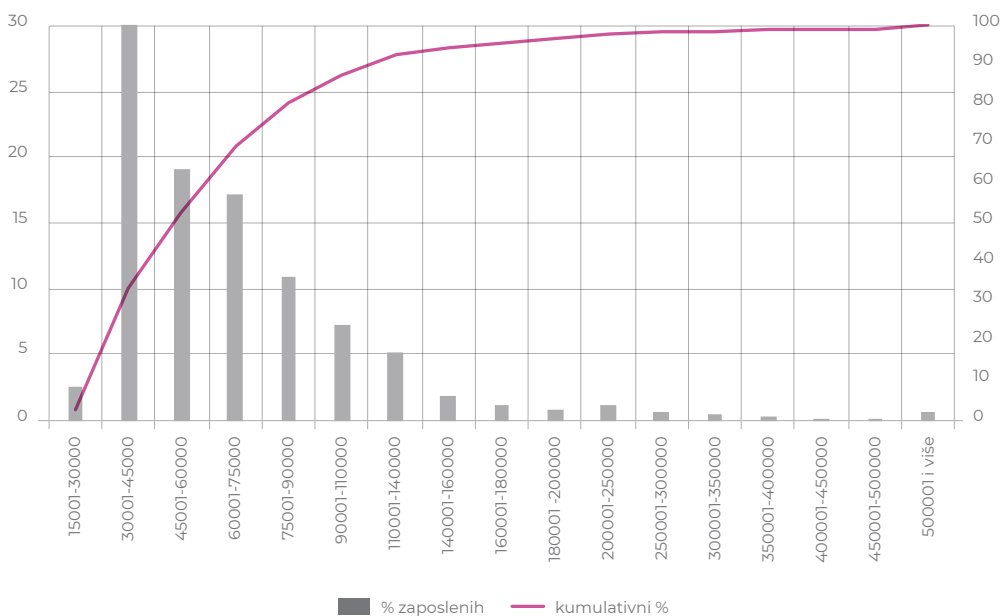
Ocena predloga rebalansa budžeta republike za 2021. i osnovne preporuke za budžet 2022. godine, *Fiskalni savet*, dostupno na linku: https://www.fiskalisavet.rs/doc/ocene-i-misljenja/2021/FS-Ocena_Predloga_rebalansa_budzeta_Republike_za_2021_preporuke_za_budzet_2022.pdf

PREDLOG MODELA PROGRESIVNOG OPOREZIVANJA ZARADA

Darko Ilinčić, Sarita Bradaš, Vladimir Simović, Bojana Tamindžija

Većina radnika i radnica u Srbiji ne ostvaruju pravo na adekvatne zarade, zarade koje bi njima i njihovim porodicama omogućile dostojanstven život. Navedeno potvrđuju podaci iz najnovijeg istraživanja o uslovima rada, prema kojima 57% zaposlenih u Srbiji procenjuje da su njihova domaćinstva siromašna, odnosno, da imaju teškoće da sastave kraj sa krajem.¹ Podaci o distribuciji zarada (slika 1) u oktobru 2022. godine ukazuju na to da su najbrojniji oni zaposleni koji su imali zarade između 30.000 i 45.000 dinara, a zaradu nižu od prosečne je primilo 70% zaposlenih. Troškove prosečne potrošačke korpe, koja je u oktobru iste godine iznosila 91.636 dinara, svojim zaradama mogla je da pokrije svega petina zaposlenih. Platu za dostojanstven život² primio je tek svaki deseti radnik ili radnica.

Slika 1. Zaposleni prema intervalima zarada, oktobar 2022. godine

Izvor podataka RZS, proračun autora

1 Eurofound, 2023. str. 102.

2 O plati za dostojanstven život videti više na internet stranici CPE <https://cpe.org.rs/clean-clothes-campaign/plata-za-zivot/>

Razmatranje promena u poreskom tretmanu zarada ima za cilj da ispita moguće izmene u oporezivanju zarada koje bi doprinele redistribuciji, što bi rezultiralo povećanjem neto zarada radnika i radnica koji primaju najniže zarade, a da kod najvećeg broja zaposlenih ne dođe do smanjenja neto zarada.

Centar za politike emancipacije (CPE) je u martu 2023. godine uputio Poreskoj upravi zahtev za dostavljanje informacija od javnog značaja, u kojem su traženi podaci o broju zaposlenih sa punim radnim vremenom prema rasponu neto zarade u RSD i vrsti radnog odnosa (neodređeno i određeno), kao i prihodi republičkog budžeta na osnovu poreza na rad zaposlenih po osnovu ugovora o radu na određeno i neodređeno. Traženi su podaci za oktobar, odvojeno za 2020, 2021. i 2022. godinu. U odgovoru³ koji je Poreska uprava dostavila navodi se da ova institucija ne raspolaže traženim podacima. Nakon toga je upućena žalba Povereniku za informacije od javnog značaja, na koju do dana objavljivanja ovog teksta nije odgovoreno. Identičan zahtev za pristup informacijama upućen je Ministarstvu finansija, ali i ovi pokušaji nemaju epilog do trenutka pisanja ovog teksta.

Podaci o zaradama dobijeni su od Republičkog zavoda za statistiku (u daljem tekstu RZS), a prikazani su u tabeli 1. Dostavljeni su podaci o rasponima neto zarada (18 razreda) i broju zaposlenih unutar svakog razreda. Svi pokušaji da se obezbedi pouzdaniji i precizniji (detaljniji) izvod iz baza podataka o zaradama, od institucija nadležnih za njihovo vođenje i obradu, pokazali su se neuspešnim. U odgovorima na naše zahteve su dobijena uveravanja da nisu nadležni, da ne poseduju podatke ni tehničke mogućnosti da izrade traženi izveštaj, da traženi rasponi zarada zahvataju suviše mali procenat populacije i da nisu od značaja za preciznu reprezentaciju, kao i obrazloženje da se tako štite podaci o licima (podsećamo, traženi su anonimizirani podaci, broj zaposlenih i zarade).

Tabela 1. Neto zarade i broj zaposlenih, oktobar 2022. godine

Raspon neto zarada		Broj zaposlenih
-	15.000	382
15.001	30.000	49.148
30.001	45.000	615.341
45.001	60.000	379.882
60.001	75.000	342.548
75.001	90.000	217.272
90.001	110.000	144.830
110.001	140.000	103.350
140.001	160.000	36.170
160.001	180.000	22.904
180.001	200.000	16.469
200.001	250.000	23.791
250.001	300.000	12.475
300.001	350.000	7.221
350.001	400.000	5.448
400.001	450.000	3.565
450.001	500.000	2.796
500.001	i više	12.049
Ukupno zaposlenih		1.995.641

Izvor podataka RZS

Postoji nekoliko metodoloških ograničenja vezanih za kvalitet dostavljenih podataka. Podaci o neto zaradama prikazani su u razredima koji nemaju jednake intervale: za zarade do 90.000 dinara interval je 15.000; za zarade između 90.000 i 200.000 dinara interval je 20.000, osim između 110.000 i 140.000; za zarade iznad 200.000 dinara interval je 50.000 dinara. Distribucija zarada unutar razreda nije poznata, a ne postoji podatak o iznosu najniže i najviše neto zarade. Iako RZS u metodologiji vezanoj za statistiku zarada navodi da se mesečne zarade prikazuju kao ekvivalent punog radnog vremena, u prva dva razreda (a delom i u trećem) navedeni su iznosi zarada koji su niži od minimalne zarade. Naša pretpostavka je da se prikazani iznosi zarada odnose na zaposlene koji nisu radili ceo mesec pa je poreska prijava obračunata srazmerno broju radnih dana. Zbog tipa dobijenih podataka (neto zarade) nije bilo moguće pretpostaviti poreske prihode za zaposlene čija se neto zarada nalazi ispod 24.000

dinara.⁴ Udeo pomenute kategorije zaposlenih u odnosu na ukupan broj zaposlenih nije značajan (1,25%), kao i udeo poreskog prihoda ove kategorije u ukupnom porezu na zarade, pa je zato izostavljena iz daljih proračuna.

Kako bi se prevazišla ograničenja vezana za raspoložive podatke, pošli smo od dve pretpostavke koje su nam omogućile aproksimaciju. Pretpostavili smo da se prosečna zarada svakog razreda nalazi na jednakoj udaljenosti od najnižeg i najvišeg iznosa zarade za taj razred, kao i da je najviša neto zarada 1,8 miliona dinara (zvanični podaci Poreske uprave ukazuju na to da su postojali veći iznosi). Ovako dobijen iznos za porez na zaradu iznosi 17,34 milijarde dinara i pokazuje da se obračun sa dve pomenute radne pretpostavke nalazi blizu zvanično objavljenog iznosa prikupljenog poreza na zaradu u oktobru 2022. godine (17,8 milijardi, na 97,4% preciznije), i da je moguće nastaviti analizu.

U sledećem koraku ekstrapolacija podataka unutar razreda je izvršena tako da je svaki razred podeljen na deset podrazreda sa jednakim brojem zaposlenih unutar podrazreda. Na osnovu ovakve distribucije zarada izračunati su iznosi bruto zarada, poreza na zarade i doprinosi. Dobijen je iznos ukupnog poreza od 17,65 milijardi, što predstavlja 99,2% zvanično objavljenih podataka o porezu na zaradu za oktobar 2022. godine.⁵ Za potrebe i ambicije ove analize podatke možemo prihvatiti kao reprezentativne i, što je bitno, dovoljno ilustrativne za opcije koje ćemo razrađivati. Svi proračuni su rađeni uz pretpostavku nepromenjenog iznosa bruto zarade koja je isplaćena u oktobru 2022. godine.

U razmatranju opcija sa uvođenjem progresivnog oporezivanja posmatrano je nekoliko intervala zarada. One su vezane za bruto prosečnu zaradu u oktobru 2022. godine, koja je iznosila 104.039 dinara. Proračun je rađen za sledeće kategorije, u odnosu na bruto prosečnu zaradu: do 50% (67%), 200%, 300%, te 500% i više. Kategorija do 67% prosečne bruto zarade odgovara kategoriji niskih zarada, kako su definisane

4 Neoporezivi iznos zarade je srazmeran fondu ostvarenih radnih časova, a podatak o neto iznosu nam ne govori o broju ostvarenih radnih časova, pa samim tim nije bilo moguće pretpostaviti i iznos plaćenog poreza. Tek od onog iznosa neto zarade čiji bruto prelazi iznos najniže mesečne osnovice za plaćanje doprinosa bilo je moguće uneti pretpostavku o neoporezivom delu, i to jedino u punom iznosu. Tokom obrade podata svaku od kategorija zarada koje smo dobili od RZS raščlanili smo na deset podrazreda, a u okviru njih početna tačka za koju je bilo moguće uraditi obračun poreza, bila je zarada od 24.000 dinara neto i njoj pripadajući bruto iznos od 31.484 dinara, što je nešto više od 30.880, koliki je bio iznos najniže mesečne osnovice za plaćanje doprinosa. Nastavak teksta kroz objašnjenje obrade podataka dalje obrazlaže ovakvu aproksimaciju.

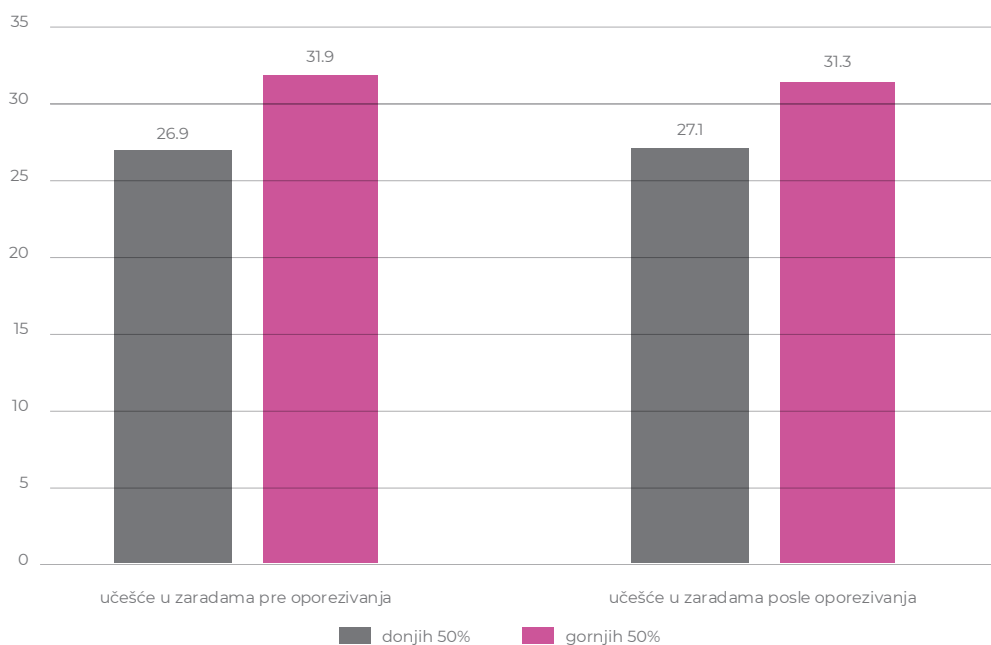
5 Prema podacima Ministarstva finansija u Biltenu javnih finansija za 2022. godinu prihodi od poreza na zarade u oktobru mesecu iznosili su 17,84 milijardi dinara.

metodologijom Eurostata.⁶ Zaposleni sa niskim zaradama u oktobru 2022. godine, činili su 39,03% ukupnog broja zaposlenih u Srbiji.

Postojeće stanje

U ukupnom iznosu bruto zarada isplaćenih za oktobar 2022. godine 50% zaposlenih sa najnižim zaradama učestvovalo je sa 26,9%, a 10% zaposlenih sa najvišim zaradama sa 31,9%. Sadašnji sistem oporezivanja je bez uticaja na smanjenje nejednakosti. Nakon oporezivanja, 10% zaposlenih sa najvišim zaradama učestvuje sa 31,3% u ukupnim zaradama, a učešće 50% zaposlenih sa najnižim zaradama je 27,1% (slika 2). Prosečna neto zarada 10% zaposlenih sa najvišim zaradama 6 puta je veća od prosečne neto zarade 50% zaposlenih sa najnižim zaradama.

Slika 2. Zarade pre i nakon oporezivanja

U oktobru 2022. godine zaposleni koji su imali zarade do prosečne, uplatili su na ime poreza 6,7 milijardi dinara odnosno 37,8% ukupnog poreza. Zaposleni koji su primili između prosečne i dve prosečne zarade uplatili su 5,8 milijardi dinara ili 32,7% ukupnog poreza, a zaposleni koji su zaradili više od dve prosečne bruto zarade uplatili su

6 Vidi više: https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/earn_net_esms.htm

5,2 milijarde dinara (29,5% ukupnog poreza). Drugim rečima država je na ime poreza najviše prihodovala od onih koji imaju najmanje zarade.

Tabela 2. Stope poreza, broj zaposlenih i iznosi poreza

Razredi	Stopa poreza	Broj zaposlenih	Procenat zaposlenih	Iznos poreza (u hiljadama)	Procenat poreza
do minimalne zarade	10%	270.710	13,74	682.710	3,87
od minimalne zarade do medijane	10%	673.110	34,16	2.931.705	16,61
od medijane do jedne prosečne bruto zarade	10%	418.524	21,24	3.054.288	17,30
od jedne prosečne bruto zarade do dve prosečne bruto zarade	10%	479.920	24,35	5.772.946	32,70
od dve prosečne bruto zarade do tri prosečne bruto zarade	10%	70.591	3,58	1.620.106	9,18
od tri prosečne bruto zarade do četiri prosečne bruto zarade	10%	25.502	1,29	867.838	4,92
od četiri prosečne bruto zarade do pet prosečnih bruto zarada	10%	11.737	0,60	526.534	2,98
od pet prosečnih bruto zarada do maksimalne zarade	10%	20.589	1,04	2.196.011	12,44
Ukupno porez				17.652.138	100,00

Pri izradi predloga modela progresivnog oporezivanja zarada, kreirali smo dve opcije, pri čemu smo u obzir uzeli kategorizaciju Eurostata koja, kao što smo ranije napomenuli, niske zarade definiše kao zarade do visine 67% prosečne bruto zarade. Prva predložena opcija ostavlja budžetske prihode od poreza na zarade uravnoteženim, i kao graničnu vrednost zarada koje su oslobođene poreskog opterećanja uzima 50% prosečne bruto zarade. Razlog zbog kojeg smo pomerili granicu sa 67% na 50% prosečne mesečne bruto zarade je činjenica da u Srbiji veliki broj ljudi ima izrazito niska primanja, pa bi samim tim oslobađanje svih niskih zarada do 67% prosečne mesečne bruto zarade vodilo značajnijem umanjenu budžetskih prihoda od poreza na zarade. Sa druge strane, povećanje najnižih zarada dobijeno na ovaj način je srazmerno malo. U drugoj opciji smo se ipak prihvatili Eurostatove kategorizacije, i kao graničnu vrednost za neoporezivi deo zarade uzeli 67% prosečne mesečne bruto zarade. U ovoj opciji priliv budžetskih sredstava od poreza na zarade je niži od postojećeg stanja, ali su niske zarade značajnije rasterećene poreza, pa je samim tim i neto iznos niskih zarada

značajnije povećan. Zbog srazmerno malog broja zaposlenih sa visokim zaradama, budžetsko opterećenje nije bilo moguće preneti na taj deo zaposlenih. Zato je uz ovu opciju neophodno sprovesti relokaciju drugih budžetskih sredstava koja bi nadomestila ovaj deficit i rekonfigurisati način finansiranja onih budžetskih jedinica koje se trenutno finansiraju iz poreza na zarade. U nastavku teksta ćemo prikazati obe opcije.

Opcija 1

Primena Opcije 1 modela oporezivanja bi podrazumevala oslobađanje od poreza iznosa do visine 50% bruto zarade; primenu 10% poreza na deo iznosa zarade od 50% prosečne mesečne bruto zarade do dve prosečne mesečne bruto zarade; 16% poreza na deo iznosa zarade od dve prosečne mesečne bruto zarade do tri prosečne mesečne bruto zarade; 32% poreza na deo iznosa zarade od tri prosečne mesečne bruto zarade do pet prosečnih mesečnih bruto zarada i 42% poreza na deo iznosa zarade preko pet prosečnih mesečnih bruto zarada.

Tabela 3. Primer obračuna poreza za zaradu veću od pet prosečnih bruto zarada (Opcija 1)

Primer bruto zarade od 650.952RSD	Do 50% prosečne mesečne bruto zarade	Od 50% do 200% prosečne bruto zarade	Od 200% do 300% prosečne bruto zarade	Od 300% do 500% prosečne bruto zarade	Preko 500% prosečne bruto zarade
Iznos koji se oporezuje	52.019	156.059	104.039	208.078	130.757
Procenat koji se primenjuje	0	10	16	32	42
Iznos poreza po u dinarima	0	15.606	16.646	66.585	54.918

Porez ukupno	Procenat poreza ukupno	Doprinosi ukupno	Neto zarada
153.755	23,6	87.788	409.410

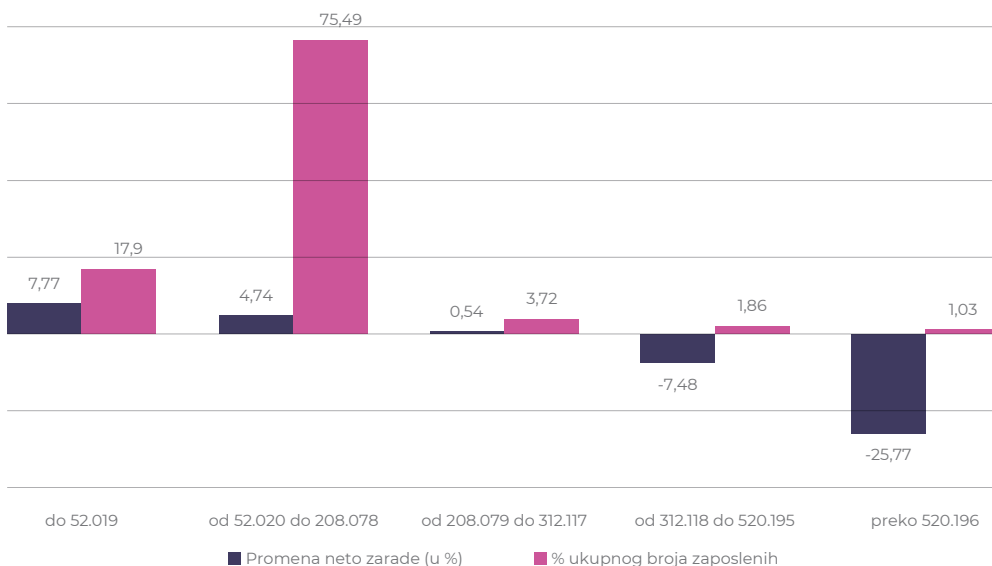
Opcija predviđa oslobađanje od plaćanja poreza zaposlenih sa najnižim zaradama (17,9% ukupnog broja zaposlenih), dok bi najveći porez platilo 1% zaposlenih koji najviše zarađuju (40% ukupnog poreza).

Tabela 4. Stope poreza, broj zaposlenih i iznosi poreza (Opcija 1)

Raspon bruto zarade	Broj zaposlenih	Procenat zaposlenih	Stopa poreza	Iznos poreza (u dinarima)	Procenat ukupno plaćenog poreza
do 52.019	357.201	17,90	0%	-	-
od 52.020 do 208.078	1.506.404	75,49	10%	6.568.194.731	38,00
od 208.079 do 312.117	74.208	3,72	16%	1.618.250.246	9,36
od 312.118 do 520.195	37.239	1,86	32%	2.173.654.389	12,57
preko 520.196	20.589	1,03	42%	6.926.749.469	40,07
Ukupno porez				17.286.848.835	100,0

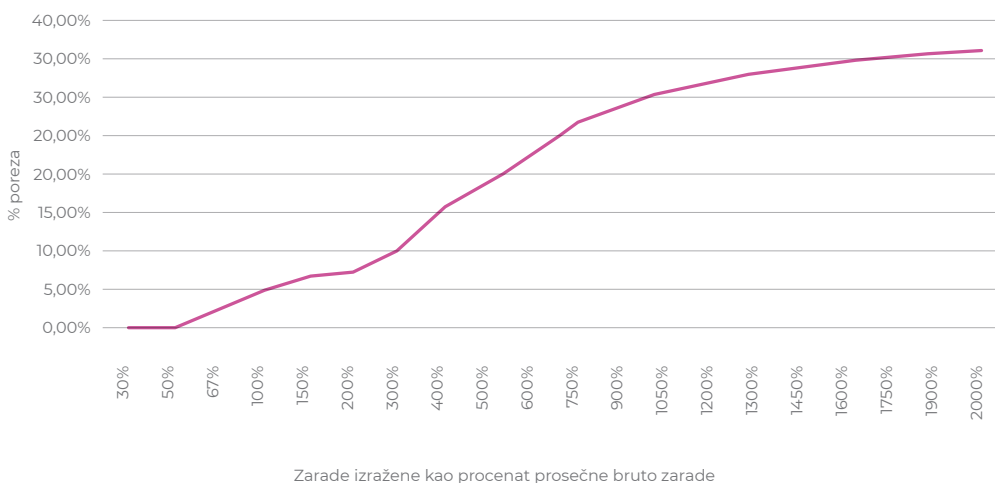
Promene u neto zaradama uvođenjem ovakvog načina oporezivanja prikazane su na slici 3. Najveći broj zaposlenih, njih 96%, imao bi veće neto zarade, a do smanjenja neto zarada bi došlo kod 4% zaposlenih koji primaju najviše zarade. Treba napomenuti da srednja grupa, odnosno raspon zarada od 208.079 do 312.117 dinara, sadrži i zaposlene kojima se povećavaju neto zarade, kao i zaposlene kod kojih se neto zarade smanjuju.

Slika 3. Prosečna promena neto zarada (u %) nakon primene progresivnog oporezivanja (Opcija 1) i učešće u ukupnom broju zaposlenih prema intervalima bruto zarada u hiljadama dinara

efektivno opterećene u rasponu od 0,16% do približno 7,5% poreza. Treći klaster, odnosno bruto zarade od 208.079 do 312.117 dinara, opterećene su od 7,51% do približno 10,3% poreza. Četvrti klaster, koji uključuje bruto zarade od 312.118 do 520.195 dinara, plaća porez od 10,4% do približno 19%, dok bruto zarade koje prelaze 520.195 dinara imaju poresko opterećenje od 19,1% i više. Ilustracije radi, za mesečnu bruto zaradu od 2 miliona dinara ukupan porez na zaradu bi iznosio približno 36%.

Slika 4. Procenat ukupnog poreza na zaradu prema visini bruto zarade (Opcija 1)

Opcija 2

Opcija predviđa podizanje neoporezivog iznosa zarade na 67% prosečne mesečne bruto zarade, uz uvođenje četiri poreske stope – stopa od 10% za zarade od 67% do dve prosečne bruto zarade, stopa od 16% poreza na deo iznosa zarade od dve do tri prosečne bruto zarade, stopa od 32% poreza na deo iznosa zarade od tri do pet prosečnih bruto zarada, i 42% poreza na deo iznosa zarade preko pet prosečnih mesečnih bruto zarada. U ovoj opciji omogućen je veći rast najnižih zarada, jer je neoporezivi deo povećan. Vidi uporedni prikaz za zaradu u bruto iznosu od 70.000 dinara (Tabela 5).

Tabela 5. Primer obračuna poreza na zaradu od 70.000 dinara bruto

Primer bruto zarade od 70 000 RSD	Neoporezovani deo	Ukupan iznos poreza na zaradu u procentima u odnosu na bruto	Ukupan iznos poreza u dinarima	Neto
Oktobar 2022	19.300	7,24	5.070	51.000
Opcija 1	52.019	2,57	1.798	54.273
Opcija 2	69.706	0,04	29	56.041

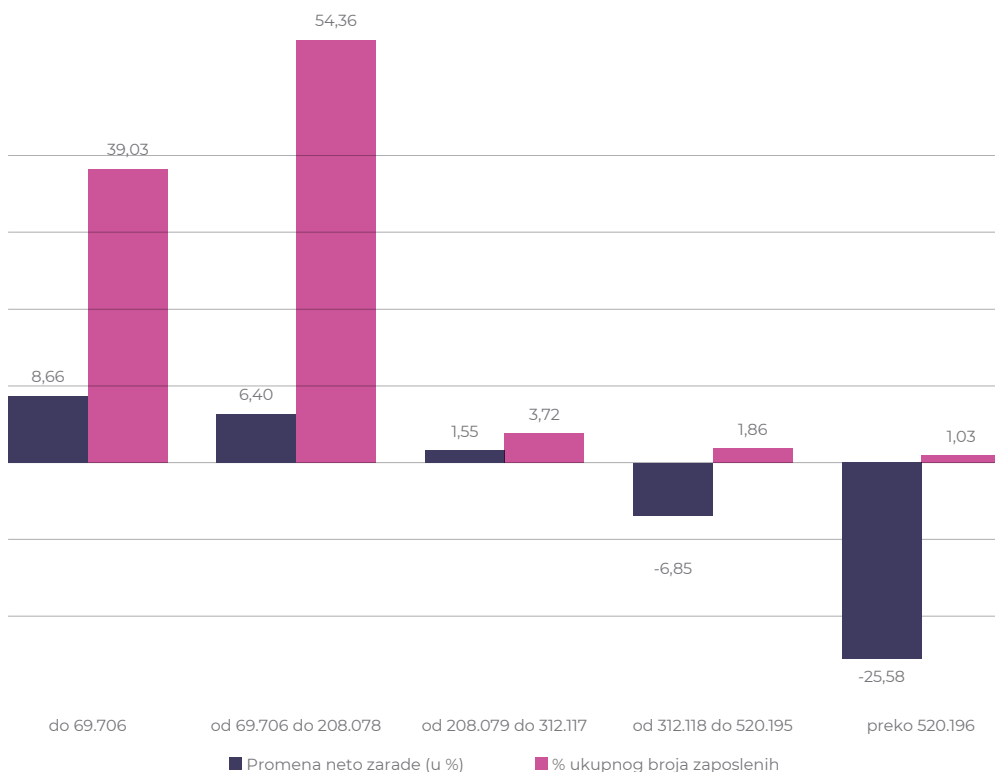
Plaćanja poreza bi bili oslobođeni zaposleni sa najnižim zaradama, (39,03% ukupnog broja zaposlenih), Zaposleni koji primaju najveće zarade (iznad pet prosečnih bruto zarada) izdvajali bi za porez najviše (46,49% ukupnog iznosa).

Tabela 6. Stope poreza, broj zaposlenih i iznosi poreza (Opcija 2)

Raspon bruto zarade	Broj zaposlenih	Procenat zaposlenih	Stopa poreza	Iznos poreza (u dinarima)	Procenat ukupno plaćenog poreza
do 69.706	778.836	39,03	0%	-	-
od 69.707 do 208.078	1.084.786	54,36	10%	4.335.246.574	29,25
od 208.079 do 312.117	74.208	3,72	16%	1.487.000.594	10,04
od 312.118 do 520.195	37.239	1,86	32%	2.107.790.440	14,22
preko 520.196	20.589	1,03	42%	6.890.334.112	46,49
Ukupno porez				14.820.371.720	100,0

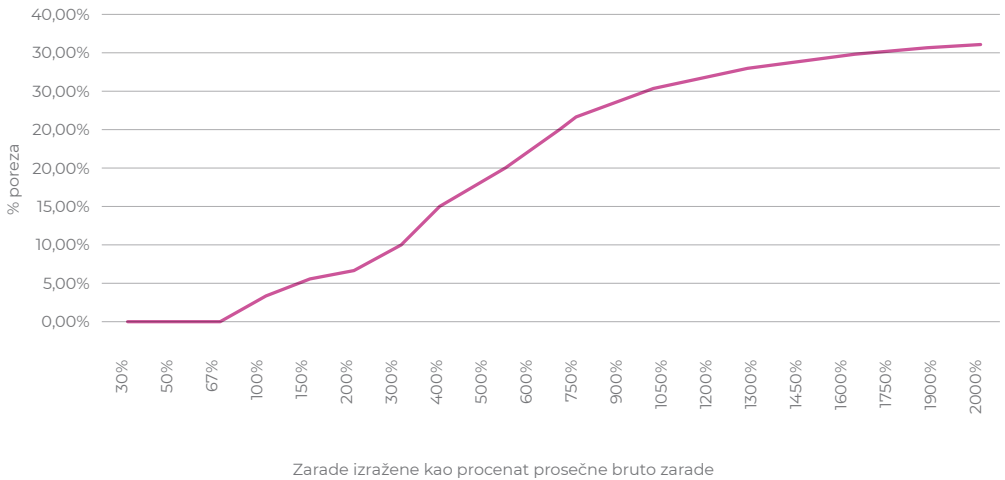
Promene u neto zaradama uvođenjem ovakvog načina oporezivanja prikazane su na slici 5. Najveći broj zaposlenih, njih 96,7% imao bi veće neto zarade, a kod 3,3% zaposlenih došlo bi do smanjenja neto zarada u odnosu na postojeće stanje. U odnosu na *Opciju 1* povećanje neto zarade je veće za kategorije zarada do tri prosečne bruto zarade, a manje je smanjenje neto zarada za kategoriju između tri i pet prosečnih bruto zarada. U odnosu na postojeće stanje, prema podacima iz oktobra 2022. godine, svi radnici i radnice koji su ostvarili mesečna bruto primanja do 292.000 dinara platili bi manji porez. U skladu sa tim, treba napomenuti da srednja grupa, odnosno raspon zarada od 208.079 do 312.117 dinara, kao i kod *Opcije 1*, sadrži i zaposlene kojima se povećavaju neto zarade, kao i zaposlene kod kojih se neto zarade smanjuju.

Slika 5. Prosečna promena neto zarada nakon primene progresivnog oporezivanja (Opcija 2) prema intervalima bruto zarada u dinarima

Kada je u pitanju ukupan porez na zaradu, bruto zarade do visine 69.706 oslobođene su plaćanja poreza, dok su bruto zarade u rasponu od 69.706 do 208.078 dinara efektivno opterećene u rasponu od 0,04% do približno 6,6% poreza. Treći klaster, odnosno bruto zarade od 208.079 do 312.117 dinara, opterećene su od 6,7% do približno 9,8% poreza. Četvrti klaster, koji uključuje bruto zarade od 312.118 do 520.195 dinara, plaća porez od 10% do približno 18,6%, dok bruto zarade koje prelaze 520.195 dinara imaju poresko opterećenje od 18,8% i više. Ilustracije radi, za mesečnu bruto zaradu od 2 miliona dinara ukupan porez na zaradu bi iznosio približno 36%.

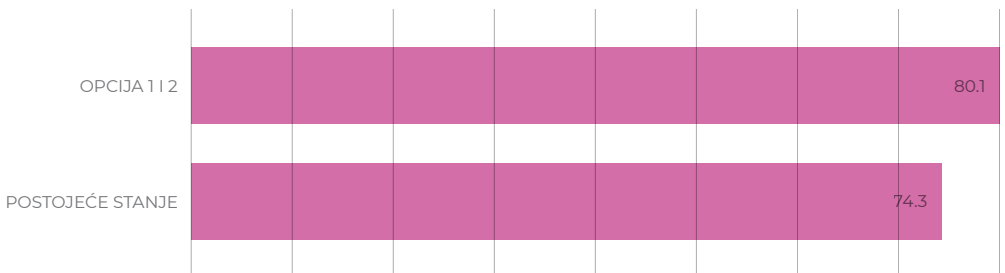
Slika 6. Procenat ukupnog poreza na zaradu prema visini bruto zarade (Opcija 2)

Promene u minimalnim zaradama zaposlenih

Radnici i radnice koji primaju minimalne zarade primenom obe opcije koje predviđaju oslobađanje od poreza najnižih zarada dobili bi neto zaradu koja je veća za 2.617 dinara. Dosadašnja praksa povećanja neoporezivog iznosa nije dovela do povećanja učešća neto zarade u bruto zaradi. U skladu sa ovde predloženim opcijama uvođenja modela progresivnog oporezivanja oslobađanje od poreza bi povećalo učešće neto u bruto minimalnoj zaradi sa 74,3% na 80,1% (slika 7).

Slika 7. Učešće neto u bruto minimalnoj zaradi (%)

pravo na uvećanu zaradu, naknadu troškova i druga primanja koja se smatraju zaradom u skladu sa zakonom (član 111, stav 6). Navedeno znači da se minimalna zarada uvećava za rad praznikom koji je neradan dan, rad noću, prekovremeni i minuli rad, pa je razumno pretpostaviti da je iznos minimalne zarade veći od osnovice minimalne zarade. Da bismo ilustrovali uticaj uvođenja poreskog oslobađanja na povećanje neto minimalne zarade za oktobar 2022. godine, uzeli smo primer zaposlenih koji imaju uvećanja minimalne zarade od 10%, 20% i 30% (tabela 7). U odnosu na postojeći sistem oporezivanja, uvođenjem Opcije 1, neto zarade zaposlenih bi bile za ovo troje radnika ili radnica veće za 8,3%, 8,1% i 7,4% respektivno. Kod Opcije 2 došlo bi do većeg povećanja neto zarade nego kod Opcije 1, i to za one koji primaju 120% i 130% minimalne zarade, gde bi povećanje iznosilo 8,8% i 9,2% respektivno.

Tabela 7. Neto zarade zaposlenih (u dinarima)

	110% minimalne zarade	120% minimalne zarade	130% minimalne zarade
Postojeće stanje	37.185	40.566	43.964
Iznos (Opcija 1)	40.285	43.838	47.218
% povećanja (Opcija 1)	8,3	8,1	7,4
Iznos (Opcija 2)	40.285	44.148	48.010
% povećanja (Opcija 2)	8,3	8,8	9,2

Navedeni predlozi za promene oporezivanja, a koji bi trebalo da poboljšaju položaj zaposlenih sa niskim zaradama, tek je mali i početni korak. Od ključne važnosti za poboljšanje ekonomskog i socijalnog položaja zaposlenih je da se uvedu olakšice za izdržavane članove porodice. Razlog za to je ne samo što sve države EU imaju poseban poreski tretman za zaposlene u zavisnosti od porodične situacije, nego pre svega činjenica da su 52% zaposlenih u Srbiji jedini koji rade u svom domaćinstvu.⁷ Predlog Fiskalnog saveta za uvođenje dodatnog neoporezivog cenzusa od 20.000 dinara za svakog izdržavanog člana porodice, kako bi se unapredila pravičnost i omogućilo da poresko opterećenje bolje prati ekonomsku snagu obveznika⁸, potpuno je ignorisan, kao i ostali predlozi ovog tela za reformu poreske politike kako bi se smanjile nejednakosti. Poreske olakšice za izdržavane članove porodice u Srbiji dobijaju najbogatiji: obveznici godišnjeg poreza na dohodak građana u 2022. godini ostvarili su pravo na lične odbitke, i to za poreskog obveznika u iznosu od 495.917 dinara, a za svakog izdržavanog člana porodice 185.969 dinara.

⁷ Eurofound, 2022, str. 15.

⁸ Fiskalni savet, 2022, str. 21.

LITERATURA

Eurofound (2022), Working conditions in the time of COVID-19: Implications for the future, European Working Conditions Telephone Survey 2021 series, Publications Office of the European Union, Luxembourg

Fiskalni savet (2022), Predlog mera socijalne i poreske politike za smanjenje nejednakosti i rizika od siromaštva u Republici Srbiji, str. 21

Ministarstvo finansija (2023), Bilten javnih finansija za 2022. godinu

ZAKON O IZMENAMA I DOPUNAMA ZAKONA O POREZU NA DOHODAK GRAĐANA

Mario Reljanović

Član 1.

U Zakonu o porezu na dohodak građana (Sl. glasnik RS, br. 24/2001, 80/2002, 80/2002 - dr. zakon, 135/2004, 62/2006, 65/2006 - ispr., 31/2009, 44/2009, 18/2010, 50/2011, 91/2011 - odluka US, 93/2012, 114/2012 - odluka US, 47/2013, 48/2013 - ispr., 108/2013, 57/2014, 68/2014 - dr. zakon, 112/2015, 113/2017, 95/2018, 86/2019, 153/2020, 44/2021, 118/2021, 138/2022 i 92/2023) u članu 12a.:

1) Stav 1. menja se i glasi:

„Dinarski iznosi iz člana 9. stav 1. tač. 9), 12), 13), 29), 30) i 31), člana 12b st. 1. i 2, člana 18. stav 1. tač. 1), 2), 5), 7), 8), 9) i 9a), člana 21a stav 2, člana 83. stav 4. tačka 1) i člana 85. stav 1. tačka 11) ovog zakona usklađuju se godišnjim indeksom potrošačkih cena u kalendarскоj godini koja prethodi godini u kojoj se usklađivanje vrši, prema podacima republičkog organa nadležnog za poslove statistike.“

2) Dodaje se stav 2. koji glasi:

„Pod prosečnom mesečnom bruto zaradom iz čl. 15a. st. 2., 4. i 5. i člana 16. smatra se poslednja prosečna mesečna bruto zarada za kalendarско godinu prema podacima republičkog organa nadležnog za poslove statistike.“

3) Dosadašnji stav 2. postaje stav 3.

4) Dosadašnji stav 3. postaje stav 4., menja se i glasi:

„Usklađene dinarske iznose iz stava 1. i iznos prosečne mesečne bruto zarade iz stava 2. ovog člana objavljuje Vlada.“

5) Dosadašnji stavovi 4. i 5. postaju stavovi 5. i 6.

Član 2.

Član 15a. menja se i glasi:

„Osnovicu poreza na zarade iz čl. 13. do 14b ovog zakona čini isplaćena, odnosno ostvarena zarada.

Osnovicu poreza na zarade čini zarada iz člana 13. st. 1. i 3, čl. 14. do 14b i člana 15b ovog zakona, umanjena za iznos 67% prosečne mesečne bruto zarade za lice koje radi sa punim radnim vremenom.

Za lice koje radi sa nepunim radnim vremenom, umanj enje iz stava 2. ovog člana je srazmerno radnom vremenu tog lica u odnosu na puno radno vreme.

Kad lice ostvaruje puno radno vreme kod dva ili više poslodavaca, umanj enje iz stava 2. ovog člana vrši svaki poslodavac srazmerno radnom vremenu kod poslodavca u odnosu na puno radno vreme, s tim što ukupno umanj enje iznosi 67% prosečne mesečne bruto zarade mesečno.

Kad lice ostvaruje nepuno radno vreme kod dva ili više poslodavaca, svaki poslodavac vrši umanj enje srazmerno radnom vremenu kod poslodavca u odnosu na ukupno radno vreme, s tim što zbir umanj enja mora biti manji od 67% prosečne mesečne bruto zarade, odnosno srazmerno ukupnom radnom vremenu lica u odnosu na puno radno vreme.

Izuzetno od st. 1. do 5. ovog člana, osnovicu poreza na zarade lica za koje domaće pravno lice plaća porez saglasno članu 99. stav 3. ovog zakona, čini iznos koji je domaće pravno lice isplatilo poslodavcu iz druge države kao naknadu troškova za rad lica koje je upućeno, odnosno poslato na rad kod domaćeg pravnog lica.

Način i postupak obračunavanja poreza na zarade iz st. 2. do 5. ovog člana i dostavljanje podataka Poreskoj upravi bliže uređuje ministar.“

Član 3.

Član 16. menja se i glasi:

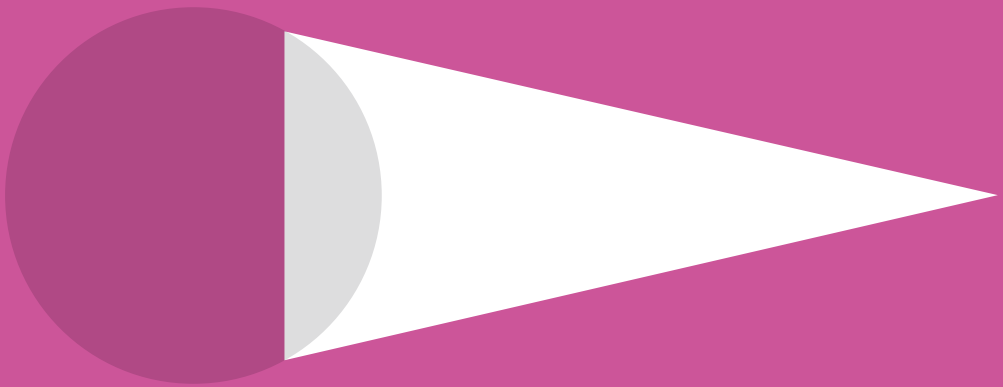
„Zarada iz čl. 13. do 14b ovog zakona oporezuje se:

- 1) po stopi od 10% za osnovicu do dve prosečne mesečne bruto zarade;
- 2) po stopi od 16% za osnovicu od dve prosečne mesečne bruto zarade do tri prosečne mesečne bruto zarade;
- 3) po stopi od 32% za osnovicu od tri prosečne mesečne bruto zarade do pet prosečnih mesečnih bruto zarada;
- 4) po stopi od 42% za osnovicu preko pet prosečnih mesečnih bruto zarada.

Pod prosečnom mesečnom bruto zaradom iz st. 1. ovog člana smatra se poslednja prosečna mesečna bruto zarada za kalendarsku godinu prema podacima republičkog organa nadležnog za poslove statistike.“

Član 4.

Ovaj zakon stupa na snagu osmog dana od dana objavljivanja u „Službenom glasniku Republike Srbije“ a primenjivaće se od 1.1.2025. godine.

GLOBALNE STRUKTURALNE ZADATOSTI I PROIZVODNJA JEDNAKOSTI

Toni Prug

Uvod

Širenje kapitalističkog načina proizvodnje je, uz enorman porast sveukupnog bogatstva, umesto očekivanog blagostanja, većini sveta donelo nejednakost, destruktivne klimatske promene i relativno nazadovanje.¹ Dodatno oslobađanje i širenje kapitala otvaranjem tržišta, privatizacijom, smanjenjem poreza i uloge države, te podsticanjem privatne inicijative, rezultiralo je nizom problema. S malim brojem izuzetaka, u srednjim i manje bogatim zemljama uspostavio se razvoj nerazvijenosti i odnos centra prema ostatku sveta, koji je ispravno zvati ekonomskim imperijalizmom.² Najbogatije zemlje su takođe pogođene ekstremnim internim nejednakostima i materijalnom nesigurnošću za veliki deo radne populacije.

U tekstu će se kao centralni problemi prikazati niz strukturalnih zadatasti današnje političko-ekonomske situacije. Takođe će se pokazati da su dominantne ekonomske teorije, pomoću kojih se liberalizacija kapitala prezentuje kao univerzalno poželjan način porasta blagostanja za sve, jedna od najsnažnijih strukturalnih zadatasti koja sprečava promišljanje i razvoj drugačijih modela. Finalno će se u tekstu pokazati da, uprkos strukturalnim zadatastima, postoje elementi drugačijeg razvoja, vođeni javnim investicijama, koji mogu biti nosioci nacionalnih i globalnih politika za adresiranje trenutnih problema.

Progresivnim porezima i javnom proizvodnjom u obliku socijalne države, u mnogim zemljama se kroz veći deo dvadesetog veka proizvodila jednakost, kontrirajući nejednakostima i zavisnostima koje donosi kapitalistički vođen razvoj. Zadnjih se decenija, međutim, politikama liberalizacije kapitala i smanjivanjem progresivnosti poreza, smanjivao obim i egalitarni doseg javne proizvodnje. U istom su se periodu budžeti i celoviti proizvodni kapaciteti mnogih država smanjivali zbog prerane deindustrijalizacije, te međusobnog takmičenja država za privlačenje investicija. Kada je proizvodnja rasla, često je to bilo zahvaljujući konstrukciji globalnih proizvodnih lanaca s kojima su se manje bogate zemlje integrisale u podređenom položaju. Promene

1 Za studije nejednakosti vidi: Chancel, Lucas, Piketty, i dr., 2022; Dorling, 2017a; Galbraith, 2016; Milanović, 2018a; Piketty, 2015; Therborn, 2013. Termin siromaštvo se u tekstu ne koristi zbog neopravdane stigmatizacije, ideoloških konotacija, arbitrarnih granica definisanja siromaštva, te okrutnog sistema socijalnih politika baziranih na materijalnom testiranju, vidi: Grdešić, 2018.

2 Suwandí, Jonna i Foster, 2019.

su posebno pogodile srednje i manje bogate zemlje, ali i regije bogatih zemalja u kojima se desila deindustrijalizacija.³ Globalne institucije i najbogatije zemlje su aktivno doprinele situaciji nametanjem razvojnog modela ostatku sveta.

U tekstu se tvrdi da obe prekinute razvojne tendencije treba ponovo pokrenuti. Industrijski razvoj bi trebalo bazirati na tehnološkom unapređenju lokalnih i regionalnih proizvođača. U bogatijim delovima sveta promene moraju biti praćene smanjenjem ekološkog otiska, što iziskuje dodatnu međunarodno koordiniranu regulaciju načina proizvodnje bogatstva. Sistematsku javnu proizvodnju jednakosti i solidarnosti bi trebalo osnažiti preokretom privatizacije, širenjem javnih usluga i proizvoda, te njihovom globalizacijom. Proizvodi koji su alocirani besplatno ili sa znatno subvencionisanom cenom u trenutku korišćenja, smanjuju zavisnost individualnih domaćinstava o nadnici, i izjednačavaju mogućnosti zadovoljavanja određenih potreba, bez obzira na individualno bogatstvo. S obzirom da se povećavanjem takve proizvodnje istovremeno smanjuje nejednakost i povećava poverenje u politike koje su potrebne za adresiranje klimatske krize, proizvodnja jednakosti bi trebalo da bude jedan od glavnih fokusa novih razvojnih politika.

1. Problemi

Pokušaji drugačijeg razvoja u socijalističkim i post-kolonijalnim zemljama širom sveta, od Evrope, Azije, Afrike, Centralne i Latinske Amerike, nisu se uspeli dugoročno održati. Slomili su ih neki od problema i strukturalnih zadatosti o kojima je ovde reč, slični onima koji su lomili skorije pokušaje kada bi socijalistički nastrojene vlade dobijale izbore, poput Grčke 2015. godine.⁴ Kao ključan problem se pokazalo i nepostojanje alternativnog razvojnog modela koji bi se mogao suprotstaviti logici kapitala, i biti novi dominantni političko-ekonomski sistem. Socijalističke su države bile najsnažniji pokušaj alternative. Mada su koncipirane na proklamovanim i u mnogim aspektima praktikovanim principima jednakosti, solidarnosti i ravnopravnosti, socijalističke alternativne razvojne prakse nisu uspevale oblikovati karakter njihovih društvenih formacija. U slučaju socijalističke Jugoslavije, inicijalno uspešno planiranje ekonomskog razvoja je postalo limitirajući faktor rastu bogatstva. Neuspeh se reflektovao u internom

3 Dok je po mejnstrim ekonomskoj literaturi deindustrijalizacija „Pojasa rđe“ (*Rust Belt*) u SAD-u rezultat nedovoljnog uticaja tržišta, novija literatura kritičke geografije pokazuje da se radilo o planskim i rasističkim politikama. Vidi: Alder, Lagakos i Ohanian, 2014; Hackworth, 2019.

4 Neki od primjera su Čile 1971, Francuska 1981. i Venecuela 1998. godine. O intervencijama Svjetske banke, vidi: Toussaint, 2008. Kuba je redak izuzetak vredan pomena. Za njihovu sudbinu vidi: Bolender, 2019; Lamrani, 2013; Oxfam, 2021.

širenju robne, profitne proizvodnje. U kombinaciji sa spoljnim strukturalnim pritiscima, došlo je do restauracije kapitalističkih društvenih formacija. Pokušaji da se alternative promisle i praktikuju su, za sada, ostali bez šireg uspeha.⁵

Najbogatije su države raznim metodama blokirale pokušaje drugačijeg razvoja i gurale socijalističke države prema restauraciji razvoja vođenog logikom kapitala i interesima zemalja centra. Nedostatak uverljivog razvojnog modela je dodatno gurao socijalističke ekonomije prema preuzimanju elemenata kapitalističke proizvodnje i rezultirajućih klasnih odnosa.

Od napuštanja drugačijeg društveno-ekonomskog poretka u socijalističkim zemalja Evrope činilo se da je liberalno-parlamentarni model privatizacije i otvorenih tržišta koji su propagirale najbogatije zemlje centra, jedina razvojna opcija svim zemljama sveta. Poslednjih tridesetak godina događaji i stručna literatura pokazali su da je, uprkos neospornom proizvedenom bogatstvu, samo mali broj država uhvatio korak s najbogatijima. Sa izuzetkom Kine i nekoliko azijskih zemalja, nejednakosti između zemalja se povećavaju, a decenijama projektovano izjednačavanje nivoa bogatstva se ne dešava.⁶

Nejednakosti su eksplodirale unutar i između država, preko milijardu ljudi živi u sirotinjskim naseljima,⁷ ratovi su konstanta u mnogim regijama, dok galopirajuće klimatske i hemijsko-biološke promene prete uništavanjem planete i uslova za život. Svi ti problemi podstiču velike prinudne migracije. Bogate se zemlje od dolaska ljudi brane zidovima, ogradama, žicama i policijskim terorom.⁸ Istovremeno, bogate države zbog prednosti jakih valuta i najprofitabilnijih investicijskih firmi usisavaju globalne finansijske viškove, smanjuju poreske osnovice manje bogatih zemalja, i omogućavaju izvlačenje novca bez pravne i političke kontrole.⁹ Države koje sve više zaostaju ekonomski, najčešće zaostaju i u razvoju socijalne države i civilnog sektora, sistema važnih za internu korekciju problema kapitalističkog razvoja. Dodatna nepravda koja pogađa manje razvijene zemlje jeste da, uprkos tome što se nalaze na delovima planete najviše pogođenim klimatskim promenama, doprinose samo vrlo malim delom zagađenju koje uzrokuje klimatske krize.¹⁰

5 Za SFRJ, vidi: Antić, 2023; Knežević i Miletić, 2018; Suvin, 2016; Zovak, 2017; Žitko, 2020.

6 Za svet, vidi: Hickel, 2017; Popov i Jomo, 2017. Za EU, vidi: Borsi i Metiu, 2015.

7 Davis, 2006; UN-habitat, 2022.

8 Bakotin, 2023.

9 Global Financial Integrity, Norwegian School of Economics, Jawaharlal Nehru University, i dr, 2015; Varoufakis, 2011. Skorosu inicijalni dogovor oko problema digitalne ekonomije porezne osnovice postigle 139 zemalja, vidi: OECD, 2023a.

10 Dorninger, Hornborg, Abson, i dr., 2021; Hickel, 2020.

Za većinu stanovnika postsocijalističkih zemalja Evrope razvojna obećanja nisu ispunjena.¹¹ Delimični su izuzeci države Višegradske skupine i Slovenija, u kojima je došlo do značajnijeg rasta bogatstva i realnih plata, zbog veličine tržišta (Poljska) i blizine bogatih Evropskih zemalja, koje su te najbliže susede direktnije ugradile u svoje proizvodne lance.¹² U Aziji su zemlje poput Južne Koreje, Singapura, te pogotovo Kine, najveći napredak ostvarile suprotno propagiranom modelu, bez liberalno-parlamentarne politike, planirajući razvoj industrije i otvarajući se tržištima strateški kada bi procenili da im odgovara. Uprkos tome što su to po pravilu uradile dosta drugačije od propagiranog modela, te što su uvele elemente netipične za bogate zemlje centra, poput javnog stanovanja u Singapuru i državnog vlasništva zemlje u Kini, domaći su razvoj i globalne integracije bazirali na društvenim formacijama u kojima dominira kapitalistički način proizvodnje.¹³

Najbogatije zemlje nisu pošteđene internih problema kapitalističkog razvoja, velikih i rastućih razlika u bogatstvu i nesigurnosti prehrane za veliki deo zaposlene populacije.¹⁴ Ekstremno bogate elite se reprodukuju i podređuju političke procese svojim interesima, dok je demokratizacija na radnom mestu, zbog potreba privatne akumulacije bogatstva i privatnog odlučivanja o viškovima, efektivno blokirana striktnom podelom političke i ekonomske sfere. Ekonomija najbogatije i najuticajnije kapitalističke zemlje sveta, SAD-a, u važnim aspektima zavisi od vojske i privilegirane pozicije njihove valute u svetskoj ekonomiji.¹⁵

2. Strukturalne zadatosti kapitalističkih društvenih formacija

Društvene se formacije sastoje od više različitih oblika proizvodnje u kojima vladaju specifični društveni odnosi i načini ekstrakcije viškova. Dok je kapitalistički oblik u literaturi detaljno teorijski obrazložen kao način proizvodnje, drugačiji se društveni

11 Kostanić, 2014; Kržan, 2019; Kržan i Birać, 2022; Vukša i Simović, 2015.

12 Za uporedbu integracije Višegradskih grupa s Portugalom i Španijom, vidi: Vukov, 2021. Za razloge zbog kojih su ekonomski problemi novijih članica EU zamaskirani, što uključuje neadekvatnost mejnstrim teorija i nedostatak stručnog kadra u novim članicama, vidi: Bibow, 2020; Flassbeck, 2021; Scharpf, 2020.

13 Ho, 2001. Za mejnstrim analizu Kine vidi: Garnaut, Fang i Song, 2018; Holz, 2020, a za raspravu o političko-ekonomskom karakteru Kine, Friedman, 2020; Minqi Li, 2009; Smith, 2020. Za kritički pregled razvoja Kine, vidi: Li, 2009; Weber, 2021.

14 FAO, The State of Food Security and Nutrition in the World (SOFI), 2021; Sosenko, Littlewood, Bramley, i dr, 2019; ibid. U SAD-u je prema poslednjim podacima novčanu pomoć za hranu primio 41 milion ljudi u 21,6 miliona domaćinstava, sveukupno 12,5% celokupne populacije, vidi: Desilver, 2023.

15 Za važnost vojske za razvoj ekonomije SAD-a, vidi: Ruttan, 2006.

oblici proizvodnje, poput feudalnog, robovlasničkog ili čak zanatskog (danas bi to bili obrtnici), retko tretiraju kao načini proizvodnje. Taj je termin po pravilu rezervisan za najviši nivo apstrakcije na kojem se prepoznaje isključivo dominantni, kapitalistički način proizvodnje. Bez obzira da li javnu proizvodnju koja u svim državama stvara značajan udeo bogatstva (21.6% BDP-a u OECD zemljama)¹⁶ kategorizujemo kao oblik ili način proizvodnje, ukupni je karakter savremenih društava označen dominantnom proizvodnom logikom, logikom kapitala. Stoga uprkos velikim razlikama u konfiguracijama i kombinacijama različitih društvenih oblika proizvodnje, za gotovo sve savremene države možemo tvrditi da predstavljaju kapitalističke društvene formacije, uređenja u kojima dominira kapitalistički način proizvodnje.¹⁷

Kapitalističke društvene formacije označavaju snažne strukturalne zadatosti. Stanovništvo mora prodavati svoju sposobnost za rad kao robu da bi preživelo, preduzeća moraju proizvoditi i prodavati robu te poslovati profitno, država i preduzeća moraju uvoziti jer teritorije nisu samodovoljne, a svim je akterima nivo cena (država utiče fiskalnim i monetarnim politikama) u velikoj meri zadan.

Uprkos ovim univerzalnim zadatostima koje važe za sve aktere, logika se kapitala u stvarno postojećim društvenim formacijama ne širi sama od sebe. Elemente nužne za funkcionisanje današnjeg globalnog kapitalizma – valute, tržišta, pravne odnose, uslove kreditiranja, transnacionalne proizvodne lance, tehnološke i radne standarde – u znatnoj meri oblikuju politike najsnažnijih aktera, među kojima zadnjih stotina godina dominiraju Sjedinjene Američke Države, te skorije Evropska unija i Kina.¹⁸ Liberalizacijom kapitala nacionalne su se ekonomije zadnjih decenija dodatno povezale modifikujući postojeće i stvarajući dodatne strukturalne zadatosti. Tekst je, stoga, baziran na ideji da su strukturalne zadatosti i tendencije analitički okvir koji nam omogućava da promislimo šta i na koji način određuje političko-ekonomske promene, te koje su dugoročne tendencije u kojima se promene promišljaju. Odeljci se uglavnom drže glavnih zadatosti i tendencija.

16 21,6% je prosek javne proizvodnje (uprava, zdravstvo, školstvo, nega, itd), dok je sveukupan udeo države u BDP-u u 2021. godini 38,8%, vidi: OECD, 2023b, str. 154, 146. Za kategorizaciju, vidi sekciju 11 i COFOG.

17 Marks nije do kraja konzistentno razradio koncept načina proizvodnje, pogotovo ne odnosa kapitalističkog načina sa drugim društvenim oblicima proizvodnje. Vidi: Handon, SAGE handbook 1, 2022; Himmelweit, 1998; Jessop, 1990. Za Marksova života javna bogatstva poput zdravstva, školstva i nege nisu postojala niti u tragovima, stoga je u okviru marksističke literature moguće o njima teoretisati isključivo metodološki. Vidi: Murray, 2020; SAGE handbook 1, 2022.

18 Cohen, 2019; Harrison, Barbu, Campling, i dr., 2019; Liu i Dixon, 2021; Rühlig, 2023; Rühlig i Ten Brink, 2021; Timmers, 2022; Varoufakis, Halevi i Theocarakis, 2011.

2.1. Društvene teorije: borbe za percepciju postojećeg i mogućeg

Ako imamo empirijski neutemeljene teorije i ideje, te ne znamo njihov koren i političku i ideološku namenu, teško možemo predlagati poželjne ekonomske i razvojne politike. Stoga su ekonomske ideje i teorije početna strukturalna zadatost. Njihovu važnost dodatno diktira ekstremna kompleksnost mnogih političko-ekonomskih fenomena. Zbog kompleksnosti je tendencija da grešimo u radu na teorijama snažna čak i kada imamo kvalitetnu i konceptualno smislenu empiriju, i kada nismo žrtve vrednosnih sudova u ruhu ekonomske nauke.

Uprkos dugotrajnim pokušajima da se po uzoru na fiziku prikaže kao naučna disciplina, čiji predmet istraživanja poseduje zakone slične prirodnim,¹⁹ zadnjih se tridesetak godina razvila obimna literatura iz koje znamo puno o ulozi vrednosnih sudova u konstrukciji ekonomskih teorija i povezanosti njenog razvoja sa interesima političkih aktera.²⁰ Dok su od najranijih dana ciljevi vladara i bogatih država bili ključni za razvoj ekonomskih teorija i ideja,²¹ iz levih egalitarnih perspektiva alternative su se najviše tražile u radovima poput Marksovog. Njegovi glavni radovi, međutim, nisu bili napisani kao vizija postkapitalističkih društava, već kao kritika kapitalističkog načina proizvodnje i društava u kojima on dominira.²² Mada je razumljivo da su radnički pokreti i njihove političke organizacije zadovoljavali potrebu za vlastitom teorijom, razvijajući politički instrumentalizovane verzije marksizma, zadnjih se decenija situacija menja novim interpretacijama i čitanjima Marksovog rada i obimne marksističke literature.²³

Istovremeno, mnoge teorije koje danas čine kanon ekonomske discipline imaju svoje korene u reakcijama na Marksovu kritiku, radničke pokrete i njihove organizacije, te na socijalističke ideje i prakse drugačijeg društveno-ekonomskog uređenja.²⁴ Za vreme hladnog rata najbogatije zemlje sveta su se uprezale pokazati da je njihov razvojni put najbolji recept za celi svet, te da su alternative nepotrebne i nepoželjne.²⁵ Tada nastaje koncept razvoja podređen interesima zemalja centra.²⁶ Glorifikuje se ekonomski rast, te se osniva niz internacionalnih institucija, poput OECD-a, preko

19 Mirowski, 1991.

20 Häring i Douglas, 2012. Za kritiku ideologije poslovne štampe iz perspektive juga, vidi: Obeng-Odoom, 2023.

21 Murphy, 2008.

22 Za čitanja Marksovih radova u kojima nalazimo fragmente alternativa, vidi: Hudis, 2013; 2019; Musto, 2020a.

23 Bellofiore i Fineschi, 2009; Bidet, Kouvelakis i Elliott, 2007; Ćurković, 2015; Elbe, 2014; Prug, 2022.

24 Pullen, 2009; Ross, 1992. Za ulogu W. Pareta, vidi: Landa, 2012.

25 Mirowski, 2009; 2012.

26 Jomo K. S i Reinert, 2005; Kothari, 2019.

kojih se uspostavljaju makroekonomski agregati, od kojih su neki imali dvostruku funkciju: međunarodna uporedivost i propaganda ekonomskog poretka kapitalističkih država centra.²⁷

Glavni objekat istraživanja, nacionalna ekonomija i njeni agregatni pokazatelji, tada se intenzivno teorijski konstruišu i nadgrađuju.²⁸ Mada su u drugoj polovini dvadesetog veka u udžbenicima i mejnstrim naučnim raspravama bile široko prisutne ideje o važnosti planiranja i mešanoj ekonomiji u kojoj država igra važnu ulogu, kolonijalizam i imperijalizam, ključni za razvoj najbogatijih država,²⁹ nikada nisu teoretisani kao deo ekonomije u mejnstrimu discipline.

Nakon pada Berlinskog zida proklamuje se "kraj istorije" i nezaustavljivo širenje parlamentarno-kapitalističke nirvane. Koncepti mešane ekonomije i teorije planiranja se izbacuju iz udžbenika i mejnstrim rasprava, dok se časopisi posvećeni ekonomskom planiranju gase ili menjaju fokus.³⁰ U novom narativu robna proizvodnja za tržišta – tj. kapitalistički način proizvodnje – najprirodniji je i najefikasniji, pa tako i jedini poželjan način proizvodnje bogatstva. Država se predstavlja kao snabdevač javnim dobrima, kao mehanizam koji postoji samo u slučaju „tržišnog neuspeha“. Kao manje efikasan i nepoželjan izuzetak, koji moramo tolerisati kod proizvoda koji se teško mogu individualno naplatiti i tržišno proizvoditi.³¹ Tom se teorijom, međutim, ne mogu objasniti proizvodi najvećih i najskupljih javnih sistema, zdravstva i školstva, jer se oni lako mogu naplatiti individualno. U mejnstrimu se, takođe, svim silama izbegava shvatanje države kao proizvođača jer bi se u ovom slučaju afirmisalo to da nije sva proizvodnja kapitalistička.³²

Uz nametanje ideje da ne postoje različiti društveni oblici bogatstva i proizvodnje, druga je idejna strukturalna zadatost današnjeg političko-ekonomskog poretka naknadno izbacivanje uloge države i planiranja iz teorija, uprkostome što je ona bila i ostala nezaobilazna za razvoj najbogatijih ekonomija. Treća je idejna strukturalna zadatost prećutkivanje kolonijalizma i imperijalizma u ekonomskim i razvojnim teorijama, uprkos ulozi koju su odigrali u razvoju najbogatijih i razvijanju podrazvijenosti drugih država.

27 Kapur, Lewis i Webb, 1997; Schmelzer, 2016, str. Uvod, 223.

28 Caldas i Neves, 2012; Mitchell, 2013; Mitra-Kahn, 2011.

29 Beckert, 2015; Pomeranz, 2001.

30 Jedan od izuzetakaje Stiglitz, 2000.

31 Kesner-Škreb, 1993; 1994. Najčešći primeri su vojska i svetionik. Glavni su argumenti da je javna dobra nemoguće individualno naplatiti jer se dodatnim korišćenjem proizvod ne iscrpljuje, a i ne limitira druge da ga koriste. Za posebno logički nasilno korišćenje tržišnog neuspeha, vidi: Samuelson i Nordhaus, 2009, str. 219–221.

32 Stiglitz, 2000, str. 427 priznaje da bi države trebalo da plaćaju, ali ne i da proizvode usluge obrazovanja.

Dodatni su problem savremeni, često domaće proizvedeni, autokolonijalni diskursi, u kojima se čitave populacije optužuju za nemogućnost hvatanja koraka sa bogatijim zemljama, i to zbog neke svoje kulturalne osobine i s njom povezane iskri-
vljene, devijantne verzije kapitalizma. Internacionalno rasprostranjena, takva teorija, koja se često pojavljuje i na prostoru bivše Jugoslavije, jeste ortački ili drugarski (kro-
ni) kapitalizam. Relativni neuspeh manje razvijenih zemalja se objašnjava domaćim devijantnim političko-ekonomskim poretkom, prevelikim uticajem države, te sklo-
nošću populacije i institucija korupciji.³³ Kapitalistički društveni poredak se oslobađa odgovornosti i nije predmet kritike. Slavi se idealizovana slika kapitalizma, koji lokalno stanovništvo, tvrdi se, nije sposobno uspostaviti, te se po pravilu izbegava detaljnije komparativno proučavanje problema. Kritičke studije koncepta iz perspektive Indije zaključuju da, mada koncept ortačkog kapitalizma obuhvata stvarne pojave, one nisu karakteristika manje razvijenih zemalja, već kapitalizma kao uređenja, što se u Indiji dodatno pokazalo kroz povećanje ortaštva u periodu liberalizacije.³⁴

U Hrvatskoj se, takođe, decenijama u sociologiji provlači i nadograđuje teza o sklonosti populacije egalitarnosti kao kočnici razvoja. Na sličan se način nedostatak domaćih investicija u Africi ponekad opravdava mentalitetom Afričkih bogataša i poli-
tičara koji, umesto da ulažu u Afriku, novac često prebacuju u bogate zemlje cen-
tra.³⁵ Dok teza o sklonosti egalitarnosti kao prepreci razvoja ne drži vodu ni konceptu-
alno ni teorijski ni empirijski,³⁶ delovanje Afričkih bogataša se lako objašnjava većim povratom na investiciju i skrivanjem traga novcu.

Ukratko, ekonomska znanja koja nam mejnstrim prenosi u ruhu nauke po pravilu nisu neutralna, objektivna i univerzalna, već znanja razvijena za potrebe naj-
bogatijih zemalja u kojima vekovima dominiraju klasne stratifikacije, kapitalističke društvene konfiguracije i duga istorija različitih oblika nasilja kao legitimnog načina ostvarivanja vlastitih ciljeva. Ekonomska je disciplina opasna mešavina onog što bi-
smo – pod uslovom da prihvatimo da je subjektivnost naučnika nužan deo procesa – mogli nazvati objektivnom naukom, i propagande kapitalističkog načina proizvodnje i najbogatijih država. U jednoj od najuverljivijih kritika, kombinaciji kritike mejnstrim konceptata, matematičkih modela i rezultirajućih političko-ekonomskih narativa, au-
tori su neoklasiku – školu ekonomske misli koja okupira mejnstrim discipline već pola

33 Za kritike, vidi: Dolenc, 2016; Stubbs i Žitko, 2023.

34 Mazumdar, 2008a; 2008b.

35 Vidi 2 min 50, Dowden, 2012.

36 Za kritiku teze vidi: Dolenc, 2015; Dolenc i Širinić, 2018. Ako bismo i uzeli kao smislenu tezu da su najbogatije zemlje sveta po pravilu i najpravnoopravnije, bio bi to dovoljno jak argument protiv toga da je sklonost egalitarnosti prepreka rastu bogatstva.

veka – nazvali „verovatno najvažnijom prevarom u intelektualnoj istoriji ljudske vrste ... [koja] označava kompletno odustajanje od naučne metode [te koja] više liči na evoluciju religiozne sekte u jednu svetsku religiju.“³⁷

2.1.1. Pozitivni pomaci u teorijskom radu

U dvadesetom se veku dešava najveća eksplozija različitih škola ekonomske misli. S obzirom na to da se njima često propituje dominacija logike kapitala i privatnog bogatstva, sistematski se potiskuju u akademiji i u glavnim medijima, te ostaju na marginama.³⁸ Zadnjih dvadesetak godina, posebno nakon velike krize 2007. i 2008. godine, pojavljuje se novi talas literature. Ukazuje se na nekoliko ključnih ideoloških postulata mejnstrim ekonomske teorije, te poruke snažnije prodiru u javnost i akademske kurikulume.³⁹ Model koji su zemlje sveta propagirale i nametale kao dobrobit za sve učesnike ipak proizvodi dobitnike i gubitnike.⁴⁰ Najbogatije zemlje sveta se nisu razvile bez uvoznih tarifa i kroz slobodna tržišta, kako nameću drugima, već su štatile, pa i dalje štite, svoje industrije, dok im je zaštita potrebna⁴¹ – često na štetu drugih zemalja.⁴² Istovremeno, intervencionistički su kreditirale manje razvijene zemlje⁴³, tražeći radikalna otvaranja njihovih tržišta, privatizaciju, i što manji uticaj države na ekonomiju. Neposlušnost su neretko rešavali pomaganjem i organizovanjem vojnih pučeva u zemljama dužnicima, ili snažnim podržavanjem poslušnijih političkih opcija, u čemu su prednjačili SAD i Svetska Banka.⁴⁴ U zemljama centra je, međutim, država istorijski odigrala ključnu razvojnu ulogu, koju i dalje praktikuje.⁴⁵ Standardnim je modelom načinjena šteta i mnogim bogatijim zemljama centra i polu-periferije. Čak i kad se procenjuje standardnim ekonomskim kriterijumima od strane stručnjaka

37 Varoufakis, Halevi i Theocarakis, 2011, str. 153–4. Dobro poznata prevara neoklasike, sa nesagledivim uticajem na politike i razvojne narative, svakako je „teorija“ rasta. Vidi: Cohen i Harcourt, 2003; Felipe i McCombie, 2013; Garegnani, 2000; Shaikh, 1974.

38 Za pregled raznovrsnih teorija, njihov razvoj i potiskivanje, vidi: Lee, 2011.

39 Literatura je često interdisciplinarna, kombinujući ekonomsku sociologiju, istoriju, pravo, etnografiju i politikologiju. Zastupljene su i različite ekonomske škole, institucionalna, post-kejnzijanska, marksistička, te čak i neki kritički neoklasični pristupi.

40 Rodrik, 1998; 2018; Shaikh, 2004.

41 Chang, 2008; Parthasarathi, 2011; Stiglitz, 2002.

42 FAO, UNDP i UN, 2021; Godfrey, 2002.

43 Kapur, Lewis i Webb, 1997, str. 87.

44 Toussaint, 2008; Wade, 2002.

45 Mazzucato, 2020. Vidi kritiku Mazzucato, Pradella, 2017.

zaduženih za službenu ekonomsku istoriju, u Velikoj Britaniji se pokazalo da je privatizacija donela neujednačene rezultate, koji su daleko od očekivanog. S njima su se nejednakosti povećale, obogaćujući finansijski sektor, investitore i menadžere, pogoršavajući položaj većine radnika.⁴⁶ Kontra savetima da bi ekonomije trebalo da se takmiče smanjivanjem nadnica, teorijsko-empirijske studije zemalja Evropske unije pokazuju da to vodi ka nazadovanju manje bogatih članica, te da bi ispravne politike trebalo da podstiču podizanja plata, u čemu značajnu ulogu mogu imati javne investicije.⁴⁷

Moglo bi se reći da su novim talasom radova indirektno potvrđene centralne tvrdnje istorijski najtrajnijeg kritičkog polja – marksističke i socijalističke literature, koja od 19. veka naglašava sistemski karakter nepravednosti kapitalističkog načina proizvodnje i društvenih formacija u kojima ona dominira. Uprkos dugim periodima institucionalnog potiskivanja, takva je literatura danas rasprostranjena u mnogim disciplinama. Uz kontinuirani rad manjih izdavača posvećenih društvenoj pravdi, marksistički su dosezi nedavno sistematizovani i kod glavnih akademskih izdavača.⁴⁸

U skorijim ekonomskim krizama je posebno do izražaja došla nesposobnost mejnstrim ekonomista da objasne fenomene kojima se bave. Na talasu novijih kritika, i zbog potiskivanja drugačijih ekonomskih teorija, u zemljama centra se desila pobuna dela studenata i profesora. Nastao je mali, ali glasni pokret za pluralistički ekonomski kurikulum.⁴⁹ Propituje se podređeni položaj znanja koja su proizvedena u zemljama juga i na polu-periferiji. Razvijaju se nova čitanja i nove empirijske potvrde teorija zavisnosti, podrazvijenosti, nejednake razmene, razvijanja nerazvijenosti i ekonomskog imperijalizma.⁵⁰ Radovi su sve češće interdisciplinarni, te smešteni u kontekst najskorijih istraživanja globalnog finansiranog kapitalističkog poretka.⁵¹

⁴⁶ David Parker, 2011; Parker, 2, 2012, str. 524–527.

⁴⁷ Disoska i Toshevska-Trpcevska, 2016; Onaran, Nikolaidi i Obst, 2017; Onaran i Obst, 2016; Stockhammer, *Advances in Labour Studies*, 2013.

⁴⁸ Best, Bonefeld i O’Kane, 1, 2018; Callinicos, Kouvelakis i Pradella, 2021; Diamanti, Pendakis i Szeman, *Bloomsbury companions*, 2021; Fine i Saad-Filho, 2012; Musto, 2020b; Skeggs, Farris, Toscano, i dr., *SAGE handbook*, 2022; Vidal, Smith, Rotta, i dr., 2018.

⁴⁹ Earle, Moran i Ward-Perkins, 2016; Fischer, Hasell, Proctor, i dr., 2018. Za dodatnu literaturu vidi: <https://www.rethink-economics.org/resources/>, za stručni časopis vidi: <http://www.paecon.net/>

⁵⁰ Za nejednaki i zavisni razvoj unutar i oko Evropske unije, vidi: Becker, 2014; 2017; Becker i Wiessenbacher, 2014; Jäger, Becker i Wiessenbacher, 2015; Jäger i Springler, 2015; Nölke, 2021; Podvršič i Schmidt, 2018.

⁵¹ Alami, Alves, Bonizzi, i dr., 2023; Gabor, 2012; Kvangraven i Kesar, 2022; Saad-Filho, 2021. Za klasifikovanu listu heterodoksnih ekonomskih časopisa, vidi: <http://heterodoxnews.com/hed/journals.html>

Kako bismo se suprostavili strukturalnim zadatostima i tendencijama naučnog polja, nužno je korišćenje alternativnih teorijskih pristupa proizvodnji, distribuciji i alokaciji bogatstva, te fokus na postizanje uslova za razvoj i blagostanje celog stanovništva u okvirima limitiranih prirodnih resursa.⁵² Međutim, važno je baviti se i razlučivanjem ideoloških komponenti mejnstrim ekonomske discipline, kako ne bismo odbacivali rezultate empirijski utemeljenih analiza, koji ne podrazumevaju nužnost kapitalističke proizvodnje i koji, stoga, mogu biti elementi naučnog rada na drugačijim ekonomskim politikama.⁵³ Dodatna je strukturalna zadatost naučnika kojima prvi jezik nije engleski to što se od njih traži drastično više revidiranja tekstova, i što su njihovi radovi ređe objavljivani.⁵⁴

Iz naše postsocijalističke perspektive, borbe za emancipacije dvadesetog veka su proizvele ogromne količine znanja koja su ideološki potisnuta i neretko ostavljena da propadnu ili su uništavana.⁵⁵ Stoga bi aspekt kontriranja strukturalnim zadatostima proizvodnje znanja trebalo da bude prikupljanje, digitalno arhiviranje⁵⁶ i reevaluacija domaćih naučnih rasprava iz prošlosti. Zatim, kritika mejnstrim društvenih disciplina u kojima se često umanjuju ili brišu doprinosi istorijskih borbi za jednakost u zemljama koje su pokušavale drugačiji, primarno socijalistički i antikolonijalni razvoj.⁵⁷

2.2. Dve proizvodne logike: kapital i egalitarnost

Centralne političko-ekonomske zadatosti sveta proizlaze iz kapitalističkih društvenih formacija u uslovima podele na državne i ekonomske organizacije (preduzeća, korporacije) kao glavne aktere koji se međusobno takmiče. Bogatstvo se dominantno proizvodi na kapitalistički način, u društvenom obliku robe, i za tržišta. Tokovi novca i bogatstva su, stoga, najviše oblikovani logikom kapitala, koja u društvu strukturalno proizvodi klasne podele i eksploataciju rada od strane kapitala. Radnici se, takođe, međusobno takmiče za limitirani broj radnih mesta. Taj osnovni strukturalni odnos je zadan za sve, radnike i vlasnike kapitala, ali s drugačijih pozicija moći. Država i njen pravni sistem osiguravaju uslove u kojima kapitalistima pripadaju viškovi, dok se radnici legalno prisiljavaju da se odreknu sudelovanja u viškovima i upravljanja radnim

52 Za promišljanje blagostanja svih, vidi: Lebowitz, 2010. Za propitivanje logike rasta inherentne kapitalističkoj proizvodnji, vidi: Chertkovskaya, Paulsson i Barca, 2019; Medak, Domazet i Rilović, 2020.

53 Za primer takvog udžbenika, vidi Bowles, Roosevelt, Edwards, i dr., 2017.

54 Amano, Ramírez-Castañeda, Berdejo-Espinola, i dr., 2023.

55 Lešaja, 2013; Mokrović, 2012.

56 Vidi: <https://kok.memoryoftheworld.org/>

57 Ghodsee, 2019; 2022; Rivero, 2010.

procesima.⁵⁸ Oko toga nema slobode izbora, niti pregovora. Neslobode su pravno propisane, te ideološki učinjene nevidljivim. U liberalno-demokratskim ekonomijama, demokratizacija eksplicitno staje na radnom mestu, tamo gde se provodi najveći deo života i gde se najviše doprinosi.

S obzirom da iz cirkulacije kapitala država najviše puni budžet, te da je kapital dominantni društveni oblik proizvodnje, u interesu joj je da stvara uslove u kojima kapitalistička proizvodnja raste. Logika kapitala akterima nalaže monetarno izražena agregatna merila kao jedine direktne ciljeve: za ekonomske organizacije profit, za države bruto domaći proizvod (BDP).⁵⁹ Konačnog i nemonetarnog cilja nema. Nalaže se beskonačni rast i agresivno takmičenje aktera, u kojem i države i ekonomske organizacije teže kontinuiranoj i samosvrshodnoj akumulaciji bogatstava. U takvim je zadatostima posebno teško adresirati verovatno najveću goruću krizu, klimatske promene. Mada je klimatska kriza direktni rezultat kapitalističkih društvenih formacija, te sporog i nedovoljnog preuzimanja odgovornosti najbogatijih zemalja (gde Hrvatska i Srbija, u manjoj meri nego zemlje centra, pripadaju), kriza najviše pogađa zemlje juga. Delom zbog geografskog položaja, a delom zbog nedostatka resursa i kapaciteta za prilagođavanje na promene.

Uz dominaciju robne proizvodnje za tržišta, civilizacije su se od najranijih dana razvijale drugačijom, javnom proizvodnjom bogatstva.⁶⁰ U savremenom se kontekstu proizvodnja javnih bogatstava proširuje, te joj se alokacijom po kriterijumima ugrađuje egalitarniji karakter. Promene su delom reakcija na radničke borbe za bolje životne uslove i na pojavljivanje alternativnih vizija razvoja kroz ideje socijalizma i komunizma, a delom direktni rezultat tih levih političkih borbi, pogotovo borbe za širenje logike solidarnosti i uzajamnu pomoć.⁶¹ Od kraja dvadesetog veka, pogotovo nakon drugog svetskog rata, najbogatije države kreću u izgradnje dodatnih velikih, javno finansiranih sistema za zadovoljavanje dela potreba, planski, bez prepuštanja logici kapitala.

58 Delimični izuzetak je Nemačka, u kojoj sistemom suodlučivanja radnici zakonski imaju predstavnike u upravnim odborima. Za pregled i istoriju, vidi Jackson, 2005; McGaughey, 2016; Page, 2018.

59 Za istoriju razvoja nacionalnih računa, vidi: Vanoli, 2005. Kritike BDP-a su raznolike i mnogobrojne. Za domaću liberalnu kritiku, vidi: Bičanić, 2019. Za feminističku kritiku, Folbre, 2014; Waring, 1999, za teorije smanjenog ekološkog otiska, Liegey i Nelson, 2020.

60 U drevnom Rimu je 20 posto prostora bilo zauzeto javnim zgradama, izgrađeno planski, bez poprimanja društvenog oblika robe, vidi: Marinović-Uzelac, 1986, str. 22–23. Vidi takođe: Prug, 2020b. Za javna bogatstva u sferi softvera, vidi: Bilić, Prug i Žitko, 2021, str. 47–57, 169–175, za inicijalni pregled različitih vrsta javnog bogatstva, Prug i Žitko, 2023.

61 Baldwin, 1992; Hart, 2010; Therborn, 1983; 1984. Za egalitarnost u drevnim gradovima, vidi: Graeber i Wengrow, 2018; 2022.

Grade se novi sistemi javnih bogatstava, poput zdravstva, školstva, sporta, kulture, energetike, transporta i infrastrukture.⁶²

Dok su kolektivno konzumirani i istorijski stariji javni sistemi, poput policije, vojske, vlade i pravnog sistema, primarno u funkciji konstrukcije i održavanja političko-ekonomskog poretka, nova se javna bogatstva uglavnom konzumiraju individualno, te se na taj način pridonosi ujednačenijem životnom standardu. Zdravstvo, školstvo, rekreacija, sport i kultura, nekad privilegija bogatih, postaju široko pristupačni zahvaljujući drugačijem, u znatnoj meri egalitarnom društvenom obliku proizvodnje, finansiranja i alokacije. Političkim se odlukama deo novca (putem poreza i doprinosa) izvlači iz tokova kapitala, te se preusmerava u planirano zadovoljenje potreba, prema kriterijumima određenim u političkim i stručnim raspravama. Društveni se i ekonomski oblik novca menja. Veliki deo poreza i doprinosa na plate, kao i javnih finansija, generalno dobija drugačiju funkciju. S njima se u mnogim državama finansira proizvodnja jednakosti unutar nacionalnih država, pa se progresivnim oporezivanjem prihoda omogućava porast standarda onima sa najmanjim prihodima.

„Državu blagostanja“, kako se ta vrsta proizvodnje često naziva u paketu sa transferima (mirovine, dodaci, olakšice), neretko su uvodile konzervativne političke snage kao kompromis sa radnicima, te da se smanji privlačnost levih ideja i organizacija. Egalitarna bogatstva i transferi su rezultat dugotrajnih i raznovrsnih političkih borbi – na ulicama, u sindikatima, političkim partijama i u civilnom sektoru. Zajedno sa progresivnim poreznim politikama, poboljšanim uslovima za rad, osmosatnim radnim vremenom i slobodnim vikendom, ona predstavljaju kompromis između nacionalnog kapitala i rada, te ulog za socijalni mir.⁶³ Na taj su način u kapitalističke društvene formacije, za zadovoljenje nekih aspekta života na osnovama solidarnosti, uvedeni sistemi proizvodnje bogatstva koji povećavaju materijalnu jednakost. Oni predstavljaju vrstu nadgradnje duge istorije radničke uzajamne pomoći i bratovština.⁶⁴

Egalitarna javna bogatstva smanjuju nejednakosti na nekoliko načina: deo potreba se zadovoljava bez obzira na bogatstvo domaćinstva, ujednačenije nadnice se određuju koeficijentima, nova se javna postrojenja često grade u manje bogatim regijama, gde su neretko najveći poslodavac. Stvaranje fizičke infrastrukture se takođe planira, omogućavajući implementiranje ideja ravnopravnosti i jednakosti u procesu promišljanja i konstrukcije gradova.⁶⁵ Zavisnost radnika od nadnice, strukturalna zadržatost prodaje vlastite sposobnosti za rad kao robe ne nestaje. Ona se ublažuje u onoj

62 Za drugačija promišljanja proizvodnog karaktera državnih aktivnosti, vidi: Sekera, 2018; Studenski, 1939.

63 Esping-Andersen i Korpi, 1985; Therborn, 1984.

64 Cordery, 2003; Puljiz, 1995; Thompson, 1963.

65 Antolić, 1997; Bjažić Klarin, 2005; 2022; Conrads, 1997; Ivanković, 2009; Žmegač i Bjažić Klarin, 2013.

meri u kojoj su radnicima dostupna javna bogatstva kada su im potrebna. S obzirom na to da se glavne odluke o javnoj proizvodnji donose politički, i da se dugoročnije planiraju, predanost smanjivanju ekološkog otiska bi trebalo da bude izvedivija nego kod privatnih i robnih proizvođača koji su direktnije podložni tržišnim promenama i pritiscima.⁶⁶ Proizvodnja je jednakosti takođe bitan element stvaranja poverenja u nove politike potrebne za adresiranje klimatske krize.⁶⁷

Mada su u mnogim državama egalitarna javna bogatstva poprimila karakter koji u nekoj meri možemo zvati socijalističkim, javni su sistemi veliki i kompleksni, te njihova uspešnost uvođenja jednakosti zavisi od implementacije načina finansiranja, kriterijuma alokacije, i geografske dostupnosti. Pokazalo se da nije dovoljno samo promatrati koliko se sredstava ulaže u proizvodnju javnih bogatstva koja se alociraju po kriterijumima, već ih je potrebno detaljnije analizirati kako bi se procenio njihov društveni karakter.⁶⁸ Neke su države, poput SAD-a i Francuske, u politici stanovanja nominalno egalitarna javna bogatstva koristile za kontrolu i odvajanje delova populacije.⁶⁹ Decenijama su izvor sporova i rasprava problemi poput organizacije sistema javnih bogatstava kao velikih korporacija i njihova indirektna podređenost logici kapitala, iz čije se cirkulacije javna proizvodnja finansira, i od čije uspešnosti zavisi.⁷⁰ U socijalističkim je državama, međutim, razvoj takvih bogatstava imao drugačije korene i opravdanje. Jednakost i solidarnost su bili eksplicitno izrečeni i dobrodošli, dok su implementacije, takođe, varirale uz mnogo problema koji su postojali i u kapitalističkim zemljama.⁷¹

66 Galgóczi i Pochet, 2023

67 Dolenec, Domazet i Ančić, 2014.

68 Esping-Andersen, 1990, str. 17–33; Korpi i Palme, 1998.

69 Piven, 2011; Piven i Cloward, 1972. Primeri opsežnih programa javnog stanovanja u SAD-u, Francuskoj, Velikoj Britaniji, Austrijskom Beču i Socijalističkoj Jugoslaviji, ukazuju da proučavanje samo makro nivoa, finansija ili broja jedinica, nije dovoljno. Egalitarnost javnih bogatstava zahteva i analizu srednjeg i mikro nivoa, uključujući etnografske studije. Vidi: Dikeč, 2007; Parolek, 2020; Taylor, 2021.

70 Britanska publikacija „U i izvan države“, koja je nakon 40 godina doživela reizdanje sa novim predgovorom, dobar je pokazatelj promišljanja kontradikcija države kao sistema proizvodnje jednakosti i sistema podređenog logici kapitala – vidi: London Edinburgh Weekend Return Group i Holloway, 2021. Za pregled marksističkih rasprava i kritika socijalne države, vidi: Clarke, 1991.

71 Vidi primer jednakost žena, Pejanović, 1984; Tomšič, 1981. Za sažeti uvod u intelektualne korene koncepta jednakosti u levoj literaturi koja je inspirirala socijalističke države, vidi: Knežević, 1975; 1977. Za poređenje javnog zdravstva socijalističke i kapitalističke Nemačke, vidi: Read, 2023; Vračar, 2023.

Dve logike proizvodnje bogatstva, egalitarna i kapitalistička, istovremeno su u funkcionalnom suživotu i konstantnoj opreci i trenju.⁷² Logika kapitala iziskuje konstantnu ekspanziju i osvajanje novih područja u kojima se kapital može uvećavati. Liberalne i desne političke snage, stoga, često zapuštaju javna bogatstva kako bi stvorile argumente za privatizaciju, tj. za preuzimanje proizvodnje od strane kapitala. Trend je naglašen zadnjih trideset godina, od kada se smanjila pretnja alternativnih uređenja transformisanjem socijalističkih država Evrope u kapitalističke društvene formacije.

Uprkos tome što studije pokazuju da su univerzalni sistemi zdravstva, školstva i nege ključni za napredovanje manje bogatih zemalja,⁷³ strukturalne zadatosti o kojima je ovde reč izuzetno otežavaju da se i u ostatku sveta razvije obim egalitarnih javnih sistema koji postoji u bogatijim zemljama.⁷⁴ U ostatku sveta, najkraće rečeno, postojeće strukturalne zadatosti opstruiraju razvoj sličan onome najbogatijih, te se razvija nerazvijenost.⁷⁵

2.3. Pravno kodiranje, globalni proizvodni lanci, nejednaka razmena i razvoj podrazvijenosti

Nakon propadanja imperija, dekolonijalizacije i eksplozije novih država, eksploatacija resursa i populacija drugih država od strane najbogatijih zemalja zadobija indirektni i više ekonomski karakter. Strukturalna logika kapitala koja nameće ekspanziju i rast reflektuje se u pravnim agresivnim politikama najbogatijih zemalja i predatorskom ekonomskom ponašanju njihovih korporacija. Sukobljeni interesi nacionalnih ekonomija kontinuirano vode do borbi oko trgovinskih sporazuma, a neretko i do trgovinskih i vojnih ratova. U tim procesima pravo i pravni sistemi igraju posebno važnu ulogu. Najmoćniji akteri, poput SAD-a i Evropske unije, pravnim se sredstvima kontinuirano bore za društveno formiranje bogatstva i drugih elemenata političko-ekonomskog sistema, na način koji odgovara maksimizaciji njihovih BDP-a i profita njihovih domicilnih korporacija.

Rezultirajući društveni oblici i odnosi ekonomskog poretka proizvode zavisnost i relativnu zaostalost manje razvijenih država. Bez pravnog sistema i pravnih instrumenata nema kodiranja objekata kao imovine. Kodiranje je nužno da bi objekti,

⁷² Za konceptualizovanje dve logike koristan je termin protivrečne reprodukcije (contested reproduction) Michaela Lebowitza. Vidi: Lebowitz, 2013; Vukša i Simović, 2015.

⁷³ Lawson, Chan, Rhodes, i dr., 2019; Walker, Pearce, Boe, i dr., 2019.

⁷⁴ Gough i Therborn, 2010.

⁷⁵ Andre Gunder Frank, 1978; Chew i Denmark, 1999; Frank, 1966.

pogotovo oni u digitalnom obliku, kojima je potrebna precizna i jaka definicija i zaštita, imali status nečije imovine, te status kapitala kao imovine u profitnoj kapitalističkoj proizvodnji. Zbog dominacije Londona i Njujorka na finansijskim tržištima, njihovi pravni sistemi, Englesko običajno pravo i zakoni države Njujork, dominiraju svetom kapitala,⁷⁶ uživajući ono što bismo mogli nazvati pravnim imperijalizmom.

Najekstremniji primer društvenog oblikovanja bogatstva kroz pravnu formu jeste takozvano „intelektualno vlasništvo“. Rezultati svetskih naučnih zajednica su, zbog načina rada, uvek internacionalni i kumulativni, tj. nadgradnja istorijskog kolektivnog rada koji je u najvećoj meri finansiran javno. Stoga bi se mogli zakonski definisati kao vrsta globalnog bogatstva, dostupna svima po potrebi, ili po nekim globalno dogovorenim kriterijumima.⁷⁷ S obzirom da je takvo društveno oblikovanje bogatstva suprotno logici kapitala, najbogatije države ga ne podržavaju, već stvaraju pravne i ekonomske uslove u kojima njihove korporacije mogu prisvajati rezultate naučnog rada.⁷⁸ U zdravstvu patentima i visokim cenama blokiraju deljenje recepata za lekove, što posebno pogađa manje bogate zemlje. Profiti koje njihove farmaceutske korporacije ubiru podržani su velikim javnim finansiranjem, pogotovo kod najriscantnijih istraživanja.⁷⁹ Rezultati farmaceutskih oligopola i trgovinskih sporazuma o pravima na intelektualno vlasništvo jesu povećane cene lekova, smanjena dostupnost i povećani troškovi za države.⁸⁰ U proizvodnji hrane nameću ekonomiju poljoprivrede u kojoj njihove korporacije novim bio-tehnologijama, poput kombinacije genetskih modifikacija i veštačkih gnojiva osiguravaju kontrolu viškova iz proizvodnih procesa širom sveta.⁸¹ Sve se to dešava uz enormne poljoprivredne i naučne subvencije, koje onemogućavaju takmičenje proizvođača hrane manje bogatih zemalja.⁸²

Pravno kodiranje i kapitalistički globalni proizvodni lanci su zamenili kolonijalizaciju. Sloboda izbora pravnog sistema za vlasnike kapitala, drastično otvorenije takmičenje, koje posebno pogađa manje razvijene zemlje, te širenje sistema i primene

⁷⁶ Pistor, 2019.

⁷⁷ Za koncept globalnog zajedničkog bogatstva (global commons) i njegove kritike, vidi Bollier i Helfrich, 2012. Teorije zajedničkog, uprkos mnogim pozitivnim iskoracima, još uvek nisu uspele nadići inicijalnu podelu posla sa neoklasikom koju je Elinor Ostrom prihvatila: neoklasika se bavi proizvodnim sektorima, a teorije zajedničkog upravljanjem i očuvanjem prirodnih resursa, te alternativnim načinima saradnje (peer production). Za nijansiranu diskusiju u okvirima literature o zajedničkim dobrima (commons), vidi: Benkler, 2006.

⁷⁸ Za pregled borbi protiv zatvaranja znanja unutar cirkulacije kapitala, vidi: Medak i Mars, 2019.

⁷⁹ Vidi posebno poglavlja 3 i 8 u Block i Keller, 2011; te Lazonick i Mazzucato, 2013.

⁸⁰ Tenni, Moir, Townsend, i dr., 2022.

⁸¹ Robin, 2012; Seralini, Douzelet i Shiva, 2021.

⁸² FAO, UNDP i UN, 2021; Graddy-Lovelace, 2017

patentiranja, rezultirali su enormnim transferima bogatstva od manje razvijenih ka bogatijim zemljama.⁸³ Manje razvijene zemlje su uvučene u odnose koji su na različite načine promišljeni kao odnosi zavisnosti⁸⁴, ekonomskog imperijalizma⁸⁵, ekološki nejednake razmene, super eksploatacije⁸⁶ i podrazvijenosti.⁸⁷ Zadnjih se godina pojavio niz istraživanja koja opširnije empirijski pokazuju karakter nejednake razmene.⁸⁸ Ekonomski liberalni pogledi na svet, koji dominiraju javnom sferom i akademijom, i dalje očekuju da se sve zemlje sveta ravnopravno uključe u borbu, ne sagledavajući strukturalne zadatosti i logiku kapitalističke proizvodnje koje takvo izjednačavanje ne čine izglednim.

2.4. Međunarodni institucionalni okvir i strane investicije

Neravnopravno takmičenje nije ostalo samo na navedenim nejednakim uslovima ekonomskog imperijalizma. Najbogatije zemlje su nakon drugog svetskog rata stvorile niz formalnih (MMF, OECD, UN, Svetska banka, Međunarodna banka za obnovu i razvoj) i neformalnih institucija (Pariški i Londonski klub, Društvo Mont Pelerin), kroz koje su na različite načine, često predvođene SAD-om, indirektno i direktno, onemogućavale pokušaje drugačijih društveno-ekonomskih razvoja, bez obzira da li su ti pokušaji bili rezultat demokratskih parlamentarnih izbora ili ne. Kao što demokratska volja u drugim zemljama ne zanima SAD, EU i ostale najbogatije zemlje, ako im najavljene ekonomske politike tih drugih zemalja ne odgovaraju (Čile je možda najbolji primjer), tako i nedostatak parlamentarne demokratije, radničkih i ženskih prava u bogatim naftnim zemljama, ne predstavlja problem jer su ekonomske veze sa najbogatijima čvrste.⁸⁹ Da dodatno institucionalno onemogućavanje ravnopravnog sudelovanja nije rezervisano samo za manje bogate države globalnog juga, pokazao je primjer Grčke zadnjih petnaestak godina.⁹⁰ Manje i srednje razvijene zemlje su pokušavale, te i dalje pokušavaju, razviti institucije koje bi im omogućile nadilaženje strukturalnih zadatosti. Neki primeri takvih institucija su: istočni blok socijalističkih zemalja, Pokret nesvrstanih, Ekonomska komisija za Latinsku Ameriku i Karibe (ECLAC),

83 Wade, 2020.

84 Palestini i Madariaga, 2021. Za kritiku teorija zavisnosti, vidi: Filho, 2005.

85 Bose, 2007; Milios i Sotiropoulos, 2009; Ness i Cope, 2016.

86 Austin, 2017; Filho, 2013; Frey, Gellert i Dahms, 2019; Kingdom, 2023; Roberts, 2016.

87 Za koncept podrazvijenosti, vidi: Berger i Mohr, 2010; Frank, 1966; Manning i Gills, 2013.

88 Austin, 2017; Bieler i Morton, 2014; Hickel, Sullivan i Zoomkawala, 2021; Ricci, 2022.

89 Davis i Monk, 2008.

90 Kouvelakis, 2016; Varoufakis, 2016.

kao i Konferencija Ujedinjenih naroda o trgovini i razvoju (UNCTAD). Zasad su postignuti rezultati istorijske faze i epizode, no bez postojane promene odnosa najbogatijih država i ostatka sveta.

Kada bi međunarodne institucije i zemlje centra zahtevale od manje razvijenih zemalja da otvore svoja tržišta, jedna od projektovanih dobiti za manje razvijene, pokrivena naravno mejnstrim ekonomskom teorijom, trebalo bi da budu strane investicije i otvaranje novih radnih mesta. Uz retke izuzetke, predviđanja su se pokazala pogrešnim. Strane investicije najviše idu u najrazvijenije države, jer tamo dolaze u okruženje drugih uspešnih i tehnološki visoko razvijenih organizacija, gde se znanja i iskustva prelivaju prelaskom kadrova, gde su neophodni istraživački centri, fakulteti i iskusni kadrovi dostupni, i gde i država ima programe potpore za nove tehnologije. Strane investicije mogu imati pozitivni učinak na manje razvijene zemlje, ali gotovo isključivo kada se odigravaju u uslovima strateških bilateralnih ugovora, kada se obostrano dogovori saradnja.⁹¹ Za mnoge manje bogate zemlje, nakon politike ekonomske liberalizacije, najveći broj novih radnih mesta su neformalni, slabo plaćeni i nesigurni poslovi.⁹²

2.5. Povezanost sveta, tehnološki i valutni problemi

Da bi se hvatao korak sa bogatijima, ostalim su zemljama potrebne nove tehnologije i energenti. Geografska rasprostranjenost ruda i energenata, te koncentracija novih tehnologija i naprednih znanja u najbogatijim zemljama, nameću ostalim zemljama uvoz robe koja se po pravilu prodaje isključivo u najjačim valutama. Valute manje bogatih zemalja mogu biti prihvaćene u malim količinama, za svrhe turizma, no retko koja mala zemlja može zameniti velike količine svoje valute direktno za jake valute. Neophodan je posrednik – neki oblik bogatstva potreban zemljama koje poseduju jake valute. Takva situacija prisiljava manje bogate zemlje da izvoze što god im može doneti jake valute, po pravilu sirovine i rude, neprerađene ili nisko prerađene. S tako dobavljenim jakim valutama konačno kupuju nove tehnologije, sirovine i energente. Ako uspeju školovati dovoljno kadrova koji će im se nakon stipendija vratiti, ili uspostaviti vlastite tehnološke napredne fakultete, tada, uz potrebne investicijske politike, podižu i unapređuju svoje proizvodne kapacitete. No takav se razvoj dešava iznimno. Periferija po pravilu ostaje na sirovinama i nisko-tehnološkoj obradi. Tehnološki napreduje samo u džepovima nekih sektora (koji se najčešće integiraju u globalne proizvodne lance, viškovi opet idu u centar), te se u novijem vremenu okreće uslužnim

⁹¹ Estrin i Uvalić, 2016; Mencinger, 2003; 2008; Radenković, 2016; Singh, 2005.

⁹² Basole, Shrivastava, Jayadev, i dr., 2018; Salve, 2019.

sektorima niske dodane vrednosti, poput turizma. Proizvođači sirovina se međusobno takmiče, snižavaju međusobno cene, te su podložni centralizovanim tržištima. Ta tržišta dodatno utiču na cene u interesu kupaca, koji u slučaju sirovina dolaze najviše iz najbogatijih zemalja.⁹³ Proizvođači naprednih tehnologija iz bogatih zemalja se, takođe, međusobno takmiče i snižavaju jedni drugima cene. Međutim, s obzirom da su nove tehnologije pristupačnije i priuštivije akterima iz bogatijih nacionalnih ekonomija, oni ih primenjuju u svim sektorima, te uvlače radnu snagu i preduzeća manje bogatih zemalja u njihove tehnološki naprednije proizvodne lance, pod neravnopravnim uslovima.⁹⁴

2.6. Javni dug: uslovno zaduživanje i zamena poreza obveznicama

Potrebe za plaćanjem uvezene tehnologije i energenata, te potrebe za kreditiranjem razvoja, stvarale su kontinuirane uslove finansijske zavisnosti i ranjivosti u manje razvijenim zemljama. Nakon velikih promena u globalnoj ekonomiji 1970-ih – eksplozije likvidnosti preko petrodolara, raspada Breton Woods dogovora i naftnih šokova – najbogatije zemlje, posebno SAD, uspevaju 1980-ih nizom mera prebaciti teret promena i krize na manje bogate države. S obzirom da je američki dolar i tada bio de facto globalna valuta, u kojoj su sve manje bogate zemlje bile zadužene, SAD je uspevao pokrivati deo svojih deficita novcem manje bogatih država. To je činio merama koje su uključivale drastično menjanje kamatnih stopa na dolar (tzv. Volkerov šok), smanjivanjem likvidnosti u međunarodnim plaćanjima, te povećanom kontrolom nad međunarodnim finansijskim institucijama.⁹⁵ Mada se Hladni rat odavno završio, finansijske institucije, poput Međunarodnog monetarnog fonda, Svetske Banke, Pariskog i Londonskog kluba ili Evropske banke za obnovu i razvoj, još su agresivnije nastavile sa svojim agendama nametanja dužnicima privatizacije i otvaranja tržišta.⁹⁶ Zasnih dvadesetak godina se kao najveći kreditor pojavljuje Kina, čiji uslovi i načini kreditiranja još nisu dovoljno istraženi.⁹⁷

Smanjivanje poreza najbogatijima, koje se dešavalo decenijama, jedan je od najbitnijih faktora smanjivanja javnih budžeta i povećavanja javnih dugova. Kod

93 Prebisch-Singer teza da se izvoznici sirovina pogoršava ekonomska situacija pokazala se empirijski tačna. Vidi: Arzeki, Hadri, Loungani, i dr., 2013; Harvey, Kellard, Madsen, i dr., 2010; Toye i Toye, 2003.

94 Smith, 2015. Za diskusiju o razvoju tehnologije u kontekstu klimatske krize i periferije, vidi: Medak, 2018.

95 Cemović, 1985, str. 64–87. Vidi takođe: Bordo i McCauley, 2017; Ivanova, 2013; 2019.

96 Flassbeck, Lapavitsas, Lafontaine, i dr., 2015; Millet i Toussaint, 2004; Toussaint i Millet, 2010.

97 Horn, Reinhart i Trebesch, 2020; 2021. Za relativni pad uticaja dolara, vidi: Roberts, 2021, a za argument da je rast Kine integrisan u uspeh američke ekonomije, vidi: Starrs, 2014.

bogatih su se pojavile enormne količine štednje. Umesto da države bogate oporezuju, sve više od njih pozajmljuju novac, prodavajući im državne i gradske obveznice koje nose sigurne kamate. Ne samo da su bogati postali bogatiji smanjivanjem progresivnosti poreza, već im se i oblikom novog javnog duga povećava bogatstvo preko kamata. Bogati od javnog duga direktno profitiraju.⁹⁸

Društveni karakter novca se i dalje mistifikuje, te se novac predstavlja kao neutralno sredstvo razmene. No monetarne politike kvantitativnog otpuštanja američkog FED-a i Evropskog ECB-a su zadnjih petnaestak godina pokazale do koje je mere stvaranje i kontrola različitih oblika novca i novčanih tokova političko pitanje regulacije celokupnog ekonomskog sistema.⁹⁹ Komodifikacijom javnog duga kroz povećani volumen obveznica, manje razvijene zemlje su dodatno integrisane u kapitalistički poredak. U pitanju je proces koji možemo zvati podređenom finansijalizacijom.¹⁰⁰ S obzirom da su politike rezultat primene ideološki formiranih mejnstrim ekonomskih teorija i lobiranja najbogatijih, glavna prepreka da se one promene jeste politička snaga.

2.7. Pad populacija i odliv školovanog stanovništva

U globalnom kontekstu, država u kojoj radimo određuje 60 posto razlike u medijan prihodima između država, dok sociološka klasna pripadnost, tj. vrsta posla koji radimo, određuje dodatnih 20 posto razlika.¹⁰¹ Drugim rečima, sreća, talent i zalaganje određuju samo mali deo razlike u prihodima između zemalja. Stoga je razumljivo da se kod otvaranja granica bliskih država, kao što je slučaj kod širenja Evropske Unije, dešavaju velike migracije. Fajnenšal Tajms, koji redovni prati smanjivanje populacije u postsocijalističkim zemljama, ukazao je na to da je po UN statistikama (koje se prikupljaju od 1955. za ceo svet) u periodu od 1990–2016. u istočnoj Evropi zabeležen najveći pad populacije ikad: 292 miliona zabeleženih u regiji 2015. godine predstavlja gubitak od 18 miliona u odnosu na 1990. godinu. Uprkos delimično pozitivnim ekonomskim rezultatima država Višegradske skupine, Poljska i Mađarska su se, takođe, uklopile u sumornu sliku ostatka regije, gde je dugoročna i kontinuirana emigracija pravilo

98 Streeck, 2015.

99 Pettifor, 2018; Werner, 2014.

100 Bonizzi, Kaltenbrunner i Powell, 2020.

101 Milanović, 2018b.

i glavni razlog pada broja stanovnika.¹⁰² Uz izuzetak Češke, Slovačke i Slovenije, deo stanovništva je, kako bi se reklo, glasao nogama.

Dok smo decenijama slušali o tome kako će nas spasiti otvorena tržišta i globalno povezivanje ekonomija, danas je i u mejnstrim ekonomskoj literaturi prihvaćeno da u globalizaciji postoje dobitnici i gubitnici. Kako kod preduzeća, tako i među državama. Gubitnici takođe napreduju, ali sporije i lošije, podređujući svoje resurse i ljude potrebama razvoja najbogatijih zemalja. Školovani odlaze, pogotovo naučnici, lekari i tražene zanatlije, što manje razvijene zemlje puno košta, dok centar od toga profitira, dobijajući obrazovanu radnu snagu čije školovanje nije platio.¹⁰³

3. Razvojne perspektive: kapital ili jednakost

Iz perspektive nacionalne ekonomije, izvlačenje iz podređene situacije u trenutnim strukturalnim zadatostima mora uključivati penjanje po lestvama kapitalističkog razvoja. U praksi to znači profitnu robnu proizvodnju proizvoda što veće tehnološke kompleksnosti, te bolju povezanost domaćih i regionalnih proizvođača koji se nadopunjavaju.¹⁰⁴ Nužna je aktivna, intervencionistička uloga države, prilagođena regionalnom i nacionalnom kontekstu.¹⁰⁵ Za razliku od perioda pre dvadeset godina, kada je dominiralo opštije kritičko razumevanje uloge države, kroz koncepte poput razvojne države (developmental state), danas nam dostupna literatura omogućava preciznije, kontekstualizovane uvide. Specifične uloge koje je država igrala za razvoj zemalja – poput Indije, Keral, Južne Koreje, Irske, Brazila, Nigerije, ili poput neuspešnih intervencija u Tajvanu i Južnoj Africi, kao i kolonijalni uticaj na razvoj mnogih zemalja – pružaju regionalno i istorijski specifične razvojne lekcije.¹⁰⁶ Politički otpori u zemljama centra takođe su doprineli korisnim uvidima u moguće alternativne razvojne strategije.¹⁰⁷

Ukoliko bi se oponašale politike najrazvijenijih zemalja u konstrukciji društvene formacije, nastali bi i problemi zemalja centra koji se zadnjih decenija pogoršavaju: nejednakost, neravnopravnost, te materijalna, prehrambena i stambena nesigurnost. Takođe, nije se pokazalo da je takav razvojni put moguć bez postojanja zemalja

¹⁰² István, 2023; Romei, 2016 Hrvatska je nakon dugo godina imala rast populacije u 2022. godini zahvaljujući agresivnom uvozu radne snage, vidi: <https://podaci.dzs.hr/2023/en/58062>

¹⁰³ Armand, 2020; Fontanella-Khan, 2014; Reidpath i Allotey, 2019.

¹⁰⁴ Felipe, Kumar i Abdon, 2010; Felipe, Kumar, Abdon, i dr, 2012.

¹⁰⁵ Primjerice, za Afriku i Etiopiju, vidi: Cramer, Sender, Oqubay, i dr., 2020; Oqubay i Oqubay, 2015.

¹⁰⁶ Kohli, 2004; Saad-Filho, 2021; Williams, 2014.

¹⁰⁷ Labour Party, 2017; London Edinburgh Weekend Return Group i Holloway, 2021; McDonnell, 2020

periferije, koje su integrisane u podređenom položaju.¹⁰⁸ Individualne se države povremeno mogu izvući iz takve podređene pozicije, no nema indikacija da je izjednačavanje nivoa bogatstva i blagostanja populacija različitih država izgledno. Naši su se južnoslovenski narodi uspevali odupreti strukturalnim zadatostima i svetskim odnosima samo jednom, u okviru socijalističke Jugoslavije, i preko pokreta nesvrstanih.¹⁰⁹ U odvojenim državama smo danas predmet razvoja nerazvijenosti i gubitka populacija, koje nam nameću najbogatije zemlje i njihove potrebe – umotane, naravno, u narative, teorije i koncepte dobrobiti za sve.

3.1. Proizvodnja jednakosti i solidarnosti

Postoji i drugačiji način da se promišlja dugoročno drastično smanjivanje i trenutno ublažavanje navedenih strukturalnih zadatosti globalnog kapitalističkog uređenja. Proizvodnju javnih bogatstava, dostupnih besplatno u trenutku korišćenja uprkos njenim problemima, možemo smatrati u znatnoj meri egalitarnom (jer je dostupna po kriterijumima, a ne po individualnoj platežnoj sposobnosti) i solidarnom (jer se finansira porezima, pogotovo kada su izrazito progresivni). Zbog toga takve proizvode i sisteme možemo smatrati elementima koji produkuju jednakost i ravnopravnost na bazi solidarnosti.¹¹⁰ Njihova proizvodna, distributivna i finansijska logika često uspostavljaju društvene odnose ravnopravnosti i jednakosti. Javnom se proizvodnjom, kroz pravo na odluke o raspolaganju dela ostvarenih viškova na nivou država, takođe afirmiše važno demokratsko pravo zajednice na rezultate rada.

Proizvodnja egalitarnih javnih bogatstava je planirana, a proizvođači se retko takmiče. Kada se i takmiče (nauka, kultura, zdravstvene i obrazovne ustanove), rezultat nije destrukcija drugih aktera. Izuzetno je bitno da iz perspektive klimatske krize, cilj javne proizvodnje nije beskonačan rast u vidu profita i širenja preuzimanjem drugih aktera i njihovih korisnika. Kapitalistički način proizvodnje se razvio iz elemenata koji su se vremenom spajali, povećavajući geografski i društveno prostore u kojima dominira, formirajući na kraju kapitalističke društvene formacije, unutar nacionalnih ekonomija i u međunarodnim odnosima. Evoluciju egalitarnih javnih bogatstava bi trebalo promišljati na način da im se ugrade mehanizmi koji će omogućiti takvo širenje.

¹⁰⁸ Panitch, 2001.

¹⁰⁹ Stubbs, 2023.

¹¹⁰ Za istoriju jednakosti iz drugačije teorijske perspektive, vidi: Piketty, 2022. Za promišljanje socijalističkih aspekata javnog zdravstva i internacionalne usporedbe Velike Britanije i tada socijalističkih zemalja, vidi: Deacon, 1983.

Uprkos tome što zasad nema naznaka da egalitarna javna proizvodnja posедуje potencijal da postane dominantna, da preuzme sveukupno oblikovanje društvene formacije, i potisne dominaciju kapitala, ona nam već više od jednog veka omogućava smanjenje nejednakosti i diskriminacije koje uvodi kapitalistički način proizvodnje.¹¹¹ Drugim rečima, uz sve probleme, egalitarna javna bogatstva su nam trenutno najснаžniji sistemski korektiv dominacije kapitala i rezultirajuće nejednakosti.¹¹²

Širenje javne proizvodnje na dodatne vrste potreba, često je spominjano u akademskim i političkim diskusijama putem apstraktnog zagovaranja dekomodifikacije, no najčešće bez konkretnih predloga¹¹³ ili preko termina proširenja javnih dobara.¹¹⁴ Terminom dekomodifikacije se traži izuzimanje zadovoljavanja specifičnih potreba iz logike kapitala, prestanak društvenog oblikovanja tih bogatstava kao robe i prestanak njihove proizvodnje profitnom motivacijom. Često se koristi koncept snabdevanja (provision), preko kojeg se ponekad korisno naglašava sveukupni pravni i regulatorni okvir u kojem se odvijaju potražnja i ponuda. Međutim, time se i dalje proizvodni karakter javnih sistema stavlja u drugi plan.¹¹⁵ Konceptima egalitarne javne proizvodnje i javnih bogatstava ide se korak dalje. Imenuje se i promišlja vrsta proizvodnje i društveni oblik koji zamenjuje dekomodificirane proizvode, oblik koji zadobijaju kada nisu roba, i kada se menja način na kojih se finansira (javno) i alocira (po kriterijumima).

111 Kržan, 2012. Za razlike u dizajnu i implementaciji između kapitalističkih i socijalističkih društvenih formacija u domenu nege, vidi: Burcar, 2020. Niz studija ukazuje na važnost jednakosti u kapitalističkim društvima, vidi: Desai, 1997; Dorling, 2017b; Wilkinson i Pickett, 2010.

112 Za važno pitanje odnosa jednakosti i klasnog interesa, Žitko, 2018. Za konkretnu analizu stambenih politika koja zagovara materijalnu jednakost, dekomodifikaciju i rešavanje stambenog pitanja kolektivnim rešenjima, izvan tržišnih odnosa, vidi: Marčetić, 2020; Vuković, 2020.

113 Iznimno, braneći socijalističko planiranje ekonomije, Ernest Mandel predlaže da se, eventualno, vrsta proizvoda koji su dostupni besplatno u budućnosti šire po logici neelastičnosti potražnje, dakle za proizvode koje ljudi nastavljaju kupovati čak i kad cene rastu, signalizirajući njihovu važnost. Studije, na primer, pokazuju da je potražnja za slatkijima i sokovima elastična, ako cene rastu, pada potražnja. Za razliku od povrća, mesa i mlečnih proizvoda, na čiju potražnju puno manje utiče rast cena. Vidi: Mandel, 1986. Drugi je izuzetak završna elaboracija u kritici liberalnog egalitarizma, vidi: Smith, 2017, str. 341–352.

114 Fine i Saad-Filho, 2019; Fraser, 2020, str. 13; Lebowitz, 2010, str. 165; Robertson, 2020; Vail, 2010. Koncept dekomodifikacije koji su Korpi i Palme razvili nadograđujući rad Esping-Andersena, sasvim je drugačiji jer se njime označavaju državni transferi (penzija, bolovanje, dečji i porodični dodaci), vidi: Stephens, 2022. Mada su transferi ogromna pomoć radnicima, s njima se kupuju robni proizvodi te oni završavaju u cirkulaciji kapitala. Transferi se, takođe, mogu koristiti selektivno u svrhu političke moći, vidi: Dolenc, 2017.

115 Fine, Robertson i Bayliss, 2016.

Promišljanjem javnih sistema kao vrste proizvodnje, otvara se i ključno pitanje viškova. Naime, dok se u kapitalističkoj proizvodnji viškovi računovodstveno prikazuju u monetarnim jedinicama, u javnim je sistemima proizvodnja unapred budžetirana, kategorije viška, poput neto profita, nema. Literatura nacionalnog računovodstva naglašava da se radi o nekonzistentnom razumevanju proizvodnje koje značajno potcenjuje ulogu države.¹¹⁶ Kada rendgen obavi identičnu upotrebnu vrednost u javnoj i privatnoj bolnici, u jednoj se pokazuje višak, dok ga u drugoj nema. Zadovoljenje identične potrebe identičnom tehnološkom metodom se drugačije shvata i obračunava. Razlog leži u različitom konceptualnom i računovodstvenom tretmanu dva načina proizvodnje. Kod kapitalističkog se načina, donekle ispravno, shvata (mnogi društveni i ekološki aspekti nisu pokriveni računovodstvom) da se pojavio višak, i da je proizvedena i konzumirana usluga vrednija od troška proizvodnje. Kod javne egalitarne proizvodnje, njeno povećanje bogatstva – doprinos koji je veći od potrošenih resursa, nije vidljiv trenutnim računovodstvenim prikazom. U ovakvom neskladnom razumevanju leži koren društvenog narativa u kojem su privatnici i njihova robna proizvodnja shvaćeni kao oni koji stvaraju povećanje nivoa bogatstva, dok su javni sistemi potrošači koji kapitalistički proizvedeno bogatstvo i viškove troše. Promišljanjem javnih sistema kao proizvodnih koriguje se razumevanje izvora bogatstva i balansira preveliki fokus na robnu proizvodnju. Takođe se otvara pitanje poređenja karaktera društvenih oblika proizvodnje i uloge javne, a pogotovo egalitarne, proizvodnje u kapitalističkim društvenim formacijama.

Zbog decenija neoliberalizma i razumljive sumnje u kapacitet centralne države da bude nositelj obnove i širenja novih oblika javne proizvodnje, ne iznenađuje razviktak teorija i praksi kojima bi se neke od osnovnih ljudski potreba rešavale i proizvedile lokalnije.¹¹⁷ Definisanjem temeljne ekonomije i bogatstva zajednice (community wealth), remunicipalizacijom (vraćanja usluga poput vode, energetike i transporta u vlasništvo gradova i regionalnih uprava) i javno-zajedničkim partnerstvima, vlasništvo i upravljanje proizvodnjom zadržava se lokalnije, adresirajući negativne posledice decenija privatizacije. Ove se prakse često koriste novim regulacijama socijalne javne nabavke s kojima se otvaraju mogućnosti javne nabavke koja nije isključivo fokusirana na cenu ponuda, već sadrži niz dodatnih kriterijuma.¹¹⁸ Stvaraju se modeli koji bi se u budućnosti opet mogli dignuti na više nivoe, od državnog do regionalnog i

¹¹⁶ OECD, 2014, str. 115.

¹¹⁷ Bowman, Froud, Johal, i dr., 2014; Glanville i O'Brien, 2018; Guinan i O'Neill, 2019; Russell i Milburn, 2020; Wagner i Berlo, 2015.

¹¹⁸ CWMPAS, 2022; ETUC, 2014; EU, Martignetti, Caimi, i dr., 2020.

globalnog.¹¹⁹ Mada većina spomenutih inicijativa lokalizacijom adresira centralizovano planiranje i izvedbu proizvodnje javnih bogatstava, njihov je fokus po pravilu na promeni vlasništva i upravljanja proizvodnjom, dok društveni oblik proizvoda najčešće ostaje roba.¹²⁰

Na primeru Portugala zadnjih godina ipak vidimo da nisu sve vlade i države osuđene na neoliberalni model uloge države i javne proizvodnje.¹²¹ Uz neospornu važnost političke arene, treba, takođe, imati na umu da se borba za jednakost retko odvijala potpuno mirnim putem, i da je otpor ultra bogatih elita u čijim se rukama akumulira kolektivno proizvedeno bogatstvo, realnost na koju se mora računati.

3.2. Globalna bogatstva

Nejednakosti i neravnopravnosti koje generiše kapitalistički način proizvodnje, reflektovane su i u nacionalnom karakteru egalitarnih politika i bogatstava. Javna bogatstva se pružaju samo lokalnom stanovništvu, reflektujući na taj način uspešnost nacionalne kapitalističke proizvodnje i društvene formacije. Egalitarnost i solidarnost u današnjem svetu nacionalnih država staje na granicama. U kontekstu saznanja da globalne klimatske promene, koje najviše pogađaju manje bogate delove sveta, drastično više uzrokuju najbogatije zemlje, te u kontekstu oslobođenog kapitala, a zarobljenih populacija, nacionalne ekonomije i državne granice su donele još nepravedniju podelu sveta. Nadilaženje nacionalnih država i njihove kompetitivne i, u osnovi, kapitalističke logike, nužno je kako bi se adresirale nejednakosti, razvoj podrazvijenosti i ekološka nepravda, koje su posledica kapitalističkih nacionalnih podela. Stoga je borba protiv državnih podela, a u korist globalnih javnih bogatstava, borba za društvo u kojem dostupnost bogatstva neće zavisiti od lutrije rođenja i dobijenog državljanstva. Drugim rečima, dodatna paralelna nužnost koja nam se nameće, kako bi se adresirale ekstremne međudržavne i međuregionalne nejednakosti, jeste globalizacija proizvodnje jednakosti na bazi solidarnosti.

Rasprave i aktivističke borbe za globalne jednakosti i ravnopravnosti, za dekomodifikaciju i garantovanje određenih bogatstava svima na svetu, zadnjih su godina vidljive, pogotovo u domenima nauke, sindikalnog aktivizma, smanjivanja ekološkog

¹¹⁹ Za kritiku remunicipalizacije, vidi: Cumbers i Paul, 2022.

¹²⁰ Mada je vraćanje privatizovanih javnih sistema u javni sektor pozitivna promena, alokacija proizvoda u obliku robe i dalje zavisi od bogatstva domaćinstava i individua. Snaga logike kapitala u proizvodnji se smanjuje, no ne uvodi se egalitarnost kroz alokaciju proizvoda po kriterijumima. Javni sistemi ne moraju biti, i često nisu, egalitarni. Za vraćanje javnog sektora, vidi: Chavez i Steinfert, 2022.

¹²¹ Antunes, 2020; Campos, Costa i Rola, 2018; Wainwright i Lewis, 2019.

otiska i globalnog zdravstva.¹²² U kritičkim studijama ekološke ekonomije, koje pokazuju da se prirodni resursi koriste bez adekvatnog obračunavanja troška, vidljiv je terminološki pomak ka zajedničkim resursima.¹²³ Izražava se briga za veliku nejednakost i pojavljuje se predlog sa nizom indikatora čiji je cilj postizanje veće jednakosti na globalnom nivou.¹²⁴ Međutim, uprkos oštroj kritici mejnstrim ekonomije, u ekološkoj se ekonomiji i dalje koriste koncepti poput javnih dobara, socijalnog i prirodnog kapitala,¹²⁵ dok se u odrast literaturi redovno zaziva dekomodifikacija kao jedan od centralnih principa.¹²⁶ U prvom se slučaju logika kapitala neispravno projektuje na sve resurse, dok u drugom nije specifikovano kakva se alternativna proizvodnja bogatstva priziva dekomodifikacijom. Rasprave o globalnom zdravstvu, pojačane nakon finansijske krize 2007. godine, zazivaju političku ekonomiju zdravstva u kojoj bi se uzimale u obzir ekonomske i društvene odrednice, finansijski kapital, i mogućnosti veće zdravstvene jednakosti. Koncepti poput javnih dobara i tržišnog neuspjeha u nekim se studijama odbacuju kao nedovoljno smisleni za promišljanje potreba globalnog zdravstva, te se eksplicitno naglašava potreba za novim i adekvatnijim zajedničkim konceptima i teorijama.¹²⁷ Spomenute bi se rasprave unapredile uvođenjem analize društvenog oblikovanja bogatstva, putem koje bi se, zatim, moglo uvesti razumevanje različitih načina proizvodnje, s naglaskom na prepoznavanje postojeće proizvodnje jednakosti i prepreka koje uspostavljaju strukturalne zadatosti kapitalističkih društvenih formacija.

Društveno oblikovanje svih znanja kao globalnih egalitarnih bogatstava, pravno kodiranje za jednakost i solidarnost svega što može biti digitalno spremjeno, omogućilo bi manje bogatim državama brže tehnološko napredovanje. Osnažili bi se i unapredili njihovi proizvodni kapaciteti, te bi se srednjoročno smanjila potreba za prisilnim migracijama i usporio odliv stanovništva, pogotovo visokoškolovalanog, za

¹²² De Schutter, Pickett i Wilkinson, 2023; Duff, Liu, Saavedra, i dr., 2021; Global Health Watch, 2022; Hickel, 2021; Sanders, De Ceukelaire i Hutton, 2023.

¹²³ Costanza, d'Arge, de Groot, i dr., 1997; Costanza, de Groot, Sutton, i dr., 2014.

¹²⁴ Costanza, 2015. Pod kategorijom pravednije distribucije navode se: ukidanje siromaštva i gladi, osiguranje zdravlja i obrazovanja za sve, rodna jednakost, smanjenje nejednakosti između zemalja i jačanje globalne saradnje, vidi: Costanza, Daly, Fioramonti, i dr., 2016.

¹²⁵ Coscieme, Sutton, Mortensen, i dr., 2019; Costanza, Kubiszewski i Rasheed, 2021.

¹²⁶ Chertkovskaya, Paulsson i Barca, 2019, str. 4; D'Alisa, Demaria i Kallis, 2015, str. 68–69, 160; Hickel, 20211107–1108; Liegey i Nelson, 2020, str. xiii.

¹²⁷ Atwell, 2020; Chen, Li, Lucero-Prisno, i dr., 2020; Hatefi, Marten i Smith, 2020; Kelly, Lezaun i Street, 2022; Koivusalo, 2010; Labonté, 2022; Popović, 2020; Ruger, 2007.

koje bi se otvorila lokalna radna mesta. Unapredili bi se i javni proizvodni sistemi, kao i kapaciteti adresiranja klimatskih problema.

Izjednačavanje proizvodnih uslova bi se na globalnom nivou moglo zagovarati i putem drastičnog limitiranja ili potpunog ukidanja patenata i robnog oblika za neke vrste proizvoda. Oblikovanjem naučnih tehnoloških noviteta kao pravno definisanih globalnih bogatstava stvorio bi se ravnopravniji pristup novim tehnologijama i nauci, što bi olakšalo brži, ravnopravniji i lokalizovaniji razvoj srednje i manje bogatih zemalja. Inicijative koje zagovaraju i praktikuju neku vrstu ovakvog oblikovanja određenih bogatstava decenijama su u direktnom sudaru sa ekonomskim politikama najbogatijih zemalja, čije bogatstvo u znatnoj meri počiva na formiranju (pravnom, regulatornom, sporazumnom) tehnoloških i naučnih inovacija kao kapitala.¹²⁸

Unutar država, razumevanje da progresivnost poreza i javno finansirani sistemi, poput zdravstva, školstva, nege i stanovanja, igraju centralnu ulogu u proizvodnji jednakosti, otvara prostor za zagovaranje drugačijih poreznih politika.¹²⁹ Uprkos snažnim spoljnim strukturalnim zadatostima kapitalističkih društvenih formacija, mnoga su važna političko-ekonomska pitanja od kojih zavisi blagostanje celih populacija, u znatnoj meri i dalje interna pitanja državnih politika. Primera je mnogo, i svi uključuju više planiranja i regulisanja bogatstava. Od drugačijeg raspolaganja viškovima putem progresivnijih poreza, subvencija za unapređivanje tehnološke složenosti proizvoda i strateških grana industrije, do poboljšanja koordinacije domaćih proizvođača, bilateralnih i regionalnih trgovinskih i investicijskih sporazuma, socijalne javne nabavke, zaštite prirodnih resursa, kraće radne nedelje i striktnije regulisanih uslova rada, te proširenja egalitarne javne proizvodnje za zadovoljavanje šire lepeze potreba.¹³⁰

¹²⁸ Oblikovanje softvera kao globalnog bogatstva putem Copyleft i sličnih licenci primer je pokreta započetog u najbogatijim zemalja centra. U zemljama periferije važniji su pokreti u domenima prehrane i zdravlja, vidi: Baum, Sanders i Narayan, 2020; Kloppenburg, 2014; Navdanya International, 2020; Nicholson i Borrás, 2023; Peschard i Randeria, 2020.

¹²⁹ Za globalni pregled mogućeg ponovnog uvođenja progresivnijih poreza, vidi: Oxfam, 2023.

¹³⁰ Kapaciteti proizvodnje hrane su drastično povećani, ali ogroman postotak hrane koja propada i raširena pojava gladi i nesigurnosti prehrane, čak i u najbogatijim zemljama, sugeriraju da su trenutni način proizvodnje i alokacije hrane neefikasni i da ne zadovoljavaju potrebe onako kako bi mogli. Javnim i egalitarnim sistemom prehrane mnogi bi se nedostaci trenutnog sistema mogli adresirati, vidi: Prug, 2020a.

LITERATURA

Alami I., Alves C., Bonizzi B., Kaltenbrunner A., Koddenbrock K., Kvangraven I. i Powell J. 2023, "International financial subordination: a critical research agenda". *Review of International Political Economy* 30, 4, Routledge:1360–1386. 10.1080/09692290.2022.2098359.

Alder S., Lagakos D. i Ohanian L. 2014, "Competitive Pressure and the Decline of the Rust Belt: A Macroeconomic Analysis". Working Paper, National Bureau of Economic Research. 10.3386/w20538.

Amano T., Ramírez-Castañeda V., Berdejo-Espinola V., Borokini I., Chowdhury S., Golivets M., González-Trujillo JD., Montaño-Centellas F., Paudel K., White RL. i Veríssimo D. 2023, "The manifold costs of being a non-native English speaker in science". *PLOS Biology* 21, 7, Public Library of Sciences-tr.:e3002184. 10.1371/journal.pbio.3002184.

Andre Gunder Frank 1978, *Dependent Accumulation and Underdevelopment*. .

Antić S. 2023, *Moje životno djelo*. Zadar: Hrvatsko književno društvo.

Antolić V. 1997, "Važnost CIAM-a". U: Conrads U ur. *Programi i manifesti arhitekture XX. stoljeća*, 1. hrv. izd. dopunjeno međunarodnim tekstovima od 1965. do 1995. i prošireno hrvatskim napisima od 1900. do 1995., Zagreb: Udruženje hrvatskih arhitekata, 253–259.

Antunes G. 2020, "*Housing Policies in (the) Crisis - The Troika Memorandum and the Housing Market in Portugal*". rujna, Friedrich-Ebert Stiftung (FES). <https://portugal.fes.de/de/publikationen>.

Armand C. 2020, "Eastern Europe gives more to the west than it gets back". *Financial Times*, 12 veljače. <https://www.ft.com/content/39603142-4cc9-11ea-95a0-43d18ec715f5>.

Arzeki R., Hadri K., Loungani P. i Rao Y. 2013, "Testing the Prebisch-Singer Hypothesis since 1650: Evidence from Panel Techniques that Allow for Multiple Breaks". Working Paper, 15 kolovoza, International Monetary Fund.

Atwell B. 2020, "From Public Health to Public Wealth: The Case for Economic Justice". *Pace Law Faculty Publications*. <https://digitalcommons.pace.edu/lawfaculty/1159>.

Austin KF. 2017, "Brewing Unequal Exchanges in Coffee: A Qualitative Investigation into the Consequences of the Java Trade in Rural Uganda". *Journal of World-Systems Research* 23, 2:326–352. 10.5195/jwsr.2017.668.

Bakotin J. 2023, "WhatsApp rupa". *Portal Novosti*, 6 travnja, 1216. izd., Zagreb. <https://www.portalnovosti.com/whatsapp-rupa> (23. kolovoza 2023.).

Baldwin P. 1992, *The Politics of Social Solidarity: Class Bases of the European Welfare State, 1875-1975*. Cambridge University Press.

Basole A., Shrivastava A., Jayadev A. i Abraham R. 2018, "State of Working India 2018". 13 studenog, Bengaluru, Karnataka, India: Azim Premji University, Centre for Sustainable Employment. 10.13140/RG.2.2.29949.61925.

Baum F., Sanders D. i Narayan R. 2020, "The global People's Health Movement. What is the People's Health Movement?". *Saúde em Debate* 44, Centro Brasileiro de Estudos de Saúde:11-23. 10.1590/0103-11042020S101.

Becker J. 2014, "Slovenia, Croatia and Serbia: Development models, crises, social protests and the question of alternatives". *METU Studies in Development* 41, 3:259-276.

———2017, "The Contradictions of European Capitalism: An interview with Joachim Becker - Part I" ..<https://lefteast.org/the-contradictions-of-european-capitalism-an-interview-with-joachim-becker-part-i/>.

Becker J. i Wiessenbacher R. 2014, "Berlin consensus and disintegration. Monetary regime and uneven development in the EU". U: *The Deepening Crisis of the European Union: The Case for Radical Change*, Poznań University of Economics Press.

Beckert S. 2015, *Empire of Cotton: A Global History*. First Vintage Books edition. New York: Vintage Books.

Bellofiore R. i Fineschi R. ur. 2009, *Re-reading Marx: New Perspectives After the Critical Edition*. Basingstoke; New York: Palgrave Macmillan.

Benkler Y. 2006, *The wealth of networks: how social production transforms markets and freedom*. New Haven [Conn.]: Yale University Press.

Berger J. i Mohr J. 2010, *A Seventh Man: A Book of Images and Words About the Experience of Migrant Workers in Europe*. 2nd izd. London: Verso Books.

Best B., Bonefeld W. i O'Kane C. ur. 2018, *The SAGE Handbook of Frankfurt School Critical Theory*. 1, S.l.: SAGE.

Bibow J. 2020, "Stuck on the wrong track: 20 years of euro disillusion, denial, and delusion". *European Journal of Economics and Economic Policies* 17, 2, Edward Elgar Publishing Ltd:139–155. 10.4337/ejeep.2020.0065.

Bićanić I. 2019, "Beyond GDP: Measuring What Counts for Economic and Social Performance, Joseph Stiglitz, Jean-Paul Fitoussi i Martine Durand, Pariz: OECD Publishing, 2018, 143 str.". *Privredna kretanja i ekonomska politika* 27, 2 (143):59–69. 10.15179/pkiep.27.2.3.

Bidet J., Kouvelakis S. i Elliott G. ur. 2007, *Critical Companion to Contemporary Marxism*. Brill. 10.1163/ej.9789004145986.i-813.

Bieler A. i Morton AD. 2014, "Uneven and Combined Development and Unequal Exchange: The Second Wind of Neoliberal 'Free Trade'?". *Globalizations* 11, 1:35–45. 10.1080/14747731.2014.860334.

Bilić P., Prug T. i Žitko M. 2021, *The Political Economy of Digital Monopolies: Contradictions and Alternatives to Data Commodification*. Bristol, UK: Bristol University Press.

Bjažić Klarin T. 2005, "Radna grupa Zagreb – osnutak i javno djelovanje na hrvatskoj kulturnoj sceni". *Prostor : znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam* 13, 1(29), Arhitektonski fakultet, Sveučilište u Zagrebu:41–51.

——— 2022, "Ernest Weissmann's Architectural and Planning Practices; Continuity of Original Concerns of "New Architecture" and Post-war Reconstruction". *Prostor* 30, 1(63), Arhitektonski fakultet, Sveučilište u Zagrebu:2–13. 10.31522/p.30.1(63).1.

Block FL. i Keller MR. ur. 2011, *State of Innovation: The U.S. Government's Role in Technology Development*. Boulder, CO: Routledge.

Bolender K. 2019, *Manufacturing the Enemy: The Media War against Cuba*. London: Pluto Press.

Bollier D. i Helfrich S. ur. 2012, *The Wealth of the Commons: A World Beyond Market and State*. Amherst, Mass: Levellers Press.

Bonizzi B., Kaltenbrunner A. i Powell J. 2020, "Subordinate Financialization in Emerging Capitalist Economies". U: *The Routledge International Handbook of Financialization*, Routledge.

Bordo M. i McCauley R. 2017, "Triffin: dilemma or myth?". BIS Working Paper, prosinca, Bank for International Settlements. <https://econpapers.repec.org/paper/bisbiswps/684.htm> (22. rujna 2023.).

Borsi MT. i Metiu N. 2015, "The evolution of economic convergence in the European Union". *Empirical Economics* 48, 2:657–681. 10.1007/s00181-014-0801-2.

Bose P. 2007, "„New“ Imperialism? On Globalisation and Nation-States". *Historical Materialism* 15, 3:95–120. 10.1163/156920607X225898.

Bowles S., Roosevelt F., Edwards R. i Larudee M. 2017, *Understanding Capitalism: Competition, Command, and Change*. 4th edition. New York: Oxford University Press.

Bowman A., Froud J., Johal S., Law J., Leaver A. i Moran M. 2014, *The End of the Experiment?: From Competition to the Foundational Economy*. 1 edition. Manchester: Manchester University Press.

Burcar L. 2020, *Restauracija Kapitalizma: Repatrijarhalizacija Društva*. Zagreb, Croatia: Institut za etnologiju i folkloristiku.

Caldas JC. i Neves V. ur. 2012, *Facts, Values and Objectivity in Economics*. Abingdon, Oxon ; New York: Routledge.

Callinicos A., Kouvelakis S. i Pradella L. ur. 2021, *Routledge Handbook of Marxism and Post-Marxism*. New York and London: Routledge.

Campos A., Costa JD. i Rola MM. 2018, "Lessons and not myths about the Portuguese non-model – On the policy of the Left Bloc: an answer to Catarina Príncipe's article on the Jacobin website - Europe Solidaire Sans Frontières". *Europe Solidaire Sans Frontières*, 28 lipnja. <http://europe-solidaire.org/spip.php?article44797> (25. kolovoza 2023.).

Cemović M. 1985, *Zašto, kako i koliko smo se zadužili: kreditni odnosi Jugoslavije sa inostranstvom*. Institut za unapređenje robnog prometa.

Chancel., Lucas., Piketty., Thomas., Saez., Emmanuel., Zucman. i Gabriel. 2022, *World Inequality Report 2022*. Cambridge, Massachusetts London, England: Harvard University Press.

Chang H-J. 2008, *Bad Samaritans: The Guilty Secrets of Rich Nations and the Threat to Global Prosperity*. Random House Business.

Chavez D. i Steinfort L. 2022, "The Future is Public! The Global Reclaiming and Democratization of Public Ownership Beyond the Market". *Development* 65, 2:207–216. 10.1057/s41301-022-00350-3.

Chen X., Li H., Lucero-Prisno DE., Abdullah AS., Huang J., Laurence C., Liang X., Ma Z., Mao Z., Ren R., Wu S., Wang N., Wang P., Wang T., Yan H. i Zou Y. 2020, "What is global health? Key concepts and clarification of misperceptions". *Global Health Research and Policy* 5str.:14. 10.1186/s41256-020-00142-7.

Chertkovskaya E., Paulsson A. i Barca S. ur. 2019, *Towards a Political Economy of Degrowth*. London: Rowman & Littlefield Publishers.

Chew SC. i Denemark RA. ur. 1999, *The Underdevelopment of Development: Essays in Honor of Andre Gunder Frank*. Thousand Oaks: SAGE Publications Pvt. Ltd.

Clarke S. 1991, "The State Debate". U: *The State Debate*, Palgrave Macmillan, 1-69.

Cohen A. i Harcourt GC. 2003, "Retrospectives: Whatever Happened to the Cambridge Capital Theory Controversies?". *Journal of Economic Perspectives* 17, 1:199-214.

Cohen JE. 2019, "Networks, Standards, and Transnational Governance Institutions". U: Cohen JE ur. *Between Truth and Power: The Legal Constructions of Informational Capitalism*, Oxford University Press, str. 0. 10.1093/oso/9780190246693.003.0008.

Conrads U. ur. 1997, *Programi i manifesti arhitekture XX. stoljeća*. 1. hrv. izd. dopunjeno međunarodnim tekstovima od 1965. do 1995. i prošireno hrvatskim napisima od 1900. do 1995. Zagreb: Udruženje hrvatskih arhitekata.

Cordery DS. 2003, *British Friendly Societies, 1750-1914*. Palgrave Macmillan.

Coscieme L., Sutton P., Mortensen LF., Kubiszewski I., Costanza R., Trebeck K., Pulselli FM., Giannetti BF. i Fioramonti L. 2019, "Overcoming the Myths of Mainstream Economics to Enable a New Well-being Economy". *Sustainability* 11, 16, Multidisciplinary Digital Publishing Institutestr.:4374. 10.3390/su11164374.

Costanza R. 2015, *An Introduction to Ecological Economics*. Second edition. Boca Raton, FL: CRC Press, Taylor & Francis Group.

Costanza R., d'Arge R., de Groot R., Farber S., Grasso M., Hannon B., Limburg K., Naeem S., O'Neill RV., Paruelo J., Raskin RG., Sutton P. i van den Belt M. 1997, "The value of the world's ecosystem services and natural capital". *Nature* 387, 6630, Nature Publishing Group:253-260. 10.1038/387253a0.

Costanza R., de Groot R., Sutton P., van der Ploeg S., Anderson SJ., Kubiszewski I., Farber S. i Turner RK. 2014, "Changes in the global value of ecosystem services". *Global Environmental Change* 26:152–158. 10.1016/j.gloenvcha.2014.04.002.

Costanza R., Daly L., Fioramonti L., Giovannini E., Kubiszewski I., Mortensen LF., Pickett KE., Ragnarsdottir KV., De Vogli R. i Wilkinson R. 2016, "Modelling and measuring sustainable wellbeing in connection with the UN Sustainable Development Goals". *Ecological Economics* 130:350–355. 10.1016/j.ecolecon.2016.07.009.

Costanza R., Kubiszewski I. i Rasheed R. 2021, "Commentary: The Future of Changes in Global Ecosystem Services". *Global Environmental Change* 71str.:102399. 10.1016/j.gloenvcha.2021.102399.

Cramer C., Sender J., Oqubay A., Cramer C., Sender J. i Oqubay A. 2020, *African Economic Development: Evidence, Theory, Policy*. Oxford, New York: Oxford University Press.

Cumbers A. i Paul F. 2022, "Remunicipalisation, Mutating Neoliberalism, and the Conjuncture". *Antipode* 54, 1:197–217. 10.1111/anti.12761.

CWMPAS. 2022, "For economic and social change - Welsh Government Social value review, Summary Report". lipnja, CWMPAS.

Ćurković S. 2015, "Urednički predgovor". U: *Uvod u Marxovu kritiku političke ekonomije*, Zagreb: Centar za radničke studije, 8–20.

D'Alisa G., Demaria F. i Kallis G. 2015, *Degrowth: A Vocabulary for a New Era*. New York: Routledge, Taylor & Francis Group. <http://lib.leeds.ac.uk/search/febook3457336> (28. kolovoza 2023.).

David Parker 2011, "The Official History of Privatisation". . http://archive.org/details/podcast_business-economics-finance_the-official-history-privat_1000411390003 (7. rujna 2023.).

Davis M. 2006, *Planet of slums*. London; New York: Verso.

Davis M. i Monk DB. ur. 2008, *Evil Paradises: Dreamworlds of Neoliberalism*. New York London: The New Press.

De Schutter O., Pickett K. i Wilkinson R. 2023, "Chapter 5 - Equality as an ingredient for a post-growth world". U: Arabadjieva K, Countouris N, Fabris BL i Zwysen W ur. *Transformative ideas - ensuring a just share of progress for all*, Brussels: European Trade Union Institute (ETUI), 81–93.

Deacon B. 1983, *Social Policy and Socialism: The Struggle for Socialist Relations of Welfare*. London: Pluto Pr.

Desai M. ur. 1997, *LSE on Equality: A Centenary Anthology*. New Brunswick, N.J. : Transaction.

Desilver D. 2023, "What the data says about food stamps in the U.S.". *Pew Research Center*. <https://www.pewresearch.org/short-reads/2023/07/19/what-the-data-says-about-food-stamps-in-the-u-s/>.

Diamanti J., Pendakis A. i Szeman I. ur. 2021, *The Bloomsbury Companion to Marx*. Bloomsbury companions, London: Bloomsbury Academic.

Dikeč M. 2007, *Badlands of the Republic: Space, Politics and Urban Policy*. Malden, MA: Blackwell Pub.

Disoska EM. i Toshevska-Trpcevska K. 2016, "Debt or Wage-led Growth : the European Integration". *Journal of Economic Integration* 31, 2:326–352. 10.11130/jei.2016.31.2.326.

Dolenec D. 2015, "Preispitivanje „egalitarnog sindroma“ Josipa Županova". *Politička misao* 51, 4:41–64.

——— 2016, "Nakon devijantne modernizacije, divlji kapitalizam? Genealogija teze i neke kritičke opaske". U: Sekulić D ur. *Vrijednosti u hrvatskom društvu*, Zagreb, Hrvatska: Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, 91–109.

——— 2017, "Vojnička država? Veterani i socijalna država u Hrvatskoj". *Analiz Hrvatskog politološkog društva : časopis za politologiju* 14, 1, Hrvatsko politološko društvo:55–76. 10.20901/an.14.03.

Dolenec D. i Širinić D. 2018, "Još uvijek teorijska fantazija: egalitarni sindrom Josipa Županova". *Politička misao : časopis za politologiju* 55, 3:7–42. 10.20901/pm.55.3.01.

Dolenec D., Domazet M. i Ančić B. 2014, "Why power is not a peripheral concern: Exploring the relationship between inequality and sustainability". U: Domazet M i Jerolimov DM ur. *Sustainability Perspectives from the European Semi-Periphery*, Zagreb: IDIZ, 145–172. <https://philpapers.org/rec/DOMSPF>.

Dorling D. 2017a, *Do We Need Economic Inequality?* 1st edition. Cambridge, UK Medford, MA, USA: Polity.

——— 2017b, *The Equality Effect*. New Internationalist.

Dorninger C., Hornborg A., Abson DJ., von Wehrden H., Schaffartzik A., Giljum S., Engler J-O., Feller RL, Hubacek K. i Wieland H. 2021, "Global patterns of ecologically unequal exchange: Implications for sustainability in the 21st century". *Ecological Economics* 179str.:106824. 10.1016/j.ecolecon.2020.106824.

Dowden R. 2012, "Why Development in Africa Is So Difficult". . <https://www.youtube.com/watch?v=lp-byDlplStc> (22. kolovoza 2023.).

Duff JH., Liu A., Saavedra J., Batycki JN., Morancy K., Stocking B., Gostin LO., Galea S., Bertozzi S., Zuniga JM., Alberto-Banatin C., Dansua AS., Del Rio C., Kulzhanov M., Lee K., Scaglia G., Shahpar C., Ullmann AJ., Hoffman SJ., Weinstein M., i dr. 2021, "A global public health convention for the 21st century". *The Lancet. Public Health* 6, 6:e428–e433. 10.1016/S2468-2667(21)00070-0.

Earle J., Moran C. i Ward-Perkins Z. 2016, *The Econocracy*. Manchester University Press.

Elbe I. 2014, "Između Marksa, marksizma i marksizama - načini čitanja Marksove teorije". . <http://društvenaanaliza.blogspot.com/2014/01/ingo-elbe-izmeu-marksa-marksizma-i.html> (16. veljače 2021.).

Esping-Andersen G. 1990, *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge, UK: Polity Press.

Esping-Andersen G. i Korpi W. 1985, "Social Policy as Class Politics in Post-War Capitalism: Scandinavia, Austria, and Germany". U: Goldthorpe JH ur. *Order and Conflict in Contemporary Capitalism*, Oxford: Oxford University Press, 179–208.

Estrin S. i Uvalić M. 2016, "Foreign Direct Investment in the Western Balkans: What Role Has it Played During Transition?". *Comparative Economic Studies* 58, 3:455–483. 10.1057/ces.2016.10.

ETUC. 2014, "New EU framework on public procurement - ETUC key points for the transposition of Directive 2014/24/eu". European Trade Union Confederation (ETUC). <https://www.etuc.org/en/publication/new-eu-framework-public-procurement-etuc-key-points-transposition-directive-201424eu> (6. rujna 2023.).

EU., Martignetti L., Caimi V. i Daniele D. 2020, *Buying for Social Impact: Good Practice from around the EU*. Luxembourg: EU. <https://data.europa.eu/doi/10.2826/8319> (6. rujna 2023.).

FAO., UNDP. i UN. 2021, *A Multi-Billion-Dollar Opportunity – Repurposing Agricultural Support to Transform Food Systems*. Rome: FAO, UNDP, and UNEP. 10.4060/cb6562en.

FAO I. 2021, *The State of Food Security and Nutrition in the World 2021: Transforming food systems for food security, improved nutrition and affordable healthy diets for all*. The State of Food Security and Nutrition in the World (SOFI), Rome, Italy: FAO. 10.4060/cb4474en.

Felipe J. i McCombie JSL. 2013, *The Aggregate Production Function and the Measurement of Technical Change: Not Even Wrong*. Edward Elgar Publishing.

Felipe J., Kumar U. i Abdon A. 2010, "How Rich Countries Became Rich and Why Poor Countries Remain Poor: It's the Economic Structure . . . Duh!". Working Paper, prosinca, Annandale-on-Hudson, NY: Levy Economics Institute of Bard College.

Felipe J., Kumar U., Abdon A. i Bacate M. 2012, "Product complexity and economic development". *Structural Change and Economic Dynamics* 23, 1:36–68. 10.1016/j.strueco.2011.08.003.

Filho AS. 2005, "The Rise and Decline of Latin American Structuralism and Dependency Theory". U: Reinert ES i Jomo KS ur. *The Origins of Development Economics: How Schools of Economic Thought Have Addressed Development.*, London: Zed Books, 128–145.

Filho NA. 2013, "Overexploitation of the Workforce and Concentration of Wealth: Key Issues for Development Policy in Brazilian Peripheral Capitalism". *World Review of Political Economy* 4, 1:4–24.

Fine B. i Saad-Filho A. ur. 2012, *The Elgar Companion to Marxist Economics*. Cheltenham, UK; Northampton, MA: Edward Elgar Publishing Ltd.

——— 2019, "Economic policies for the many, not the few: Assessing the economic strategy of the Labour Party". *Theory & Struggle* 120:76–88. 10.3828/ts.2019.10.

Fine B., Robertson M. i Bayliss K. 2016, "The Role of the State in Financialised Systems of Provision: Social Compacting, Social Policy, and Privatisation". Working Paper Series, travnja, FESUD. https://www.academia.edu/27340613/The_Role_of_the_State_in_Financialised_Systems_of_Provision_Social_Compacting_Social_Policy_and_Privatisation (8. ožujka 2022.).

Fischer L., Hasell J., Proctor JC., Uwakwe D., Ward-Perkins Z. i Watson C. ur. 2018, *Rethinking Economics: An Introduction to Pluralist Economics*. Routledge.

Flassbeck H. 2021, "Eastern Europe: The Forgotten and Misunderstood European Hinterland". U: *flassbeck economics international*. <https://www.flassbeck-economics.com/eastern-europe-the-forgotten-and-misunderstood-european-hinterland/> (6. rujna 2023.).

Flassbeck H., Lapavistas C., Lafontaine O., Mason P. i Espinosa AG. 2015, *Against the Troika: Crisis and Austerity in the Eurozone*. Verso.

Folbre N. 2014, "Who Cares? A Feminist Critique of the Care Economy". New York: Rosa Luxemburg Stiftung.

Fontanella-Khan J. 2014, "Romanians despair that wealthy Britain is taking all their doctors". *Financial Times*, 14 siječnja. <https://www.ft.com/content/f4c0b734-7c70-11e3-b514-00144feabdc0> (11. kolovoza 2023.).

Frank AG. 1966, "The Development of Underdevelopment". *Monthly Review*:17–31. 10.14452/MR-018-04-1966-08_3.

Fraser N. 2020, "What Should Socialism Mean in the Twenty-First Century?". *Socialist Register* 56. <https://socialistregister.com/index.php/srv/article/view/33139> (7. srpnja 2022.).

Frey RS., Gellert P. i Dahms HF. ur. 2019, *Ecologically Unequal Exchange: Environmental Injustice in Comparative and Historical Perspective*. Palgrave Macmillan-Springer.

Friedman E. 2020, "Why China Is Capitalist". *Spectre Journal*. <https://spectrejournal.com/why-china-is-capitalist/> (17. kolovoza 2023.).

Gabor DV. 2012, "The Road to Financialization in Central and Eastern Europe: The Early Policies and Politics of Stabilizing Transition". *Review of Political Economy* 24, 2:227–249. 10.1080/09538259.2012.664333.

Galbraith JK. 2016, *Inequality: What Everyone Needs to Know*. 1st edition. New York: Oxford University Press.

Galgóczy B. i Pochet P. 2023, "Just transition and welfare states: a largely unexplored relation". *SOCIOLOGIA DEL LAVORO*, 165:46–67. 10.3280/SL2023-165003.

Garegnani P. 2000, "Savings, investment and capital in a system of general intertemporal equilibrium". U: Kurz H-D ur. *Critical Essays on the Sraffian Legacy in Economics*, Cambridge: Cambridge University Press, 392–445.

Garnaut R., Fang C. i Song L. 2018, *China's 40 Years of Reform and Development: 1978–2018*. ANU Press. 10.22459/CYRD.07.2018.

Ghodsee K. 2022, *Red Valkyries: Feminist Lessons From Five Revolutionary Women*. London: Verso.

Ghodsee KR. 2019, *Second World, Second Sex: Socialist Women's Activism and Global Solidarity during the Cold War*. Paperback. Duke University Press Books.

Glanville P. i O'Brien H. 2018, "Municipal socialism". *IPPR Progressive Review* 25, 3:251–260. 10.1111/newe.12110.

Global Financial Integrity., Norwegian School of Economics., Jawaharlal Nehru University. i Nigerian Institute of Social and Economic Research. 2015, "*Financial Flows and Tax Havens: Combining to Limit the Lives of Billions of People*". prosinca, Centre for Applied Research, Norwegian School of Economics. <http://www.gfintegrity.org/report/financial-flows-and-tax-havens-combining-to-limit-the-lives-of-billions-of-people/> (8. lipnja 2017.).

Global Health Watch. 2022, *Global Health Watch 6: In the Shadow of the Pandemic*. 6th edition. Bloomsbury Academic.

Godfrey C. 2002, "*Stop the Dumping! How EU agricultural subsidies are damaging livelihoods in the developing world*". Briefing Paper, 1 listopada, Oxfam International.

Gough I. i Therborn G. 2010, "Chapter 48. The global future of welfare states". U: *The Oxford Handbook of the Welfare State*, Oxford University Press.

Graddy-Lovelace G. 2017, "The coloniality of US agricultural policy: articulating agrarian (in)justice". *The Journal of Peasant Studies* 44, 1, Routledge:78–99. 10.1080/03066150.2016.1192133.

Graeber D. i Wengrow D. 2018, "How to change the course of human history". *Eurozine*, 2 ožujka. <https://www.eurozine.com/change-course-human-history/> (9. prosinca 2022.).

——— 2022, *The Dawn of Everything: A New History of Humanity*. 1st edition. London: Penguin.

Grdešić M. 2018, "Fokusom na siromaštvo umjesto na nejednakost stvaramo građane višeg i nižeg reda, ljude dijelimo i stigmatiziramo". *Ideje.hr*, 19 siječnja. <https://ideje.hr/fokusom-siromastvo-umjesto-nejednakost-ljude-dijelimo-stigmatiziramo-stvaramo-gradane-viseg-nizeg-reda/> (4. studenog 2022.).

Guinan J. i O'Neill M. 2019, *The Case for Community Wealth Building*. Wiley.

Hackworth JR. 2019, *Manufacturing Decline: How Racism and the Conservative Movement Crush the American Rust Belt*. New York: Columbia University Press.

Handon J. 2022, "Mode of production". U: Skeggs B, Farris SR, Toscano A i Bromberg S ur. *The SAGE Handbook of Marxism*, SAGE handbook 1, Los Angeles: SAGE Reference, 24–44.

Häring N. i Douglas N. 2012, *Economists and the Powerful: Convenient Theories, Distorted Facts, Ample Rewards*. London; New York, NY: Anthem Press.

Harrison J, Barbu M., Campling L., Ebert FC., Martens D., Marx A., Orbie J., Richardson B. i Smith A. 2019, "Labour Standards Provisions in EU Free Trade Agreements: Reflections on the European Commission's Reform Agenda". *World Trade Review* 18, 4:635–657. 10.1017/S1474745618000204.

Hart JT. 2010, *The Political Economy of Health Care: Where the NHS Came from and Where it Could Lead*. 2nd Revised edition. Policy Press.

Harvey DI., Kellard NM., Madsen JB. i Wohar ME. 2010, "The Prebisch-Singer Hypothesis: Four Centuries of Evidence". *The Review of Economics and Statistics* 92, 2:367–377. 10.1162/rest.2010.12184.

Hatefi A., Marten R. i Smith RD. 2020, "Global-scale action in health: a common language is a critical starting point to bolster global health financing". *Health Policy and Planning* 35, 8:1133–1136. 10.1093/heapol/czaa090.

Hickel J. 2017, "Is global inequality getting better or worse? A critique of the World Bank's convergence narrative". *Third World Quarterly* 38, 10, Routledge:2208–2222. 10.1080/01436597.2017.1333414.

——— 2020, "Quantifying national responsibility for climate breakdown: an equality-based attribution approach for carbon dioxide emissions in excess of the planetary boundary". *The Lancet Planetary Health* 4, 9, Elsevier:e399–e404. 10.1016/S2542-5196(20)30196-0.

——— 2021, "What does degrowth mean? A few points of clarification". *Globalizations* 18, 7, Routledge:1105–1111. 10.1080/14747731.2020.1812222.

Hickel J., Sullivan D. i Zoomkawala H. 2021, "Plunder in the Post-Colonial Era: Quantifying Drain from the Global South Through Unequal Exchange, 1960–2018". *New Political Economy* 26, 6, Routledge:1030–1047. 10.1080/13563467.2021.1899153.

Himmelweit S. 1998, "Mode of production". U: Bottomore T, Harris L, Kiernan VG i Miliband R ur. *A Dictionary of Marxist Thought*, 2nd izd., Oxford, UK ; Cambridge, Mass: Blackwell, 379–381.

Ho P. 2001, "Who Owns China's Land? Policies, Property Rights and Deliberate Institutional Ambiguity". *The China Quarterly*, 166, Cambridge University Press:394–421.

Holz CA. 2020, "Book Review of China's 40 Years of Reform and Development 1978-2018, Edited by Ross Garnaut, Ligang Song, and Cai Fang.". *China Journal* 83. <https://papers.ssrn.com/abstract=3532580>.

Horn S., Reinhart CM. i Trebesch C. 2020, "*China's Overseas Lending: A Response to Our Critics*". Note, Centre for Global Development. <https://www.cgdev.org/publication/chinas-overseas-lending-response-our-critics> (10. kolovoza 2023.).

——— 2021, "China's overseas lending". *Journal of International Economics* 133str.:103539. 10.1016/j.jinteco.2021.103539.

Hudis P. 2013, *Marx's Concept of Alternatives to Capitalism*. Chicago: Haymarket Books.

——— 2019, "Marx's Concept of Socialism". U: Vidal M, Smith T, Rotta T i Prew P ur. *The Oxford Handbook of Karl Marx*, Oxford University Press, 756–772. 10.1093/oxfordhb/9780190695545.013.50.

István K. 2023, "Brutal population decline: Hungarians are dropping like flies". *Daily News Hungary*, 2 svibnja. <https://dailynewshungary.com/brutal-population-decline-hungarians-are-dropping-like-flies/> (8. kolovoza 2023.).

Ivanković V. 2009, "Architect Vladimir Antolić and his Urban Plans of Interwar Zagreb". *Prostor : znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam* 17, 2(38), Arhitektonski fakultet, Sveučilište u Zagrebu:268–282.

Ivanova MN. 2013, "The Dollar as World Money". *Science & Society* 77, 1:44–71. 10.1521/siso.2013.77.1.44.

Ivanova MN. 2019, "Inequality, financialization, and the US current account deficit". *Industrial and Corporate Change* 28, 4:707–724. 10.1093/icc/dtz005.

Jackson G. 2005, "Contested Boundaries: Ambiguity and Creativity in the Evolution of German Codetermination". U: Streeck W i Thelen K ur. *Beyond Continuity: Institutional Change in Advanced Political Economies*, Oxford ; New York: Oxford University Press, 229–254.

Jäger J. i Springler E. 2015, *Asymmetric Crisis in Europe and Possible Futures*. Routledge.

Jäger J., Becker J. i Weissenbacher R. 2015, "Uneven and dependent development in Europe". U: *Asymmetric Crisis in Europe and Possible Futures: Critical Political Economy and Post-Keynesian Perspectives*, Routledge.

Jessop R. 1990, "Mode of Production". U: Eatwell J, Milgate M i Newman P ur. *The New Palgrave: Marxian Economics*, London: Macmillan, 289–296.

Jomo K. S i Reinert ES. 2005, *The Origins of Development Economics: How Schools of Economic Thought Have Addressed Development*. New Delhi; London; New York; New York: Tulika Books ; Zed ; Distributed in the USA exclusively by Palgrave.

Kapur D., Lewis JP. i Webb RC. 1997, *The World Bank: Its First Half Century*. Washington, D.C.: Brookings Institution.

Kelly AH., Lezaun J. i Street A. 2022, "Global health, accelerated: Rapid diagnostics and the fragile solidarities of 'emergency R&D'". *Economy and Society* 0, 0, Routledge:1–24. 10.1080/03085147.2021.2014730.

Kesner-Škreb M. 1993, "Javna dobra". *Financijska praksa* 17, 3:295–297.

——— 1994, "Tržišni neuspjeh". *Financijska praksa* 18, 1:55–57.

Kingdom. 2023, "Superexploitation and the Imperialist Drive of Capitalism: How Marini's 'Dialectics of Dependency' Goes beyond Marx's 'Capital'". *Monthly Review*, 1 travnja. <https://monthlyreview.org/2023/04/01/superexploitation-and-the-imperialist-drive-of-capitalism-how-marinis-dialectics-of-dependency-goes-beyond-marxs-capital/>.

Kloppenborg J. 2014, "Re-purposing the master's tools: the open source seed initiative and the struggle for seed sovereignty". *The Journal of Peasant Studies* 41, 6, Routledge:1225–1246. 10.1080/03066150.2013.875897.

Knežević R. 1975, "Politička misao Louisa Augustea Blanquija". *Politička misao : časopis za politologiju* 12, 3, Fakultet političkih znanosti:115–127.

——— 1977, "Političke ideje babuvizma". *Politička misao* 14, 4:599–605.

Knežević V. i Miletić M. ur. 2018, *Gradove smo vam podigli: o protivrečnostima jugoslovenskog socijalizma*. Beograd: Centar za kulturnu dekontaminaciju.

Kohli A. 2004, *State-Directed Development: Political Power and Industrialization in the Global Periphery*. Cambridge, UK; New York: Cambridge University Press.

Koivusalo M. 2010, "The shaping of global health policy". *Socialist Register* 46, 46. <http://socialistregister.com/index.php/srv/article/view/6775> (24. veljače 2014.).

Korpi W. i Palme J. 1998, "The Paradox of Redistribution and Strategies of Equality: Welfare State Institutions, Inequality, and Poverty in the Western Countries". *American Sociological Review* 63, 5:661–687. 10.2307/2657333.

Kostanić M. ur. 2014, *Dva desetljeća poslije kraja socijalizma*. Zagreb: Centar za radničke studije (CRS).

Kothari U. 2019, *A Radical History of Development Studies: Individuals, Institutions and Ideologies*. .

Kouvelakis S. 2016, "Syryza's Rise and Fall". *New Left Review* , 97. <https://0-newleftreview.org/catalogue.ulrIs.lon.ac.uk/11/97/stathis-kouvelakis-syryza-s-rise-and-fall>.

Kržan M. 2012, "Socijalna država - jedini realno postojeći sustav općeg blagostanja". *Slobodni Filozofski, ožujka*. <http://www.slobodnifilozofski.com/2012/03/marko-krzan-socijalna-drzava-jedini.html> (11. travnja 2015.).

——— 2019, "Restauration of Capitalism in Slovenia". *Lefteast*, 28 prosinca. <https://lefteast.org/restauration-capitalism-slovenia/> (16. kolovoza 2023.).

Kržan M. i Birač D. 2022, "The Restoration of Capitalism in Slovenia and Croatia". U: Gagyi A i Slačálek O ur. *The Political Economy of Eastern Europe 30 Years into the 'Transition': New Left Perspectives from the Region*, Cham: Springer International Publishing, 65–80. 10.1007/978-3-030-78915-2_4.

Kvangraven IH. i Kesar S. 2022, "Standing in the way of rigor? Economics' meeting with the decolonization agenda". *Review of International Political Economy* 0, 0, Routledge:1–26. 10.1080/09692290.2022.2131597.

Labonté R. 2022, "Ensuring Global Health Equity in a Post-pandemic Economy". *International Journal of Health Policy and Management* 11, 8, Kerman University of Medical Sciences:1246–1250. 10.34172/ijhpm.2022.7212.

Labour Party M. 2017, "*Richer Britain, Richer lives - Labour's Industrial Strategy*". London U.K.: Labour Party.

Lamrani S. 2013, *The Economic War against Cuba: A Historical and Legal Perspective on the U.S. Blockade*. New York: Monthly Review Press.

Landa I. 2012, *The Apprentice's Sorcerer: Liberal Tradition and Fascism*. Haymarket Books.

Lawson M., Chan M-K., Rhodes F., Butt AP., Marriott A., Ehmke E., Jacobs D., Seghers J., Atienza J. i Gowland R. 2019, "Public Good or Private Wealth? Universal health, education and other public services reduce the gap between rich and poor, and between women and men. Fairer taxation of the wealthiest can help pay for them.". Briefing Paper, Oxford, England: Oxfam.

Lazonick W. i Mazzucato M. 2013, "The risk-reward nexus in the innovation-inequality relationship: who takes the risks? Who gets the rewards?". *Industrial and Corporate Change* 22, 4:1093–1128. 10.1093/icc/dtt019.

Lebowitz M. 2010, *The Socialist Alternative: Real Human Development*. Monthly Review Press, U.S.

——— 2013, "Contested Reproduction and the Contradictions of Socialism". *The Bullet*, 13 rujna. <https://socialistproject.ca/2013/09/b877/> (9. lipnja 2021.).

Lee F. 2011, *A History of Heterodox Economics: Challenging the mainstream in the twentieth century*. Reprint. Routledge.

Lešaja A. 2013, *Knjigocid-Uništavanje knjiiga u Hrvatskoj 1990ih*. Zagreb, Hrvatska: Profil. <https://www.ceeol.com/search/book-detail?id=792823>.

Li M. 2009, *The Rise of China and the Demise of the Capitalist World Economy*. New York: Monthly Review Press.

Liegey V. i Nelson A. 2020, *Exploring Degrowth: A Critical Guide*. London: Pluto Press.

Liu IT. i Dixon AD. 2021, "Legitimizing State Capital: The Global Financial Professions and the Transnationalization of Chinese Sovereign Wealth". *Development and Change* 52, 5:1251–1273. 10.1111/dech.12681.

London Edinburgh Weekend Return Group. i Holloway J. 2021, *In and Against the State: Discussion Notes for Socialists* (Wheeler S ur.). 2nd ed. London: Pluto Press.

Mandel E. 1986, "In Defence of Socialist Planning". *New Left Review*, 159:5–37.

Manning P. i Gills BK. ur. 2013, *Andre Gunder Frank and Global Development: Visions, Remembrances, and Explorations*. 1st edition. Routledge.

Marčetić I. 2020, *Stambene politike u službi društvenih i prostornih (ne)jednakosti*. Zagreb, Hrvatska: Pravo na grad.

Marinović-Uzelac A. 1986, *Naselja, gradovi, prostori: (studije i razmišljanja)*. Zagreb: Tehnička knjiga.

Mazumdar S. 2008a, "Crony Capitalism and India, Before and After Liberalization". Working Paper, New Delhi, In: Institute for Studies in Industrial Development. <https://mpr.ub.uni-muenchen.de/19627/>.

——— 2008b, "Crony Capitalism, Caricature or Category?". Working Paper, New Delhi, In: Institute for Studies in Industrial Development. <https://ideas.repec.org/p/pramprapa/19626.html>.

Mazzucato M. 2020, *Država poduzetnica*. Školska knjiga. <https://www.skolskiportal.hr/sadrzaj/skolska-knjiga-za-vas/svjetska-ekonomska-zvijezda-rusi-mit-o-podrijetlu-appleova-uspjeha/> (6. siječnja 2021.).

McDonnell J. ur. 2020, *Economics for the Many*. Reprint edition. Verso.

McGaughey E. 2016, "The Codetermination Bargains: The History of German Corporate and Labor Law". *Columbia Journal of European Law* 23, 1str.:135.

Medak T. 2018, "Technologies for an Ecological Transition: A Faustian Bargain?". U: Bellamy BR i Diamanti J ur. *Materialism and the Critique of Energy*, Chicago Alberta: MCM', 525–544.

Medak T. i Mars M. 2019, "System of a Takedown: Control and De-Commodification in the Circuits of Academic Publishing". U: Lison A ur. *Archives*, Minneapolis / Lüneburg: University of Minnesota Press and meson press, 47–68.

Medak T., Domazet M. i Rilović A. 2020, "Degrowth". U: Goldstein MI i DellaSala DA ur. *Encyclopedia of the World's Biomes*, Oxford: Elsevier, 287–295. 10.1016/B978-0-12-409548-9.12081-0.

Mencinger J. 2003, "Does Foreign Direct Investment Always Enhance Economic Growth?". *Kyklos* 56, 4:491–508. 10.1046/j.0023-5962.2003.00235.x.

Mencinger J. 2008, "The „Addiction“ with FDI and Current Account Balance". ICER Working Paper, ICER - International Centre for Economic Research. <http://ideas.repec.org/p/icr/wpicer/16-2008.html>.

Milanović B. 2018a, *Global Inequality: A New Approach for the Age of Globalization*. London: Belknap Press.

——— 2018b, "Inequality among Countries". U: *Global Inequality: A New Approach for the Age of Globalization*, Cambridge, Massachusetts; London: The Belknap Press of Harvard University Press, 118–154.

Milios J. i Sotiropoulos DP. 2009, *Rethinking Imperialism: A Study of Capitalist Rule*. Palgrave Macmillan.

Millet D. i Toussaint E. 2004, *Who Owes Who?: 50 Questions about World Debt*. Zed Books.

Minqi Li 2009, "A Harmony of Capitalism and Socialism?". *Science & Society* 73, 2:216–221.

Mirowski P. 1991, *More Heat than Light: Economics as Social Physics, Physics as Nature's Economics*. New Ed. Cambridge University Press.

——— ur. 2009, *The Road from Mont Pelerin: The Making of the Neoliberal Thought Collective*. 1. izd. Harvard University Press.

Mirowski PE. 2012, "The Cowles Commission as an anti-Keynesian stronghold 1943–54". U: *Microfoundations Reconsidered*, Elgar, 131–167.

Mitchell T. 2013, "Stvaralaštvo ekonomije: kako disciplina gradi svoj svijet". *Diskrepancija : studentski časopis za društveno-humanističke teme* 12, 18:163–188.

Mitra-Kahn BH. 2011, "*Redefining the Economy: how the „economy“ was invented 1620*". doctoral, City University London. <https://openaccess.city.ac.uk/id/eprint/1276/> (10. svibnja 2021.).

Mokrović N. 2012, "Ante Lešaja: Knjigocid. Uništavanje knjiga u Hrvatskoj 1990-ih". *Politička misao : časopis za politologiju* 49, 4, Fakultet političkih znanosti:264–269.

Murphy AE. 2008, *The Genesis of Macroeconomics: New Ideas from Sir William Petty to Henry Thornton*. 1st Edition. OUP Oxford.

Murray P. 2020, "The Illusion of the Economic: Social Theory without Social Forms". *Critical Historical Studies* 7, 1, The University of Chicago Press:19–27. 10.1086/708005.

——— 2022, "Methods". U: Skeggs B, Farris SR, Toscano A i Bromberg S ur. *The SAGE Handbook of Marxism*, SAGE handbook 1, Los Angeles: SAGE Reference, 153–170.

Musto M. 2020a, "Communism". U: Musto M ur. *The Marx Revival: Key Concepts and New Interpretations*, Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press, 24–51.

——— ur. 2020b, *The Marx Revival: Key Concepts and New Interpretations*. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.

Navdanya International. 2020, "*Indian farmers' 30 year struggle against corporate globalisation and 40 year struggle against the green revolution*". 18 prosinca, Navdanya International. <https://navdanyainternational.org/30-40-years-indian-farmers-protest/> (22. rujna 2023.).

Ness I. i Cope Z. ur. 2016, *The Palgrave Encyclopedia of Imperialism and Anti-Imperialism*. Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.

Nicholson P. i Borrás SM. 2023, "It wasn't an intellectual construction: the founding of La Via Campesina, achievements and challenges – a conversation". *The Journal of Peasant Studies* 50, 2, Routledge:610–626. 10.1080/03066150.2023.2174856.

Nölke A. 2021, "The Deformation of the Core by Dependency Relations: The Case of Germany in Europe". U: Madariaga A i Palestini S ur. *Dependent Capitalisms in Contemporary Latin America and Europe*, Cham: Springer International Publishing, 55–74. 10.1007/978-3-030-71315-7_3.

Obeng-Odoom F. 2023, "Urban economics in the Global South: A study of The Economist". *Urbani Izziv* 34, 1, Urbanistični inštitut Republike Slovenije:107–118.

OECD. 2014, *Understanding National Accounts: Second Edition: 2014*. 2nd Revised edition edition. OECD.

——— 2023a, "*138 countries and jurisdictions agree historic milestone to implement global tax deal - OECD*". 12 srpnja. <https://www.oecd.org/newsroom/138-countries-and-jurisdictions-agree-historic-milestone-to-implement-global-tax-deal.htm>.

——— 2023b, *Government at a Glance 2023*. Paris: OECD Publishing. https://www.oecd-ilibrary.org/governance/government-at-a-glance-2023_3d5c5d31-en (8. rujna 2023.).

Onaran O. i Obst T. 2016, "Wage-led growth in the EU15 member-states: the effects of income distribution on growth, investment, trade balance and inflation". *Cambridge Journal of Economics* 40, 6:1517–1551. 10.1093/cje/bew009.

Onaran Ö., Nikolaidi M. i Obst T. 2017, "The role of public spending and incomes policies for investment and equality-led development in the UK". 19 siječnja, University of Greenwich, Greenwich Political Economy Research Centre. <https://ideas.repec.org/p/gpe/wpaper/16194.html>.

Oqubay A. i Oqubay A. 2015, *Made in Africa: Industrial Policy in Ethiopia*. Oxford, New York: Oxford University Press.

Oxfam. 2021, "Right to Live Without a Blockade". 25 svibnja, Oxford: Oxfam. <https://www.oxfamamerica.org/explore/research-publications/right-to-live-without-a-blockade/>.

——— 2023, "Survival of the Richest - How we must tax the super-rich now to fight inequality". Oxfam briefing paper, siječnja, Oxfam. <https://www.oxfam.org/en/research/survival-richest> (30. siječnja 2023.).

Page R. 2018, "Co-determination in Germany - A Beginners Guide". Workin Paper, studenog, Hans Böckler Stiftung. http://www.boeckler.de/pdf/p_arbp_033.pdf.

Palestini S. i Madariaga A. 2021, "Introduction: Dependency as a Research Program: From Situations to Mechanisms of Dependency". U: Madariaga A i Palestini S ur. *Dependent Capitalisms in Contemporary Latin America and Europe*, Cham: Springer International Publishing, 1–25. 10.1007/978-3-030-71315-7_1.

Panitch L. 2001, "5. Globalization and Left Strategies". U: *Renewing Socialism: Democracy, Strategy, and Imagination*, Boulder, Colorado: Westview Press, 139–163.

Parker D. 2012, *The Official History of Privatisation. Vol.II: Popular Capitalism, 1987-1997*. 2, London: Routledge.

Parolek DG. 2020, *Missing Middle Housing: Thinking Big and Building Small to Respond to Today's Housing Crisis*. Washington: Island Press.

Parthasarathi P. 2011, *Why Europe Grew Rich and Asia Did Not: Global Economic Divergence, 1600–1850*. 1st edition. Cambridge New York Port Melbourne Delhi Singapore: Cambridge University Press.

Pejanović S. 1984, *Društvena jednakost i emancipacija žene*. Gornji Milanovac, Beograd: Dečje novine ; Prosvetni pregled.

Peschard K. i Randeria S. 2020, "‘Keeping seeds in our hands’: the rise of seed activism". *The Journal of Peasant Studies* 47, 4, Routledge:613–647. 10.1080/03066150.2020.1753705.

Pettifor A. 2018, *The Production of Money: How to Break the Power of Bankers*. London: Verso.

Piketty T. 2015, *The Economics of Inequality*. London: Belknap Press.

——— 2022, *A Brief History of Equality*. Harvard University Press.

Pistor K. 2019, *The Code of Capital: How the Law Creates Wealth and Inequality*. Princeton: Princeton University Press.

Piven i Cloward 1972, *Regulating the Poor: The Functions of Public Welfare*. New York: Vintage books.

Piven FF. 2011, "The new American poor law". *Socialist Register*, 48. <http://socialistregister.com/index.php/srv/article/view/15648>.

Podvršič A. i Schmidt L. 2018, "From Crisis to Crisis". *Revue de la régulation. Capitalisme, institutions, pouvoirs*, 24, Association Recherche & Régulation. 10.4000/regulation.13378.

Pomeranz K. 2001, *The Great Divergence: China, Europe, and the Making of the Modern World Economy*. New Ed.Princeton University Press.

Popov V. i Jomo KS. 2017, "Are developing countries catching up?". *Cambridge Journal of Economics* 42, 1:33–46.

Popović P. 2020, "Global Health and Interest of the State". *Anali Hrvatskog politološkog društva : časopis za politologiju* 17, 1, Hrvatsko politološko društvo:103–120. 10.20901/an.17.05.

Pradella L. 2017, "The Entrepreneurial State by Mariana Mazzucato: A critical engagement". *Competition & Change* 21, 1, SAGE Publications Ltd:61–69.

Prug T. 2020a, "Argumenti u korist javne prehrane". *Slobodni Filozofski*, 12 srpnja. <http://slobodnifilozofski.com/2020/07/argumenti-u-korist-javne-prehrane.html>.

——— 2020b, "Što proizvodi javni sektor? O važnosti društvenih formi proizvodnje". Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo. <http://hsd.hr/hr/2020/06/02/sto-proizvodi-javni-sektor-o-vaznosti-drustvenih-formi-proizvodnje/>.

——— 2022, "Marxova analiza društvenih oblika i ekonomska sociologija". *Revija za sociologiju* 52, 1:87–113. 10.5613/rzs.52.1.4.

Prug T. i Žitko M., "Social forms beyond value: public wealth and its contradictions". *Critical Sociology*, 2023.

Pullen J. 2009, *The Marginal Productivity Theory of Distribution: A Critical History*. Routledge.

Puljiz V. 1995, "Mutualizam ili organizacije uzajamne pomoći". *Revija za socijalnu politiku* 2, 2, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Studijski centar socijalnog rada:163–167. 10.3935/rsp.v2i2.534.

Radenković I. 2016, "Foreign Direct Investments in Serbia". Research Paper, Rosa Luxemburg Stiftung SEE. <https://www.rosalux.rs/en/foreign-direct-investments-serbia>.

Read M. 2023, "A brutal system replaced socialist health care in Europe". . <https://peoplesdispatch.org/2023/04/21/a-brutal-system-replaced-socialist-health-care-in-europe/> (22. rujna 2023.).

Reidpath DD. i Allotey P. 2019, "The problem of 'trickle-down science' from the Global North to the Global South". *BMJ Global Health* 4, 4, BMJ Specialist Journalsstr.:e001719. 10.1136/bmjgh-2019-001719.

Ricci A. 2022, "Global locational inequality: Assessing unequal exchange effects". *Environment and Planning A: Economy and Space* 54, 7, SAGE Publications Ltd:1323–1340. 10.1177/0308518X221107023.

Rivero O de. 2010, *The Myth of Development: Non-Viable Economies and the Crisis of Civilization*. 2nd ed. London: Zed Books.

Roberts M. 2016, "Imperialism and super exploitation". U: *Michael Roberts Blog*. <https://thenextrecession.wordpress.com/2016/03/07/imperialism-and-super-exploitation/>.

——— 2021, "The relative decline of US imperialism". U: *Michael Roberts Blog*. <https://thenextrecession.wordpress.com/2021/08/17/the-relative-decline-of-us-imperialism/> (22. rujna 2023.).

Robertson M. 2020, "Left Economics from Below? Defending the Programme after Corbyn". *New Socialist*, 25 kolovoza. <http://newsocialist.org.uk/left-economics-below-defending-programme-after-corbyn/>.

Robin M-M. 2012, *The World According to Monsanto*. New York, NY: The New Press.

Rodrik D. 1998, "Globalisation, Social Conflict and Economic Growth". *The World Economy* 21, 2:143–158. 10.1111/1467-9701.00124.

——— 2018, "New Technologies, Global Value Chains, and Developing Economies". Working Paper, National Bureau of Economic Research. 10.3386/w25164.

Romei V. 2016, "Eastern Europe has the largest population loss in modern history". *Financial Times*, 27 svibnja. <https://www.ft.com/content/70813826-0c64-33d3-8a0c-72059aeb5e3>.

Ross D. 1992, "The threat of socialism in economics and sociology". U: *The Origins of American Social Science*, Revised ed. edition., Cambridge: Cambridge University Press, 98–140.

Ruger JP. 2007, "Global health governance and the World Bank". *Lancet (London, England)* 370, 9597:1471–1474. 10.1016/S0140-6736(07)61619-5.

Rühlig TN. 2023, "*The Geopolitics of Technical Standardization - Comparing US and EU Approaches*". DGAP Memo, 8 svibnja, German Council on Foreign Relations. <https://dgap.org/en/research/publications/geopolitics-technical-standardization>.

Rühlig TN. i Ten Brink T. 2021, "The Externalization of China's Technical Standardization Approach". *Development and Change* 52, 5:1196–1221. 10.1111/dech.12685.

Russell B. i Milburn K. 2020, "Public-common partnerships, autogestion, and the right to the city". U: *Capitalism and the Commons*, Routledge.

Ruttan VW. 2006, *Is War Necessary for Economic Growth?: Military Procurement and Technology Development*. 1 edition. Oxford ; New York: Oxford University Press.

Saad-Filho A. 2021, *Growth and Change in Neoliberal Capitalism: Essays on the Political Economy of Late Development*. Reprint edition. Haymarket Books.

Salve P. 2019, "90% Of Jobs Created Over Two Decades Post-Liberalisation Were Informal". *IndiaSpend*, 9 svibnja. <https://www.indiaspend.com/90-of-jobs-created-over-two-decades-post-liberalisation-were-informal/> (22. kolovoza 2023.).

Samuelson P. i Nordhaus W. 2009, *Economics*. 19 edition. Boston: McGraw-Hill Education.

Sanders D., De Ceukelaire W. i Hutton B. 2023, *The Struggle for Health: Medicine and the Politics of Underdevelopment*. Second edition. Oxford, United Kingdom: Oxford University Press.

Scharpf FW. 2020, "Forced Structural Convergence in the Eurozone". U: Hassel A i Palier B ur. *Growth and Welfare in Advanced Capitalist Economies: How Have Growth Regimes Evolved?*, Oxford University Press, str. O. 10.1093/oso/9780198866176.003.0005.

Schmelzer M. 2016, *The Hegemony of Growth: The OECD and the Making of the Economic Growth Paradigm*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sekera J. 2018, "The public economy, understanding government as a producer. A reformation of public economics". *Real-world economics review* , 84str.:64.

Seralini G-É., Douzelet J. i Shiva V. 2021, *The Monsanto Papers: Corruption of Science and Grievous Harm to Public Health*. New York, NY: Skyhorse.

Shaikh A. 1974, "Laws of production and laws of algebra: the humbug production function". *The Review of Economics and Statistics* 56, 1:115–120.

——— 2004, "The Economics Mythology of Neoliberalism". U: *Neoliberalism: A Critical Reader*, Pluto Press, 41–49.

Singh A. 2005, "Globalisation and the Regulation of Fdi: New Proposals from the European Community and Japan". *Contributions to Political Economy* 24, 1:99–121. 10.1093/cpe/bzi005.

Skeggs B., Farris SR., Toscano A. i Bromberg S. ur. 2022, *The SAGE Handbook of Marxism*. SAGE handbook, Los Angeles: SAGE Reference.

Smith J. 2015, "Imperialism in the Twenty-First Century". *Monthly Review* 67, 3:82–97.

Smith R. 2020, "Why China Isn't Capitalist (Despite the Pink Ferraris)". *Spectre Journal*. <https://spectre-journal.com/why-china-isnt-capitalist-despite-the-pink-ferraris/> (17. kolovoza 2023.).

Smith T. 2017, *Beyond Liberal Egalitarianism, Marx and Normative Social Theory in the Twenty-First Century* (Author ur.). Leiden, The Netherlands: BRILL.

Sosenko F., Littlewood M., Bramley G., Fitzpatrick S., Blenkinsopp J. i Wood J. 2019, "State of Hunger: a study of poverty and food insecurity in the UK". Research Reports or Papers, studenog, The Trussell Trust. <https://www.stateofhunger.org/> (15. kolovoza 2023.).

Starrs S. 2014, "The Chimera of Global Convergence". *New Left Review*, 87:81–96.

Stephens JD. 2022, "Chapter 40 The Social Rights of Citizenship". U: Béland D, Morgan KJ, Obinger H i Pierson C ur. *The Oxford Handbook of the Welfare State*, 2nd edition., Oxford, United Kingdom ; New York, NY: Oxford University Press, 701–716.

Stiglitz J. 2002, *Globalization and Its Discontents*. Norton: New York.

Stiglitz JE. 2000, *Economics of the Public Sector*. 3rd Revised edition.W. W. Norton & Co.

Stockhammer E. 2013, "Why Have Wage Shares Fallen? An Analysis of the Determinants of Functional Income Distribution". U: Lavoie M i Stockhammer E ur. *Wage-Led Growth: An Equitable Strategy for Economic Recovery*, Advances in Labour Studies, London: Palgrave Macmillan UK, 40–70. 10.1057/9781137357939_3.

Streeck W. 2015, "The rise of the European consolidation state". *MPIfG Discussion Paper*, Max Planck Institute for the Study of Societies. <https://ideas.repec.org/p/zbw/mpifgd/151.html> (3. kolovoza 2023.).

Stubbs P. ur. 2023, *Socialist Yugoslavia and the Non-Aligned Movement: Social, Cultural, Political, and Economic Imaginaries*. McGill-Queen's University Press.

Stubbs P. i Žitko M. 2023, "Beyond crony capitalism: financialization, flexible actors and private power in transition economies—the case of Agrokor". *Socio-Economic Review*str.:mwad035. 10.1093/ser/mwad035.

Studenski P. 1939, "Government as a Producer". *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 206, 1:23–34. 10.1177/000271623920600106.

Suvin D. 2016, *Samo jednom se ljubi: radiografija SFR Jugoslavije 1945.-72., uz hipoteze o početku, kraju i suštini*. 3. izd.Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung, Regionalna kancelarija za jugoistočnu Evropu.

Suwandi I., Jonna RJ. i Foster JB. 2019, "Review of the month - Global Commodity Chains and the New Imperialism". *Monthly Review* 70, 10. <https://monthlyreview.org/2019/03/01/global-commodity-chains-and-the-new-imperialism/>.

Taylor K-Y. 2021, *Race for Profit: How Banks and the Real Estate Industry Undermined Black Homeownership*. Chapel Hill (N.C.): University of North Carolina Press.

Tenni B., Moir HVJ., Townsend B., Kilic B., Farrell A-M., Keegel T. i Gleeson D. 2022, "What is the impact of intellectual property rules on access to medicines? A systematic review". *Globalization and Health* 18str.:40. 10.1186/s12992-022-00826-4.

Therborn G. 1983, "The Working Class and the Welfare State, A Historical-Analytical Overview and A Little Swedish Monograph". *Papers on Labour History*:1-75.

——— 1984, "Classes and States: Welfare State Developments, 1881-1981". *Studies in Political Economy* 14, 0. <http://spe.library.utoronto.ca/index.php/spe/article/view/13292>.

Therborn G. 2013, *The Killing Fields of Inequality*. 1st edition. Cambridge: Polity.

Thompson EP. 1963, *The Making of the English Working Class*. IICA.

Timmers P. 2022, "Digital industrial policy for Europe". prosinca, Brussels: Centre on Regulation in Europe.

Tomšič V. 1981, *Žena u razvoju socijalističke samoupravne Jugoslavije*. Beograd: Jugoslovenska stvarnost.

Toussaint E. 2008, *The World Bank: A Critical Primer* (Dropsy S ur.). London: Pluto Press.

Toussaint E. i Millet D. 2010, *Debt, the IMF, and the World Bank: Sixty Questions, Sixty Answers*. First Edition. New York: Monthly Review Press.

Toye J. i Toye R. 2003, "The Origins and Interpretation of the Prebisch-Singer Thesis". *History of Political Economy* 35, 3:437-467.

UN-habitat. 2022, "UN-habitat Annual report 2022". UN-Habitat.

Vail J. 2010, "Decommodification and Egalitarian Political Economy". *Politics & Society* 38, 3:310-346. 10.1177/0032329210373069.

Vanoli A. 2005, *A History of National Accounting*. IOS Press, US.

Varoufakis Y. 2011, *The Global Minotaur: America, The True Origins of the Financial Crisis and the Future of the World Economy - Economic Controversies*. Zed Books Ltd.

——— 2016, *And the Weak Suffer What They Must?: Europe's Crisis and America's Economic Future*. 1 edition. New York: Nation Books.

Varoufakis Y., Halevi J. i Theocarakis NJ. 2011, *Modern Political Economics: Making Sense of the Post-2008 World*. 1. izd. Routledge.

Vidal M., Smith T., Rotta T. i Prew P. ur. 2018, *The Oxford Handbook of Karl Marx*. Oxford University Press.

Vračar A. 2023, "Trebali li nam preventivni povrhi socijalizma?". *MAZ*, 23. travnja. https://www.maz.hr/2023/04/23/_trashed/ (22. rujna 2023.).

Vukov V. 2021, "Dependency, Development, and the Politics of Growth Models in Europe's Peripheries". U: Madariaga A i Palestini S ur. *Dependent Capitalisms in Contemporary Latin America and Europe*, Cham: Springer International Publishing, 157–181. 10.1007/978-3-030-71315-7_7.

Vuković V. 2020, "Kolektivna ulaganja u kolektivno pitanje – Razgovor s Anom Džokić i Ivom Marčetić". *Život umjetnosti* 107, 2, Institut za povijest umjetnosti: 156–167. 10.31664/zu.2020.107.09.

Vukša T. i Simović V. 2015, "Umesto uvoda - fragmenti za rekonstrukciju prošlosti i sadašnjosti". U: *Bilans stanja*, Beograd, Srbija: CPE Centar za politike emancipacije, 3–81. <http://www.rosalux.rs/bhs/bilans-stanja>.

Wade RH. 2002, "US Hegemony and the World Bank: The Fight over People and Ideas". *Review of International Political Economy* 9, 2: 201–229.

Wade RH. 2020, "Rethinking the World Economy as a Two Bloc Hierarchy". *Real-World Economics Review*, 92 str.: 18.

Wagner O. i Berlo K. 2015, "The wave of remunicipalisation of energy networks and supply in Germany: the establishment of 72 new municipal power utilities". . <https://epub.wupperinst.org/frontdoor/index/index/docId/5920>.

Wainwright H. i Lewis C. 2019, "Remain and Reform - The Portuguese experience of being „in and against“ the European Union". London School of Economics, Transnational Institute.

Walker J., Pearce C., Boe K. i Lawson M. 2019, "The Power of Education to Fight Inequality: How increasing educational equality and quality is crucial to fighting economic and gender inequality". Briefing Paper, 17 rujna, Oxfam. 10.21201/2019.4931.

Waring M. 1999, *Counting for Nothing: What Men Value and What Women Are Worth*. 2nd izd. University of Toronto Press.

Weber IM. 2021, *How China Escaped Shock Therapy*. 1st edition. Abingdon, Oxon ; New York, N.Y.: Routledge.

Werner RA. 2014, "How do banks create money, and why can other firms not do the same? An explanation for the coexistence of lending and deposit-taking". *International Review of Financial Analysis* 36:71–77. 10.1016/j.irfa.2014.10.013.

Wilkinson R. i Pickett K. 2010, *The Spirit Level: Why Equality is Better for Everyone*. Penguin.

Williams M. ur. 2014, *The End of the Developmental State?* New York: Routledge.

Zovak K. 2017, "Teorija i praksa radničkog samoupravljanja u Jugoslaviji – kritički pogled". *3k: kapital, klasa, kritika* 1, 4:123–175.

Žitko M. 2018, "Jednakost ili klasni interes, tumačenje jedne dileme". *3k: kapital, klasa, kritika*, 5:215–244.

——— 2020, "„Socijalistička robna proizvodnja“ i recepcija Kapitala u Jugoslaviji". *3k: kapital, klasa, kritika* 1, 6:155–200.

Žmegač A. i Bjažić Klarin T. ur. 2013, "Međunarodni kongres moderne arhitekture (CIAM) i hrvatska arhitektura 20. stoljeća. proces umrežavanja – Ernest Weissmann i Radna grupa Zagreb". U: *Zbornik 3. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti: (Zagreb, 25.-27. XI. 2010.)*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 221–226.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

336.226.11(497.11)(082)

ZA progresivno oporezivanje : mogućnosti uvođenja progresivnog oporezivanja zarada / uredili Bojana Tamindžija, Vladimir Simović. - Beograd : Centar za politike emancipacije, 2023 (Beograd : Pekograf). - 139 str. : graf. prikazi, tabele ; 24 cm

Tiraž 500. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija uz svaki rad.

ISBN 978-86-920813-6-1

а) Порез на доходак -- Србија -- Зборници

COBISS.SR-ID 131202313

CPÉ